

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

199
TEMMUZ
2010

Arlette Farge
ile söyleşi
Tarih, Feminizm,
Foucault, Beden...
Ece Zerman

Ermeni tehcirinin 95. yılında
İstanbul, Berlin ve Kudüs'teki
anma törenlerinin düşündürdükleri

24 Nisan

Dosya: Talin Suciyan, Christoph Neumann ve
Çiğdem Mater'in yazılarıyla, sayfa 14-25

"Ben evrende herhangi
bir amaç sezemiyorum"

Tanrı Var mı?

Bertrand Russell
çev. Mete Tunçay

Cornelis De Bruijn
(1652 - 1727)

**Persepolis'in
yeniden keşfi**

Jan Willem Drijvers

1777-1778'de
Osmanlı-Rus ilişkileri

**Rumeli Kazaskeri
Murad Mehmed Efendi**

Canay Şahin

TOP LUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH, FAKET, TARİHİNDE | AYLIK 4 TL (KDV Dahil) | Fiyatı: 6,00 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1302-7028

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

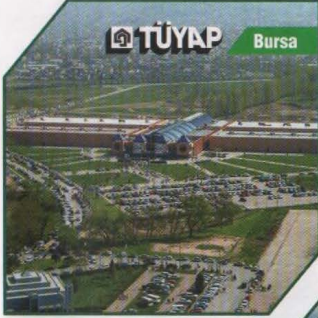

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

“Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.”

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL

Tüyap İstanbul Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522
Büyükdere İstanbul, Türkiye
Tel: 0212 867 11 00 (Pbx) Faks: 0212 886 66 98
E-posta: info@tuyap.com.tr

TÜYAP BURSA

Tüyap Bursa Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi,
Yalova Yolu 4. km (Bütün Yanı), 16250 Bursa
Tel: 0224 211 50 81-89 (Pbx)
Faks: 0224 211 22 16 - 0224 211 27 22
E-posta: tuyapbursa@tuyap.com.tr

TÜYAP KONYA

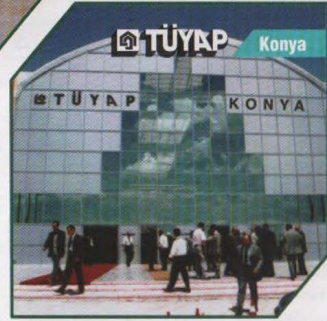
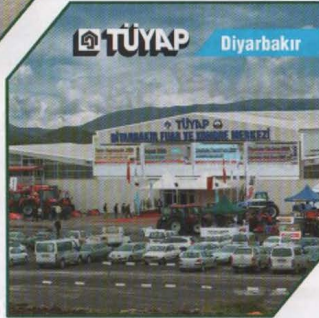
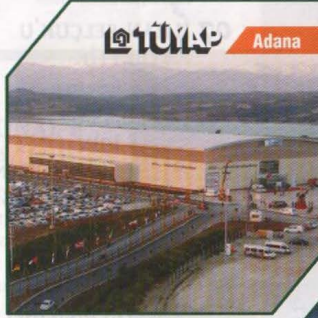
KTO-Tüyap Konya Uluslararası Fuar Merkezi
Aksaray Yolu 1. Km - Konya
Tel: 0332 346 23 30 (Pbx)
Faks: 0332 346 29 47 (G Hat)
E-posta: tuyapkonya@tuyap.com.tr

TÜYAP ADANA

Tüyap Adana Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi,
Kuntale Mahallesi Turgut Özal Bulvarı
No: 242 Çukurova Adana
Tel: 0322 256 90 90 (Pbx) Faks: 0322 256 90 50
E-posta: tuyapadana@tuyap.com.tr

TÜYAP DIYARBAKIR

Tüyap Diyarbakır Fuar ve Kongre Merkezi
Ülkuyular Mevki Ergani Karayolu 10. Km Diyarbakır
Tel: 0412 339 00 55 (Pbx) Faks: 0412 339 00 44
E-posta: tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

*Tüyap Fuarçılık Grubu olarak bugüne kadar yurtiçi ve
yurtdışında toplam 1094 fuar düzenledik.*

*Bu fuarlarda 74 ülkeden 196.516 katılımcı kuruluş ve
99 ülkeden 27.905.007 ziyaretçiye ev sahipliği yaptık.*

**Bize inanan, güvenen tüm dostlarımıza
şükranlarımızı sunarız.**

Merkez Ofis ve Fuar Alanı
Tüyap İstanbul Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı
34522 Büyükdere İstanbul, Türkiye
Telefon : +90 212 867 11 00
Faks : +90 212 886 66 98

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

TÜYAP ANKARA Tel: 0312 440 89 92 (Pbx)
TÜYAP GAZİANTEP Tel: 0342 232 34 00 - 04
TÜYAP İZMİR Tel: 0232 464 26 39 - 464 92 01
TÜYAP KAYSERİ Tel: 0352 222 86 68
TÜYAP SAMSUN Tel: 0362 435 88 55 (Pbx)

Faks: 0312 440 85 01
Faks: 0342 232 95 95
Faks: 0232 464 39 83
Faks: 0352 222 86 99
Faks: 0362 435 88 50

E-posta: tuyapankara@tuyap.com.tr
E-posta: tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
E-posta: tuyapizmir@tuyap.com.tr
E-posta: tuyapkayseri@tuyap.com.tr
E-posta: tuyapsamsun@tuyap.com.tr

E-Posta:

Bilgi: info@tuyap.com.tr
Satış: satis@tuyap.com.tr - sales@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım: tanitim@tuyap.com.tr - promotion@tuyap.com.tr
İnsan Kaynakları: ik@tuyap.com.tr

Finans: finans@tuyap.com.tr
Bilgi Sistemleri: bini@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

199. SAYIMIZLA MERHABA,

Temmuz sayımızda 24 Nisan 2010'da İstanbul, Berlin ve Kudüs'te Ermeni Tehciri'nin 95. yılı vesilesiyle yapılan anma toplantılarını değerlendiren yazılardan bir dosya oluşturarak kapağa taşıdık. Bu yazılar birer tarih makalesi değil fakat had safhada siyasallaşmış tarihsel bir konunun, Ermeni Tehciri'nin anmasıyla ilgili. Dosya Ermeni Tehciri gibi gayet ağır toplumsal sonuçları olan tarihsel bir olayın anmasıyla ve bugün özellikle Türkiye'de ama aynı zamanda dünyada, bu meselelerin nasıl anılması gerektiği üzerine kafa yordugundan, adı *Toplumsal Tarih* olan bir dergide yer bulması doğal.

Esasen Çiğdem Mater, Christoph Neumann ve Talin Suciyan'ın yazılarını bir adalet arayışı olarak okumak mümkün. Yaşadığı toprakları, kültürlerinin önemli bir kısmını, komşularını ve hayatlarını terk etmek zorunda kalan bir halktan geriye kalanlar acılarını ifade edebilmek, paylaşabilmek istiyor. İfade edmeden ve paylaşmadan insanlar ölümlerini toprağa veremiyor; bu konudaki ısrarı böyle anlamak lazım.

Neumann'ın Berlin'deki anmayla ilgili gözlemlerini ve değerlendirmelerini özel bir dikkatle okumak gerekiyor. Bence Tehciri'nin Holokost'tan kategorik olarak farklı bir felaket olduğu açık, ancak yine de ortada hesabı verilmesi gereken, insanlığa karşı işlenmiş büyük bir suç var. Bu hesabın görülmesinde Almanya deneyimi, özeleştirici kültürü gibi konuların Türkiye'deki tartışmalarda yer bulması önemlidir. Ece Zerman Paris'ten Arlette Farge ile yapılmış bilgilendirici ve ufuk açıcı bir söyleşiyle döndü. Farge polis arşivindeki çalışmalarından bahsederken, çalışma yöntemini ve tarih anlayışını ortaya koyarken her cümlesinde yaslandığı birikimi hissettiriyor.

Geçen Haziran'daki Yayın Kurulu'nda Mete Tunçay, Bertrand Russell'in daha önce Türkçeye çevrilmemiş olan bir makalesini bıraktı. Makale, Russell'in olağanüstü zekası, Mete Tunçay'ın güzel Türkçesiyle insanı dinlendiriyor.

Toplumsal Tarih'te bu ay, aramıza yeni katılan Cansu Kılınçarslan'ın çevirdiği Jan Willem Drijvers'in Netherlands Institute in Turkey (Hollanda Araştırma Enstitüsü)'de yaptığı konuşma da yer alıyor. Drijvers'in konusu bir 17-18. yüzyıl seyyahı olan Cornelis de Bruijn'in Persepolis'i ziyareti ve burada gördüğü harabeleri yazıyla ve çizgiyle anlatırken gösterdiği hassasiyet.

Ağustos'ta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

06 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

07 İLHAN SELÇUK'U KAYBETTİK

Derleyen: Merve Erşin

08 TOPLUMSAL BARIŞ İÇİN EĞİTİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI SEMPOZYUMU

Bahar Bilgen

11 BOĞAZICI'NDEKİ ALMANYA BAŞLIKLİ MAKALE DERLEMESİ VE SERGİSİ

Selçuk Akşın Somel

14 İSTANBUL, 24 NİSAN 2010

Talin Suciyan

18 24 NİSAN ANMASI, BERLİN DİYASPORA'NIN TAŞRASINDA ANMANIN İMKÂNSIZLIKLARI

Christoph K. Neumann

21 KUDÜS'TE 24 NİSAN

Çiğdem Mater

26 ARLETTE FARGE İLE SÖYLEŞİ TARİH, FEMİNİZM, FOUCAULT, BEDEN...

Söyleşi: Ece Zerman

34 CORNELIS DE BRUIJN (1652 - 1727) VE PERSEPOLİS'İN YENİDEN KEŞFİ

Jan Willem Drijvers

42 "BEN EVRENDE HERHANGİ BİR AMAÇ SEZEMİYORUM" TANRI VAR MI?

Bertrand Russell

47 ALİ EKREM ERKAL'IN YENİ KİTABI "GİRİT BİZİM CANIMIZ..."

Zeki Arıkan

52 1777-1778'DE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE RUMELİ KAZASKERİ MURAD MEHMED EFENDİ

Canay Şahin

60 TARİHİN İLK SİGORTACILIK İŞLEMLERİ: ANTİK DÖNEM DENİZ KREDİLERİ

Erkan İldiz

60 TÜRKİYE'DE DENİZ SENDİKACILIĞININ İLK YILLARI (1947-1963)

Can Şafak

74 ÖLDÜRÜLMESİNİN 30. YILINDA KEMAL TÜRKLER ÜZERİNE BİYOGRAFİK NOT: MEVLİTTEN ENTERNASYONAL'E BİR SENDİKACI

Aziz Çelik

82 1914'TE RUMLARIN SÜRÜLMESİ YABANCI HEYETİN GÖZLEMLERİ VE SEYREK KÖYÜNÜN FOTO HİKÂYESİ

Fuat Dündar

87 SMS GOEBEN'İN "SİĞINMASI": OSMANLI HARB-İ UMUMİ YOLUNDA

Mustafa Aksakal

90 BİR ETİMOLOJİ SORUNU: "PEZEVENK" KELİMESİNİN KÖKENİ HAKKINDA

Edhem Eldem

92 GÜLTEKİN YILDIZ, NEFERİN ADI YOK

Kahraman Şakul

94 ZAMANA DİRENMEYE ÇALIŞAN BİR 17. YÜZYIL OSMANLI YAPISI YENİCE HAN

Ferhan Büyükyörük -
Çaylan Ulutaş

48

**"GİRİT BİZİM
CANIMIZ"**

Zeki Arıkan, Ali Ekrem Erkal'ın kaleme aldığı Geleneksel Kültürüyle Türk Girit kitabını okuyucuya tanıtıyor.

66

**TÜRKİYE'DE DENİZ
SENDİKACILIĞININ
İLK YILLARI**

Can Şağak, işçi sayısı bakımından Türkiye'deki en küçük işkollarından biri olan deniz taşımacılığında faaliyet gösteren sendikaların tarihini ele alıyor.

74

**MEVLİTTEN
ENTERNASYONAL'E
BİR SENDİKACI**

Aziz Çelik, Kemal Türkler'in sendikal ve siyasal yaşamındaki iki sembolik olaydan hareketle yazılmış biyografik bir notu sunuyor.

82

**1914'TE RUMLARIN
SÜRÜLMESİ VE
SEYREK KÖYÜ**

Fuat Dünder, Bursa'dan İzmir'e kadar olan bölgede konsolosluk temsilcilerinin gerçekleştirdiği inceleme gezisine katılan heyetin hazırladığı raporu ele almaktadır.

87

**OSMANLI HARB-İ
UMUMİ YOLUNDA**

Mustafa Aksakal, SMS Goeben zırhlısının Osmanlı'ya dâxilmesini ve bunun tarihsel etkilerini değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 199, Temmuz 2010

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoglu

TARİH VAKFI

Zindankapı Degirmen
Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat
Bejce, Fatmagül Berktaş,
Bülent Bilmaz,
Aydan Çelik, Esra
Danacıoğlu, Edhem Eldem,
Hakan Erdem, Nürsen
Gürboğa, Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Ayşe Hür, Yavuz Selim
Karakoç, Murat Koraltürk,
Elçin Macar, Mutlu Öztürk,
Mustafa H. Sayar,
Selçuk Akşin Sömel,
Canay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Timur, Mete Tunçay,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)
**SAYFA TASARIM/
UYGULAMA**
Aysel Kazıcı
KATKIDA BULUNAN
Merve Erşin
İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 639 00 24
BASKI TARİHİ
Temmuz 2010
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)
BİR YILLIK ABONE
BEDELİ
70,00 TL

©
Toplumsal Tarih Yayın
İşleri'nden ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısını ve yazar ismini
belirtmek zorunludur.

Münasebetsiz Bir Müracaat

2 TEMMUZ 1910

İK DAM

Dün zat-ı hazret-i padişahi Salât-ı Cuma'yı ba'de'l-edâ [Cuma Namazı'nı kıldıktan sorâl saray-ı hümayûnlarına avdet buyururken maariften kadro harici kalmış Hüseyin Hüsnü Efendi isminde biri bazı maruzatta bulunmak için arabanın önüne atılmak istemiş ise de derdest olunmuş ve ifadesi zapt edilmiştir. Meşrutiyet-i idarede her işin mercii devair-i idadesi olup cenab-ı şevket-meâb-ı padişahinin bu nevi müracaat ile tasdi İlahatsız edilmesi hem nâ-be-mahal luygunsuz, hem münasebetsiz olduğu şimdiye kadar kerrât ile ilan edilmiş ve zaten bu hâl bir emr-i tabii bulunmuş iken hâlâ bu hakikatten gâfletle münasebetsizliği cüret edenler bulunması gayan-ı hayrettir. Bademâ olsun bu nevi bi-süd ve hadd-i zatında gayr-i lâyük muamelattan tevakkî edilmesi lüzumunu beyan ederiz.

Boykotaj

5 TEMMUZ 1910

İK DAM

La Turque gazetesi muharrirlerinden biri İstanbul Boykotaj Cemiyeti rüesasından Ziya Efendi ile mülâkat eylemiştir. Muharririn boykotajın nihayet bulup bulmayacağı hakkındaki sualine cevaben Ziya Efendi şu sözleri söylemiştir: "Boykotaj asla ve hiçbir suretle hitam bulamaz. Zira onu millet arzu etmiştir. Hükûmetin boykotajla bir işi yoktur. Boykotaj milletin arzusunun neticesidir. Devr-i sabıkta evamir-i hükûmet aynen icra edilirdi. Fakat idare-i cedide bu meşrutiyet içinde emreden millettir. Mamafih her gün Yunanlılar hakkında ziyakat icra edilmemesi için talimat veriyoruz. Çevirdikleri büyük entrikalara rağmen Yunanlıları misafirimiz gibi telakki ediyoruz. Boykotaja sebebiyet veren yalnız Girit meselesi değildir. Girit meselesinde hiçbir

alıp vereceği ve hakkı olmayan Yunanlılar ile münakaşaya girişmek istemeyiz. Yalnız boykotajı temdid etmekle Yunanistan'a ve bütün Yunanlılara anlatmak isteriz ki badema Atina entrikalarını tedvire ve mahud Etnik-i Eteryâ Cemiyeti idameye devam edemeyecektir. Artık her kesin anlaması lazımdır ki Türkiye'de yalnız bir Osmanlılık vardır. Buna karşı vuku bulacak tahrikata asla müsaade etmeyeceğiz. Yunanistan Türkiye ile hüsn-i münasebat idame etmedikçe duçar olabileceği zayıat-ı azimeyi anlamalidir. İşte bu zaman Yunanlılarla hakiki kardeş gibi yaşayacağız. Boykotajı temdid etmekle Osmanlı bahriye şirketlerine de hakiki bir ticaret filosu teşkil etmeleri için vakit bırakmak istedik. Daha uzun müddet Yunan bayrağının sahillerimizde temevvüc etmesini görmek istemeyiz. Daha şimdiden bir çok Yunan vaporları Osmanlılar tarafından iştirâ edilmiştir. Bittabi daha da alınacaktır. Bu suretle bir ticari filoya malik olduğumuzu göreceğiz. Bu şerait ifâ edildiği vakit boykotaj nihayet bulacaktır. Aksi takdirde Dahiliye Nezareti'nin bütün tahrihatları fâidesiz kalacaktır." Talat Bey boykotaj rüesasını nezdine davet etti. Fakat giden kimseler size söylediğim sözleri, boykotajın millet tarafından arzu edilmekte olduğunu beyan eylemişlerdir. İzmir'den İstanbul gazetesine yazılan bir mektupta meyhane ve birahanelerin akşam alafranga saat dokuzdan sonra kapatıldığı bildirilmektedir. Bu tedbir sâika-i işretle Giritlilerle Yunanlılar arasında bir hadise vukuuna meydan verilmemesi için ittihaz edilmiştir.

Cemiyet-i Hâfiye

19 TEMMUZ 1910

TANIN

Tahkikat devam ediyor: Cemiyet-i Hâfiye hakkındaki tahkikat devam ediyor. Bunu söylemeye lüzum yok. Yalnız şurasını söyleyelim ki tahkikata

memur olan heyet şimdiye kadar pek mühim ip uçları elde etmiştir. [...]

Bu gün tahakkuk ediyor ki bu cemiyet oldukça mühim işler görmek hayal-i hâmiyla tesis edilmiştir, bazı kurnaz reziller, vicdansızlar kendilerini perde arkasına saklayarak ileriye bir takım safdilleri (?) sürmüşler. Programlar yapmışlar nizamatinde kable'l-inkılâb İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yapmış olduğu gibi bir takım numaralı usuller kullanmışlar, teşkilat yapmışlar, s... tesis etmek istemişler. Ve hatta bunların azası sekiz ondan ziyade olmayan on tanesi de İstanbul'da vücuda getirmişlerler yapmışlar muhaberele girişmişler. . . Cemiyet teşkilatı oldukça ilerlemiş fakat cemiyeti teşkil eden adamların faaliyete girişecek hiçbir kabiliyeti olmadığını temin edebiliriz. Vilâyatta elleri var mıydı? Evvelce de yazdığımız gibi cemiyet vilâyâta da kol salmak istemiş, fakat henüz bu hususta muvaffakiyet elde edemeden yakayı ele vermiştir. En ziyade kök salmak istedikleri yer Bursa olmuştur. Bittabi Bursa'nın yakınlığı da en evvel o tarafa teveccüh etmelerine sebep olmuştur. Bursa'da bu cemiyetle münasebetleri oldukları anlaşılan iki kişi ile yine bu işle alakadar olmakla maznûn [sanık] bir kolağası mütekaiddi tevkiif edilmiştir. Bunlardan birisi İstanbul Vilâyeti'nden, ikincisi de diğer bir daireden kadro harici bırakılmıştı. Bunların her ikisi de cemiyetin keşfinden bir hafta evvel Bursa'ya gitmişler, orada işe başlamak istemişlerse de nihayet yakayı ele vermişlerdir. Yine orada tevkiif edilmiş olan kolağalıktan mütekaiddi İzzet Efendi'nin de bunların orada ilk kandırıcıları tarafat olduğu zannediliyor. Bunlardan maada sair bazı yerlerde bir iki kişi tevkiif edilmişse de bunlar hakkında kat'î malumat yoktur. Her hâlde anlaşılan bir şey var ki bu din ve vatan düşmanları henüz daire-i

fesatlarını uzak vilâyâta kadar uzatmış değillerdir.

İhtilal Programı

Evvelki Cuma günü Kadıköy'ünde tahkikata memur olan heyet tarafından bir hanede bazı taharriyyat icra edilmiş olduğu malumdur. Bu taharriyyat Kemâl namında birisinin zevcesinin evinde icra edilmiştir. Kemâl kimdir? Dünyanın en sefil, en edepsiz bir herifi. . . Bu cemiyet-i menhûsenin en mühim erkânından olan bu alçak rûsumâtın kadro harici kalmış serseri serseri suralarda burularda dolaşmış, hatta bir aralık Atina'ya giderek sâika-i menfaatle tenassur etmiş İhrisîyan olmuş bir rezildir. Bu alçak, geçenlerde Paris'e gitmişti. İcra edilen tahkikat ve ele geçebilen evrak ile tahakkuk etmiştir ki bu herifin Paris'e gitmesinin sebebi orada Şerif'i bulmak, Şerif'in tanzim ettiği ihtilal programını alıp getirmektir. İşte cemiyetin asıl iş göreceği zaman bu ihtilal programından sonraya kalmıştı ki çok şükür hiçbir zararları dokunmaksızın hepsi de yakalanmıştır.

Herif elan Paris'tedir. İşte kadınlar da var mı? Dünkü gazeteleri okuyanlar Noye Fraye Presse'in yazdığı bazı havadisler meydana—ki bunların mübâlagalı olduğunu altına kaydetmiştik— Cemiyet arasında kadınlar da mevcut olduğu sözleri vardı. Filhakika bu havadis de mübâlagalı olmağa beraber esasız değil, hatta pek mühimdir. Bir takım kadınlar değil, bir yahut iki kadın vardır.

Bu kadınlar kimdir? Bunlardan bir tanesini söyleyebileceğiz: Şerif mel'unun karısı! . . . Evet, bu kadın bundan bir ay evvel İstanbul'a gelmiş, bu Cemiyet-i Hafiye erkânını toplayarak kendilerine kocasının talimatını teblig etmiş ve oldukça mühim mebâlig bırakmıştır. Fakat bu kadın da bütün korkaklar gibi İstanbul'da çok durmaya cesaret edememiş, hemen Paris'e dönmüştür.

Mustafa Namık

Cemiyet-i Hafiye'nin teşekkülü

İçin en ziyade çalışmış olan adam Mustafa Namık'tır. Cemiyet-i Hafiye'nin bu mühim azası bu gün pençe-i adalete geçmiş bulunuyor. Mustafa Namık devr-i sabıkta mirлива idi. Mirlivalıktan miralaylığa indirilmiş, ahiren kadro harici bırakılmıştı. Şimdilik bu kadar kâfi.

10 Temmuz Şenlikleri

25 TEMMUZ 1910

İKDAM

10 Temmuz yevm-i mübecceli bu sene İstanbul'da hakikaten fevkalade bir şetâretle, pek müstesna bir neşe ile geçmiştir. Gündüz icra edilen tezyînâtı, geceki tenvirâtı aynen yazmaya, bîhakkın tasvir eylemeye gazetemizin hacmi kifayet edemez. [...]

Şehre Bir Nazar

Evvelki sabah İstanbul afâkına nazar-endâz olanlar payitahtımızı büsbütün değişmiş bir hâlde görmüşlerdir. Filhakika günlerden beri icra edilen tertibat ve istihzarat [hazırlıklar] ikmâl olunmuş, şehrin her tarafı bir kisve-i meserrete bürünmüştü.

Daha erkenden bütün İstanbul ahalisi sokaklara dökülmüş, daire-i resmîye emâkin-i hususîye, dükkânlar, ticarethaneler bilâ istisna kâffesi pek mükemmel surette tezyîn edilmişti. Her çehrede alâim-i meserret meşhud oluyor, bu yevm-i muazzezi herkes biri birine tebrik eyliyordu. Şehrin meydanları, sahiller resm-i geçidi temâşâ için şitâb ahali ile mâl'â-mâldi doluydu. Hele Sarayburnu'nda sabah saat birden itibaren ahali ahz-ı mevki etmişti. Burada cesim tak-i zaferler inşa edilmiş, her taraf reng-i millimiz üzere tezyîn olunmuş, kadınlara erkeklere mahsus mahaller ayrılmıştı.

Sarayburnu'ndan Makriköy'üne kadar mümted luzayanlı olan sahilde de resm-i geçidi temâşâ etmek üzere binlerce ahali ahz-ı mevki etmişti. Hele Kadıköy, Moda ve Haydarpaşa cihetleri geçilemeyecek bir hâl kesb etmiş, Moda Çayırı arabalarla dolduğu

gibi, Mühürdar'daki boş arsalar, rıhtımda, Haydarpaşa İstasyonu'nda pek çok kimseler, güneşin tesirine rağmen toplanmıştı.

Denizde

Cumartesi günü İstanbul denizi de karaya rekabet edecek bir letafet, şimdîye kadar görülmemiş bir faaliyet arz eylemiştir. Resm-i geçit münasebetiyle daima Harem İskeleyi önlerinde demirli duran şilepler kaldırılmış, resm-i geçidi temâşâ için gelecek zevatı hamil gemilere mahsus mevkiler tahsis edilmişti. Tultı-i şems ile beraber bir çok sandallar, römorkörler, istimbotalar, hatta kotralar Haydarpaşa ve Kadıköy piş-gâhında toplaşmaya başlamışlardı. Denizde inzibatı muhafaza için müteaddid istimbotalar, polis sandalları toplanıyordu. [...]

Zat-ı şahanenin vürudu

Saat yediye çeyrek kala atılan toplar cenab-ı şevket-meâb padişahının vürudunu ihbar etmekte idi.

Zat-ı şahane amiral üniformasını lâmis oldukları hâlde saray-ı hümayûn rıhtımından saltanat kayığına râkib olmuş ve Ertuğrul vaporunu teşrif buyurmuştu. [...] Ertuğrul yatı sahildeki ahalinin alkışları vaporların selamları arasında Gırkapı önlerine kadar gitmiş ve badehu dönerek mahall-i mahsusunda ahz-ı mevki eylemiştir. [...] zat-ı şahane vaporun güvertesinde bulunmakta ve ahaliye, vaporlardaki zevata iltifatlar etmekte idi.

Resm-i geçide ibtidâr Ertuğrul yatı mevki-i mahsusunu işgal eylediği vakit filo da Ada açıklarından yarım yol ile harekete başlamıştı.

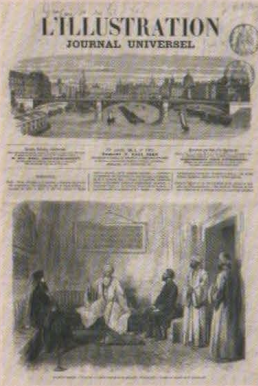
Amele Sendikası

30 TEMMUZ 1910

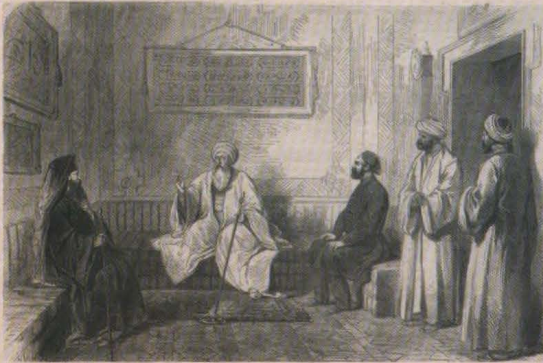
İKDAM

Cibali'de Reji Fabrikası amelesi bir sendika yaparak fabrikaya karşı bazı metâlibede bulunacakları ve bunlara Pollidis isminde bir avukatın pişvâ [önder] olduğu zabıtaca haber alınarak teşebbüsât-ı lâzimeye tevessül olunmuştur.

ŞEYHÜLİSLAM İLE PATRİĞİN GÖRÜŞMESİ

L'illustration dergisinin 3 Ağustos 1867 tarihli ve 1275 numaralı sayısının kapağında yer alan gravürde, dönemin Şeyhülislamı Mehmed Refik Efendi (1813-1871, Şeyhülislamlığı Ağustos 1866-Nisan 1868) ile 1835-1840 arasındaki ilk döneminden sonra Şubat 1867'de tekrar Rum Ortodoks Patriği olan ve bu görevde Eylül 1871'e kadar kalan Grigorios VI (Georgios Furtunadis, 1798-1881) arasındaki görüşmenin bir sahne resmedilmişti. Derginin de üstüne basa basa belirttiği üzere, bu görüşme bir ilk niteliğindeydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hissedilen reform havasının önemli bir işareti olarak algılanıyordu.

İSTANBUL'DA EKÜMENİK PATRİĞİN ŞEYHÜLİSLAM TARAFINDAN KABULÜ

Geçenlerde İslam dünyasının başkentinde büyük bir dini hoşgörü olayı meydana gelmiştir. İlk defa olarak, Müslümanların en yüce lideri konumundaki Şeyhülislam hazretleri, yeni Ekümenik Patriği resmen kabul etmiştir. Hukuk işleri müdür yardımcısı Kostaki Efendi ile beraber gelen Pat-

rık hazretleri, Şeyhülislam hazretlerinin konağında en yüksek merasimle kabul edilmiştir. Bu iki önemli şahsiyet arasında ne gibi fikir teatisi olduğunu söylemek imkânsız. Bilinen tek şey, bu görüşmede Şeyhülislam hazretlerinin takdire şayan bir hoşgörü sergilemiş olduğudur. Şeyhülislamın "Elimizdeki bütün imkânları seferber edip dinin genel esasını kurtarıp, ayrıntılarda hoşgörü sahibi olalım" dediği nakledilmektedir.

Gravürün resmettiği mekânın sadeliği dikkat çekicidir. Aslı birkaç hat dışında tek obje olarak bir duvar saati, yeri kaplayan hasırın üzerine serilmiş küçük bir halı ve odayı çevreleyen bir sedirden ibaret mobilya, geleneksel bir konak dekorasyonu hakkında fikir vermektedir. Şeyhülislam sedirin üzerinde, yemenilerini ayaklarından çıkarmış, ayaklarını da altına almış bir şekilde kurulmuş, çubuk içmektedir. Aynı şekilde çubuk ikram edilmiş olan Patrik ise resmi kıyafetinde sedire yerleşmiş, karşısına da Patrikhane'nin hukuk işlerinden sorumlu Kostaki Efendi setre ve stambulinle dimdik oturmakta. Kapıdaysa iki görevli el pençe divan durmaktadır.

Resmin meşhur Polonyalı ressam Stanislaus Chlebowski (1835-1884) tarafından yapılmış olması ilginçtir. 1864'te İstanbul'a gelerek on iki sene boyunca Sultan Abdülaziz'in hizmetinde kalmış olan Chlebowski, dönemin önemli oryantalistleri arasında yer almaktadır. Makaleye imza atan Nassi B. Cussa'nın ise kim olduğu pek anlaşılamamakla beraber, Osmanlı bürokrasisinde muhtelif görevler almış olan Franco Cussa ailesiyle bir alakası olabileceği akla gelmektedir.

Bu yeni olaydan evvel, Şeyhülislam hazretlerinin padişah hazretlerinin Avrupa'ya yapacağı seyahatin haberini aldığı bakanlar kurulunda ellerini göğe doğrultarak bu yolculuk için Allah'ın rızasını dilediğini hatırlayınca, Türkiye'de siyasi ve dini hoşgörünün göstermiş olduğu ilerleme karşısında hayranlık duymamak elde değildir.

İLHAN SELÇUK'U KAYBETTİK

**DERLEYEN:
MERVE ERŞİN**

Cumhuriyet gazetesi imtiyaz sahibi, başyazarı ve aynı zamanda gazetesinin Yayın Kurulu Başkanı olan İlhan Selçuk, bir süredir tedavi gördüğü Vehbi Koç Vakfı Amerikan Hastanesi'nde ameliyata girmeden önce köşesinden okuyucularıyla fark etmeden vedalaşıyordu:

"Bugün Pazar!..

Pazarıtesi günü yürekten ameliyat olacağız, söylenenlere bakılırsa epey gıllı gışlı bir operasyonmuş, nalları havaya dikersek bozulmayalım, olur böyle şeyler.

Nalları dikmezsem...

Daha görüşürüz...

Dikersım, her ne kadar kusurumuz da olsa, alfoia...

İksisine de eyvallah..."

Gazeteci ve yazar İlhan Selçuk, 1925 yılında Aydın'da doğdu. Babası subaydı, bu yüzden Aydın'da başlayan hayatı Yıldızeli ve Keskin'de devam etti. Şişli 43.

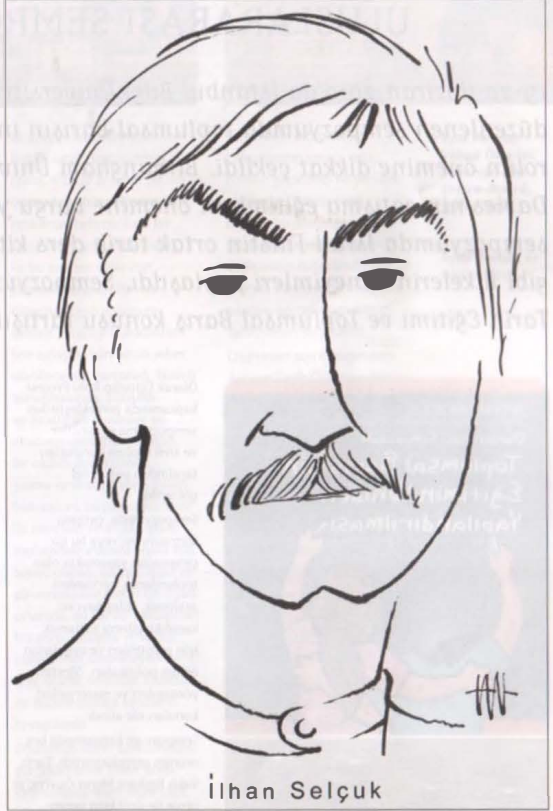
İlkokul'da ilköğretim eğitimi aldıktan sonra, ortaokul ve liseyi İstanbul, Siliğe ve Adana'da okudu. 1950 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra avukatlık, matbaacılık, dergi ve gazetelerde yazı işleri müdürlüğü yaptı. İlk yazısı 1941 yılında ağabeyi Turhan Selçuk'la çalıştığı 41 Buçuk

isimli mizah dergisinde yayımlandı. Ayrıca ağabeyi ile birlikte *Doğmuş* isimli mizah dergisinde de çalıştı. 1958'de *Karikatür*, 1959'da *Taş-Karikatür* dergilerinin yayıncıları arasına katıldı. Semih Balçoğlu ile birlikte *Uluş'un* mizah sayfasını düzenledi. 1961'de *Atılım* gazetesinde başlayan gazetecilik hayatı, 1962 yılı Nisan ayından itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde köşe yazıları ile devam etti.

1989'da *Çağdaş Gazeteciler Derneği*'nden "Onur Ödülü" ve 1994 yılında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nden "Basın Özgürlüğü Ödülü" aldı. 1997'de de "Sertel Demokrasi Ödülü"ne layık görüldü.

12 Mart sonrasında "Hoş Geldin Tanzimat Kafası" başlıklı yazısı nedeniyle sıkıyönetim tarafından gözaltına alınan ve mahkemede aklanan İlhan Selçuk, bir süre sonra yeniden gözaltına alınıp Ziverbey Köşkü'nde işkence gördü. 21 Mart 2008 günü de Ergenekon davası ile ilgili olarak gözaltına alındı; ancak iki gün sorgulandıktan sonra tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. 14 Ağustos 2009 günü, beyin damar tıkanıklığına bağlı olarak kısmi felç geçirdiği saptanarak yoğun bakım ünitesinde tedavi altına alınmıştır. Tedavisinin ardından 10 gün sonra yoğun bakım ünitesinden çıkan İlhan Selçuk 21 Haziran 2010'da hayatını kaybetmiştir.

Cumhuriyet gazetesinden derlerimistir.

İlhan Selçuk

Karikatür.

21 Haziran 2010 Tarihli
gazetesi.

**Turhan Selçuk
ve İlhan Selçuk.**

Cumhuriyet gazetesi
arşivi.

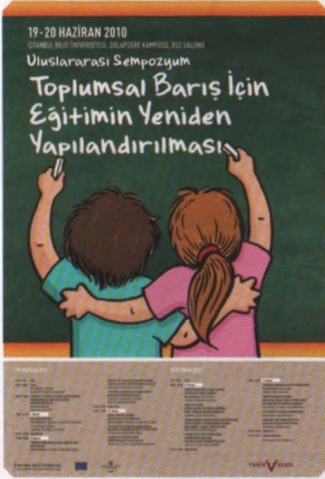
İlhan Selçuk'un eserlerinden bazıları

- Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları, 1967
- Mustafa Kemal'in Saati, 1969
- Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, (2 cilt, 1973-75)
- Güzel Amerikalı, 1976
- Sovyetler, İran, Amerika İzlenimleri, 1976
- Yeni Krallar, Yeni Soygarılar, 1976
- Ağlamak ve Gülmek, 1982
- Düşünüyorum Öyleyse Vurun, 1984
- Görülmüştür, 1986
- Ziverbey Köşkü, 1987
- Japon Güllü, 1988
- İskele Sancak Sol-Sağ-Şeriat, 1996

TOPLUMSAL BARIŞ İÇİN EĞİTİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

19-20 Haziran 2010'da İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü'nde düzenlenen sempozyumda toplumsal barışın inşasında eğitimin oynayabileceği rolün önemine dikkat çekildi. Birmingham Üniversitesi'nden Prof. Lynn Davies'nin çatışma eğitiminin önemine vurgu yapan açış konuşmasıyla başlayan sempozyumda İsrail-Filistin ortak tarih ders kitabı çalışması ve İspanya, Almanya gibi ülkelerin deneyimleri paylaşıldı. Sempozyumun son oturumunda Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Toplumsal Barış konusu tartışıldı.

BAHAR BİLGİN

Tarih Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 19-20 Haziran 2010 tarihlerinde üniversitenin Dolapdere kampüsünde Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu'nu gerçekleştirdi.

Tarih Vakfı tarafından, Avrupa Birliği Komisyonu ve İstanbul İşveç Başkonsolosluğu'nun mali desteğiyle 2009 yılının Şubat ayında yürütülmeye başlanan Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlar Ulaşma Aracı

Olarak Eğitimin Rolü Projesi kapsamında gerçekleştirilen sempozyuma eğitimciler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yoğun ilgi gösterildi.

Sempozyumda, çatışma sonrasını ve/veya bu tür çatışmaları yaşamakta olan toplumlar, gerilimleri azaltmak, uzlaşmayı ve karşılıklı güveni sağlamak için geliştirilen ve uygulanan eğitim politikaları, öğretim yöntemleri ve materyalleri konuları ele alındı.

Sempozyum kapsamında beş oturum gerçekleştirildi. Tarih Vakfı Başkanı Murat Güvenc'in proje ile ilgili bilgi veren açış konuşmasından sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Arus Yumuk konuşmasını gerçekleştirdi. Yumuk, eğer barış insan doğasına için bir özellik değilse, o zaman barış için kendi doğumuzu aşmak zorundayız vurgusunu yaptı. Sonrasında, Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlar Ulaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi, proje yürütücüsü Gamze Rezan Sarıçen ve Sevim Çiçek tarafından tanıtıldı. Sempozyumun açılış konuşmasını, "Eğitim, Barış ve İhtilaf" başlıklı konuşması ile İngiltere Birmingham Üniversitesi'nden Lynn Davies yaptı. Konuşmasını

"barış eğitimi" tabiri ile ilgili sorunların var" diyerek başlayan Davies, buraya uygun düşen tabiri "çatışma eğitimi" olduğunu vurguladı. Bu eğitimin sadece sosyal bilgiler ya da tarih derslerinde değil, öğretimin matematik dersinde de önemli olduğunu vurguladı. Irak'ta bir matematik dersinden örnek veren Davies, "bir mücadele öldürmek için şu kadar kalaşnikof gerekiyorsa, on mücadele öldürmek için ne kadar kalaşnikof gerekir?" sorusuyla matematik dersinde bile çatışmacı dilin oluşturulmasının aslında ne kadar kolay olduğunu işaret etti. Bosna deneyiminden örnekler veren Davies, BM'nin tarih dersleri ile ilgili olarak, kitapların milliyetçi öğelerden temizlenmesi gerektiği önerisinin insanların bu öğelere daha çok bağlanmasına neden olduğunu vurguladı. Bu anlamda, barış ile ilgili bir söyleminin yayılmasının, çatışma ile ilgili bir söyleminin yayılmasından daha zor olduğu ve çok daha fazla insana ihtiyaç duyulduğu vurgulandı. Yine tartışılmalı konuların derslerde nasıl ele alınacağına ilişkin öğretmenlerin yetersiz olduğu vurgulandı. Bunun İngiltere'de de aynı olduğu ifade edildi. "Birbirimize saygılı olalım" fikrinin ötesine geçmek gerektiği ifade edildi. Yani, insan hakları ve

demokrasi kültürüne aykırı bir fikirle karşılaşıldığında bununla başa çıkma yollarının da öğrenilmesi gerektiği vurgulandı. "Farklılıklar ne zaman önemlidir ve ne zaman öğrenilmelidir?" sorusuna karşılık olarak, "diğer"lerinin hakları sınırlandırıldığında öğrenmenin çok daha etkili olacağı ifade edildi. Bu anlamda, İngiltere'de farklı kültürler karşı farkındalık yaratmak için okullarda camilere geziler düzenlenmesinin ya da yemek ve kıyafet üzerinden bir kültürün öğrenilmesinin de sorunlar yaratdığı, öğrencilerin birbirlerini bu kodlara göre tanımlamaya başladıkları ifade edildi.

Türkiye'de Toplumsal Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü başlıklı ikinci oturumda İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Kenan Çayır "Yeni Bir 'Biz' Anlayışı Geliştirme Yolunda Türkiye'de Eğitim, Ders Kitapları ve Okullar" başlıklı sunumunda vatandaşlığın yeniden tanımlanmasının önemini vurguladı. Toplumsal bellicke çoğulcu yeni bir muhayyile yaratmanın gerekliliğini ifade etti. Çayır, sunumunda farklılıkları nerede/ne kadar tanımlayacağı sorusunun zorluğunu vurguladı ve bir 7. sınıf öğrencisinin "insan haklarına saygı gösterişem

güçsüz kalırım" ifadesinin, toplumsal belleğin tezahürü bir örnek olarak kabul edilebileceğini ifade etti. Aynı oturumda, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Bahar Fırat ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Altay Atlı proje kapsamında yürüttükleri alan araştırmasının bulgularını katılımcılarla paylaştılar. Sempozyumun "Eğitim, Barış ve Çatışma: Almanya ve İspanya Örnekleri" başlıklı üçüncü oturumunda, Heinrich Böll Vakfı'ndan Marianne Zepp ve Carlos III Madrid Üniversitesi'nden Alfredo Lopez Serrano sunum yaptı. Marianne Zepp, "Demokratikleşmenin Bir Unsuru Olarak Holokost Sonrasında Eğitim ve Yeniden Eğitim" başlıklı konuşmasında, 1945 sonrası Almanya'yı ele aldı. Bu anlamda, çatışmalı konuların ele alınması konusunda Almanya'nın izlediği tarihsel süreci analiz etti. Bu kapsamda, sunumunda temel tarih anlatılarının yorumlama/ya da yaratma kalıplarını şekillendiren esas aktörler kimlerdi? Hangi toplumsal aktörler dâhil oldu ve bu deneyimler ne tür eğitim kurumları kazandırdı? sorularına cevap aradı. Bu süreçte, ilk yirmi yıl boyunca, eğitim sisteminin tanımlayan temel kavramların barış ve toplumsal birlik olduğunu vurgulayan Zepp, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra DAC Gırlı Servis dosyalarının özel olarak belirlenmiş kurumlar kurullar kamuya açık hale getirildiğini ve erişim için resmi kurallar düzenlendiğini belirtti. Bugünlerde Alman hafızasının yeni sorunlar ve meydan okumaları karşı karşıya olduğunu ifade eden

Zepp, "Gelecekte Alman geçmişini üzerine yaygın anlattı nasıl müzakere edilecektir ve bunun toplumun normatif düzeni üzerine etkileri neler olacaktır?", "Farklı kültürleri geçmişleri olan genç Almanları, Alman ve Avrupa tarihi ile tanıştıracak kavramlar nelerdir?" sorularının önüne işaret etti. Alfredo López Serrano, "İspanya'da Toplumsal Barış: Eğitim Mevzuatı ve Uygulamaları" başlıklı konuşmasına, Franco'nun ölümünden sonra Bask sorunu özelinde yaşanan siyasi ve yasal değişimleri vurgulayan bir tarihsel arka plan özeti ile başladı. Lopez, okulun ideolojik bir "savaş alanı" olmaması gerektiğini ifade etti. Aksine, diyalogun güvence altına alınması gerektiğini vurguladı. Bunun, eğitimdeki geleneksel anlayışın değiştirmek anlamına geldiğini ifade etti. Ancak, İspanya'da ders kitaplarındaki ve ders programlarındaki son değişikliklerin sadece küçük resmi değişiklikler olduğunu vurguladı. Sempozyumun Çatışma Yaşayan ve Çatışma Sonrası Ortamlarda Barış İçin Eğitim başlıklı dördüncü oturumunda, Tel Aviv Üniversitesi'nden Eyal Naveh "İsrail ve Filistin: Devam Eden Bir Çatışmanın Ortasında 'Öteki' Tarihi Anlatısının Öğrenilmesi" başlıklı konuşmasında iki taraf arasındaki şiddetli çatışmalar hâlâ devam ederken, özgün bir adım olarak ortak bir İsrail-Filistin tarih ders kitabının yazılması sürecini anlattı. Naveh, projedeki katılımcıların, çatışma sonrası ortamlarda iki eski düşman tarafından yazılan ortak

tarih ders kitaplarından farklı olarak, kendilerinin ancak ikili bir anlatım şeklini ortaya koyabileceklerini fark ettiklerini belirtti. Yani bir taraf kendi anlatısını yazar ve bu anlatıyı diğerinin yanında sergiler. Naveh, diğerinin tarih anlatısını tanıma sürecinin kendisinin bile uzlaşma için bir ilk adım olabileceğini vurguladı. Naveh konuşmasında, Filistinli ve İsraili öğretmenler ve akademisyenlerden oluşan bir ekibin ders kitabını yazma ve üreme sürecinden bahsetti ve bu çalışmanın her iki taraftaki ve uluslararası toplumdaki etkisini analiz etti. Sonuç olarak, sunum, işgal ve güvensizlikten ibaret bir siyasi ortamda, bu tür bir yaklaşımın hoşgörü, uzlaşma ve kabul atmosferini destekleyen bir araç olarak ne kadar anlamlı ve geçerli olduğu sorusuna cevap aradı. Oturumun ikinci konuşmasını gerçekleştiren Yakın Doğu Üniversitesi'nden Dilek Latif, "Çatışma Sonrası Ortamda Tarih Ders Kitaplarını Gözden Geçirme ve Yeniden Gözden Geçirme: Kuzey Kıbrıs'ta Barış Eğitimi Deneyimi" başlıklı konuşmasında, 1971'den 2004 yılına kadar kullanılan eski Kıbrıs tarih ders kitapları ile 2009 sonrası yeniden yazılan tarih ders kitaplarının karşılaştırmalı analizi üzerine odaklandı. Bu kitaplar 2004 Annan Planı'nın referandumundan sonra gözden geçirilerek yeniden yazılan Kıbrıs tarih ders kitapları ile Ulusal Birlik Partisi'nin (UBP) Nisan 2009 genel seçimlerindeki zaferinden sonra bugünkü UBP hükümetinin mayyesinde hazırlanan yeniden gözden geçirilmiş Kıbrıs Türk

Tarihi ders kitaplarıdır. Çalışmasının amacı, eski, gözden geçirilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş tarih kitaplarını uzlaşmacı eğitim prazmasından karşılaştırmak, değişimleri değerlendirmek ve Kıbrıslı Türklere tarih eğitimi üzerine gerçekleşen güncel tartışmaları sunmaktır. Oturumun son konuşmasını Avrupa Tarih Öğretmenleri Derneği'nin (EUROCLIO) kurucu başkanı ve yöneticisi olan Joke van der Leeuw-Roord gerçekleştirdi. "Tarihin Kötuye Kullanımına Karşı Tarihin Doğru Kullanımı. Bir Araç Olarak Yenilikçi Metodoloji" başlıklı konuşmasında Avrupa Tarih Öğretmenleri Derneği EUROCLIO'nun çalışmalarını, çatışma alanlarında tarih eğitimi metodolojisine özel referansla inceledi. Bu anlamda, EUROCLIO'nun amaçlarından bir tanesinin öğretmenlerin, öğrencilerinin gerçekleştiren Yakın Doğu ile bakmalarını sağlamaları konusunda teşvik etmek olduğunu vurguladı. Bu demokratik iletişim ağı örgütünün 1993 yılında, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulduğu ifade edildi. EUROCLIO projelerinin, farklı etnik ve dini toplulukların arasında geçmişte ve bugün yaşanan gerilimleri konu alan tartışmalı tarihleri ele almayı amaçladığının altı çizildi. Derneğin son çalışmalarının Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kıbrıs, Estonya, Gürcistan, Letonya, Makedonya Cumhuriyeti ve Sırbistan'daki çalma arkadaşları ile birlikte devam etmekte olduğu ifade edilmiştir. Tüm bu çalışmalarda temel anlayışın,

Eyal Naveh,
Vahap Özpatal,
Joke van der
Leeuw-Roord,
Dilek Latif.

Lynn Davies ve
Aydin Uğur.

özellikle çatışma sonrası toplumlar ya da ülkelerde veya gerilimli ilişkilerin hakim olduğu topluluklar arasında ve ülkelerde, güven oluşturmak olduğu vurgulandı. Sempozyumun son oturumu olan Türkiye'de Tarih Eğitimi ve Toplumsal Barış başlıklı beşinci oturumda, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Semih Aktekin 'Türkiye'de Tarih Eğitiminde Toplumsal Barışın Tarafları Kimlerdir? Bir Öğretmen Eğitimsinin İzlenimleri' başlıklı konuşmasında Eğitim fakültelerinde öğretmen yetiştirilmesi sürecini anlattı. Aktekin, bu eğitim sürecinde öğretmenlerin niteliğinin kilit önemde olduğunu vurguladı. Öğretmenin değişen programları kavramadıkça ve içselleştirmedikçe, bu programların sınıf ortamına ya çok sınırlı yansıdığını ya da hiç yansımadığını belirtti. Bu anlamda, pozitivist bilgi anlayışının eleştirel düşüncüyü engellediği ifade edildi ve kitapta bilgileri mutlak kabul etme anlayışının değiştirilmesi gereği vurgulandı. Tarih eğitimi ve inkılap tarihi hakkında tartışmanın geçmişi değil, bugünü tartışmak anlamına geldiği ifade edildi. Resmi tarih eğitiminin aslında başarısız olduğunu belirten Aktekin, bu eğitimin başarısızlığını sistemin dışında kalan

tüm kesimlerin Kürtlerin, solcuların, Alevilerin, liberallerin kendi tarih yazımları olmasına dayandırdı. Mevcut eğitim sisteminin kurbanlarının da sistemin dışladıkları değil, sisteme samimi bir şekilde inanan insanlar olduğu ifade edildi. Tarih eğitiminde hassas ve tartışmalı konuları ele alan öğretmenlerin üç tarza davranabileceğini ifade eden Aktekin, bunları kaçınanlar, durumu kurtaranlar ve risk alanlar olarak sınıflandırdı. Risk alanların çoğalmasının demokratik gelişim için kilit önemde olduğunu vurgulandı. Ancak bu davranışın, ülke-deki siyasal gelişmeler ve demokratik ortamı da doğru orantılı olduğu ifade edildi. Yine demokratik anlayışın gelişmesi için öğrencilerin kendisini ilgilendiren bir konuda özgürlüğe bir tavır geliştirirken, kendisini ilgilendirmeyen bir konuda yasakçı davranışlar ortaya kuymasının önüne geçilmesi gereği ifade edildi. Bu anlamda, resmi ideolojinin toplumun farklı kesimleri arasında karşılıklı şüphe ve güvensizlik geliştirme yolunda başarılı olduğu ifade edildi. Gazi Üniversitesi'nden Hüseyin Köksal, oturumun ikinci konuşmasında, 'Tarih Eğitimi ve Kültür Okuryazarlığı' başlıklı bir konuşma yaptı,

Bugün Türkiye'de tarih öğretiminin üç boyutta tartışıldığını vurguladı. İlk boyutta, ders kitaplarının tarih öğretiminde temel metinler olduğu yansımasının geliştiğini, bu durumun da ders kitaplarının gerçekte sahip olmadıkları bir etki gücünü barındırdığı yansımasını beraberinde getirdiğini vurgulamıştı. İkinci boyutta, tarih eğitiminin pedagojik boyutunun yetersizliğine ilişkin tartışmaların yürütüldüğü vurgulandı. Bu boyuttaki tartışmaların, tarih öğretiminin başlı başına bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmasına olanak tanıdığını vurgulayan Köksal, ancak bu durumun tarih öğretmenlerinin kendilerini yetersiz hissetmelerine de neden olacağı vurgulanmıştı. Üçüncü boyutta tarih öğretiminin değişen dünya paradigması ile birlikte ortaya çıkan kimi temel kavramlar (barış, çok kültürlülük, çoklu bakış açısı, kültürel farkındalık vb.) eşliğinde tartışılmakta olduğu vurgulandı. Bu kavramların her ne kadar tarih öğretimine yeni problematikler kazandırsa da, bir meydan okuyuş havası yarattığı ve tarih öğretimi üzerinde çalışanlar için yeni etkiler hazırladığı ifade edildi. Beşinci oturumun son konuşmasını 'Barış İçin Tarih, Barış İçin Eğitim: Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok' başlıklı konuşmasıyla Mutlu Öztürk gerçekleştirdi. Öztürk konuşmasında, Hüseyin Köksal'ın konuşmasına gönderme yaparak, ders kitaplarının elbette tek belirleyici unsur olmadığını, ancak yine de politik iradenin bir göstergesi olduğunu ifade etti. Resmi toplumun, devletin verdiği konsensüsün sonucu olarak kullanışlı, çok değerli tarihsel malzemeler olduğunu ifade etti. Aynı zamanda, özellikle alternatif malzemelere ulaşımın sınırlı olduğu yerlerde, ders kitaplarının öğretmenler ve öğrenciler tarafından hâlen kullanılan malzemeler olduğunu

belirtti. Modern zamanların kilisesinin, zorunlu eğitim olduğunu, bunun da en önemli ayaklarından biri tarihinin tarih eğitimi olduğunun altını çizdi. Elbette, esas kritik unsurun sınıfa giren öğretmenin pedagojik yeterliliği olduğunun altını çizdi. Bugün de dün de tarih eğitiminde öğrencilerin efendinin kim olduğunu öğrenmekle yükümlü olduğunu ifade eden Öztürk, efendinin Türk millîti olarak kurgulandığını vurguladı. Öğrencilerin Türk kültürünün simgelerini öğrenmek durumunda olduğunu altını çizdi. Ortak, demokratik bir vatandaş nasıl bir tarih eğitimi yapılması gerekir? sorusuna cevaben, masada herkes eşit şekilde oturmasa, bir toplumsal çözülmeye doğru gidilebileceğini ifade etti. Tarihi e mutlak gerçekler olmadığını, ama herkesi kucaklayan bir müfredat konusunda acele edilmesi gerektiğini vurguladı. Sempozyumun kapanış konuşmasını gerçekleştiren Mithat Şancar, sempozyum başlığı olarak Toplumsal Barış İçin Eğitimden Yeniden Yapılandırılması ifadesinin seçmesinden, aslında eğitimin toplumsal barışın sağlanmasında önemli olduğuna dair bir ön kabulle başladığını ifade etti. Şancar, konuşmasında pozitif barış ve negatif barış anlayışı ayrımı yaptı. Pozitif barışın siyasal, hukuksal ve kültürel tedbirler ve yöntemlerle gerçekleştirilebileceğini ifade ederken, negatif barışın militler güçlerle yapıldığını ifade etti. Toplumsal Barış İçin Eğitimden Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumunu, Almanya, İspanya, İsrail, Kıbrıs, Türkiye gibi farklı ülke deneyimlerinin paylaşılmamasına ortam sağladı. Farklı kesimlerden öğretmenlerin, öğrencilerin, sivil toplum örgütü temsilcilerinin, Milli Eğitim Bakanlığı temsilcilerinin ve akademisyenlerin tartışmasına olanak yarattı.

BOĞAZİÇİ'NDEKİ ALMANYA BAŞLIKLIL MAKALE DERLEMESİ VE BEYOĞLU BELEDİYESİ SANAT GALERİSİ'NDE AÇILAN "BOĞAZİÇİ'NDEKİ ALMANYA" SERGİSİ

Bu tanıtım yazısının amacı 2009'da iki dille basılan Deutsche Präsenz am Bosphorus Boğaziçi'ndeki Almanya makale derlemesini tanıtımak ve bu yayımla bağlantılı olarak 8-26 Haziran 2010'da Almanya Federal Cumhuriyeti (AFC) İstanbul Başkonsolosluğu ile Beyoğlu Belediyesi işbirliğiyle Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi'nde açılan "Boğaziçi'ndeki Almanya" sergisinden söz etmek olacaktır.*

SELÇUK AKŞİN SOMEL

1870'ler öncesinde Osmanlı siyasal ve kültür bilincinde "Almanya" deyince akla türlü krallıklar ve prensliklerden oluşan muğlak bir Orta Avrupa coğrafyası gelmekte ve belki daha somut olarak Almanca konuşulan kısımlarıyla uzun yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin bir hasmı korumundaki batı komşusu Avusturya zihinlerde canlanmaktaydı. Ancak 1870 Fransa- Prusya Savaşı'nın Osmanlı kamuoyu açısından beklidenmedik bir sonucu olan Fransa ycnılışı neticesinde Avrupa'nın göbeğinde büyük ve güçlü bir Almanya İmparatorluğu'nun (Al) zuhur etmesi Osmanlı yönetici eliti ve aydınları açısından kocaman bir "bilinmedik" teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu "ycni" Almanya'nın Osmanlı ırcıları açısından daha bildik, aşına bir siyasal, sosyal ve kültürel varlığa dönüşmesi ancak zaman içerisinde ve kısmen gerçekleşmiştir. Söz konusu tanışma ve ilişkinin gelişim süreci Boğaziçi'ndeki Almanya makale derlemesinde Almanya sefaret köşkünün 130. yıldönümü ve Almanya sefaret Tarabya yazlık rezidansının 120. yıldönümü vesilesiyle mimarlık, sanat,

sosyal yaşam, siyasal ilişkiler, askeri reformlar bağlamlarında toplam on altı Alman ve Türk akademisyenin makalelerinde değerlendirilmiştir. Almanya birliğinin gerçekleşmesinden sonra Al'nin İstanbul'da inşa ederek 1877'de kullanıma açtığı ilk sefaret binası, günümüzde AFC'nin Gümüşsuyu'ndaki İstanbul başkonsolosluğu mekânını oluşturmaktadır. Bu yapı Osmanlı Devleti'nin varlığının son kırk yılını oluşturan I. Meşrutî yeti, Mutlakîyet ve II. Meşrutîyet devirlerinde Almanya'yı payitahtta fiziksel olarak temsil etmiştir. Boğaz'daki Alman varlığını temsil eden diğer bir yapı Tarabya'daki Alman elçiliği yazlık rezidansdır. Rezidans arazisi üzerinde daha eski dönemlerden kalma yapılaşmalar mevcut olmakla birlikte, rezidansın hâlihazırda mimari şekli 1887 yılından itibaren belirginlik kazanmaya başlamıştır. Oldukça kritik ve çalkantılı bir devre olan bu 1877-1918 zaman diliminde payitaht diplomasisinde giderek önemli yer tutan Al sefaret köşkü ve Al sefaret Tarabya rezidansı çevresinde gelişen son dönem İstanbul sosyal tarihi, İstanbul'daki Alman sosyo-ekonomik varlığı ve Osmanlı-

Alman ilişkileri konuları AFC İstanbul eski başkonsolosu Matthias von Kummer'in hazırladığı ve Ulrich Münch'ün çok büyük emeğinin geçtiği Deutsche Präsenz am Bosphorus. Boğaziçi'ndeki Almanya makale derlemesindeki makalelerde etraflıca ele alınmıştır. Aşağıda göreceğimiz makale başlıkların konuların kapsam ve çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Birinci grup

makaleler, Osmanlı son dönemindeki Alman varlığına ilişkin genel ve kapsayıcı bir giriş niteliğindedir: Sönke Neitzel, "Büyük Siyaset: 1900'lerde Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu" makalesinde, Al'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki (OI) ekonomik ve siyasal nüfuz politikasının nihai kertede çok da başarılı olamadığı, "Alman nüfuzu" teriminin daha çok bir propaganda sloganı

Dolmabahçe kartpostal ve fotoğraf.

Boğaziçi'ndeki Almanya.

düeyinde kaldığı, buna karşın Ol'nin bu ilişkide, reformlar ve altyapı yatırımları dolayısıyla daha çok karlı çıkan taraf olduğunu tespit etmektedir. Klaus Kreiser, "Eski İstanbul'da Türk-Alman İzleri: Bir Gezinti" başlıklı denemesinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul'unu bir Alman seyyahın gözüyle betimliyor. Selçuk Akşin Somel'in "Almanlar Dersaadet'i'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma

mimarlık ve şehircilik tarihi açısından yaklaşıyor: Barbara Schwantes'in "Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü ve İnşaat Yılları" başlıklı araştırmasında elçilik binasının inşaat süreci ve mali portresi, etkilendiği mimari stiller ve bunun zamanında Almanya'da yarattığı tartışmalar ele alınmıştır. Orhan Esen'in "İstanbul'un Kenisel Dönüşümü Bağlamında Alman İmparatorluğu Sefaret Köşkü" çalışması 19. yüzyıl İstanbul'unda

Gelişim" incelemesinde Tarabya'daki orijinal Rum yalısının 1820'lerde kamulaştırılması ve 1880'e değin gelişimi ele alınmakta, 1880'de arazinin II. Abdülhamid tarafından Al sefaretine hibe edilmesinden sonra Alman yazık rezidansının hangi evrelerde inşa edildiği ve kazandığı mimari nitelikler değerlendirilmektedir. Ceren Goğuş'un "Boğaz'da Yaz" makalesinde yüzyıllar boyunca bir dinlenme mekânı

Osmanlı subaylarıyla olan ilişkisi eksenlerinden ele almaktadır. Gül Tokay, "Osmanlı Belgelerinde Baron Marschall von Bieberstein'in İstanbul Büyükelçiliği (1897-1912)" araştırmasında Al büyükelçisi Bieberstein'in bir diplomat olarak bir yandan Al'nin çıkarlarını korurken öte yandan da, diğer büyük devletlerin Ol'yı gözden çıkardığı bir dönemde bölgesel statükonun devam etmesini savunduğu hususu vurgulanmaktadır. Cemil Koşak, "1835-1918 Yıllarında Türkiye'deki Almanların Rapor, Hatırat ve Anılarına Dair Notlar" makalesinde Moltke, Goltz Paşa, Kutschbach, Sternberg, Rohde, Sanders gibi Alman askeri ve sivil yetkililerin anıları ve notlarını ele almakta ve söz konusu kaynakların Türk tarih yazımında nasıl ıktibas edildiğini veya edilmediğini eleştirel bir bakışla değerlendirmektedir. Bundan sonraki makale grubu ağırlıklı olarak gelişen Türk milliyetçiliğinin artan Alman nüfuzu karşısındaki farklı düzlemlerdeki tepkilerini kapsıyor: Erol Koroğlu'nun "Milliyetçi İdeolojiler Birbirleriyle Dost Olabilir mi?" 20. Yüzyıl Baş Osmanlı-Türk

1877-1918'de payitaht diplomasisinde önemli yer tutan Al sefaret köşkü ve Al sefareti Tarabya rezidansı çevresinde gelişen son dönem İstanbul sosyal tarihi, İstanbul'daki Alman sosyo-ekonomik varlığı ve Osmanlı-Alman ilişkileri konuları AFC İstanbul eski başkonsolosu Kummer'in hazırladığı ve Ulrich Münch'ün emeğinin geçtiği Deutsche Präsenz am Bosphorus Boğaziçi'ndeki Almanya kitabında ele alınmıştır.

Deneyimi" incelemesinde son dönem Osmanlıların gözüyle Almanlar ve Alman kültürü ile yaşam biçiminin Osmanlılar üzerinde yaptığı etkiler irdelenmekte ve sonuçta Osmanlı-Alman siyasi yakınlaşmasının İstanbullular üzerindeki toplumsal ve kültürel yansısı tartışılmaktadır. İkinci grup makale Alman-Osmanlı ilişkilerine

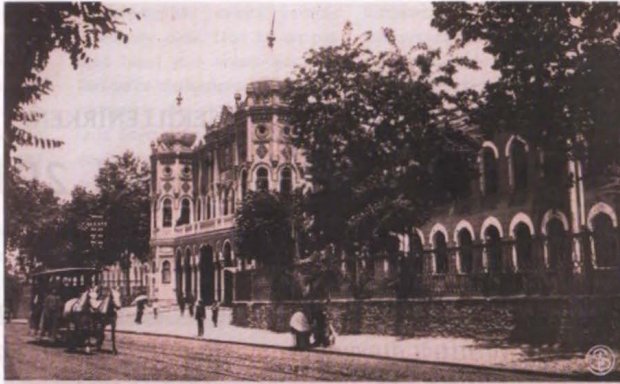
kentsel dönüşüm dinamiklerini, konut alanları ve modernleşmenin farklı biçimlerini, Beyoğlu'ndaki sefaret ikametgâhlarının kentsel imkedi yerini ve Al sefaret köşküyle birlikte başlayan ikinci gelişim halkasını tartışmaktadır. Martin Bachmann'ın "Boğaziçi'nde Çağ Dönümü. Alman Sefareti'nin Tarabya Yazık Rezidansı'ndaki Mimari

olarak Boğaziçi ve sefaret yazıklarının sosyal tarihi betimleniyor. Bunu izleyen yazı grubu Osmanlı-Alman diplomatik ilişkilerini konu almakta: Tilman Lüdke, "Baron Colmar von der Goltz Türkiye'de - Otuz Üç Sene Süren Bir Aşk Hikâyesi" incelemesinde Goltz Paşa'yı kişiliği, İstanbul'daki ikamet ettiğinin Osmanlı kültürüne olan ilgisi ve

Edebiyatında Türk-Alman ıttıfakı" çalışması, Türk milliyetçiliğinin boy gösterdiği II. Meşrutiyet döneminde Türkçülerin Almanya'ya bakışları, bu konuda Ziya Gökalp'in Halide Edip'le girdiği polemik ve Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde Alman imgelemine tartışıyor. Eberhard Demm, "İstanbul'daki Alman Subaylar" araştırmasında Osmanlı

ordusunda görev yapan Alman subayların izlenimlerini ve Türk subaylarla anlaşmazlık ve çatışmalarını Alman arşivlerine dayanarak betimlemekte, Tobias Heinzelmann, "Osmanlı Karikatürlerinde Almanya'nın 'Gezgin Kayzeri'" incelemesinde Jön Türk devrimiyle birlikte ilan edilen basın özgürlüğü ortamında yayınlanan *Kalem* ve *Karagöz* gibi mizah dergilerinde Osmanlı-Alman ilişkilerini hicveden çeşitli siyasi karikatürleri tahlil etmektedir.

Sonuncu grup makale ise Of'deki Alman nüfuzunun toplumsal ve ekonomik alanlardaki değişik tezahürlerine odaklanmakta; Malte Fuhrmann'ın "Alman Hastanesi" başlıklı makalesi 1852'de bir Protestan rahibeler meczhebini açtığı sağlık ocağının zaman içerisinde Af'nin İstanbul'daki başlıca prestij sembollerinden birine dönüşme sürecini, hastanenin Alman komünitesi açısından önemini ve söz konusu kurumun Osmanlılar tarafından nasıl algılandığını irdelemekte ve Alman Hastanesi'nin Cumhuriyet döneminde geçirdiği kimlik değişimini ele almaktadır. Sabine Böhme, "Türk-Alman Dostluk Yurdu; Birinci Dünya Savaşı'nda Divan Yolu'ndaki Alman Kültür Misyonu" adlı çalışmada bir başarılı kültür emperyalizmi örneği olarak İstanbul'un tarihi yarımadasında büyük bir Türk-Alman Dostluk Yurdu'nun kurulması projesini, projenin siyasi, finansal ve mimari arka planını ve başarısızlık nedenlerini tartışıyor. Derlemenin son

CONSTANTINOPLE — Caserne d'Artillerie du Taksim, après le combat du 24-Avril 1909

1909'daki çatışmadan sonra Taksim kışlası (kartpostal).

Bağazici'ndeki Almanya.

makalesi Günther Seufert'in "Alman Dirijizmi ve Osmanlı Girişimciliği: Bir Türk Burjuvazisinin Oluşumunda Almanya'nın Rolüne Dair Notlar" başlıklı analizidir. Burada Seufert kapsamlı bir bakış sunarak gerek Kayzer II. Wilhelm'in politikaları, gerekse Alman-Rus asıllı sosyalist kuramcı Parvus Efendi'nin (Alexander Helphand) *Türk Yurdu*'ndaki makaleleriyle 1908 sonrasında millî iktisat siyasetinin gelişiminde oynadıkları rolleri incelemektedir. Türk tarih yazımına bakıldığında genelde Osmanlı/Türk-Alman ilişkilerinin iki aşırı kutupta değerlendirildiği görülmektedir. Daha eski ve marjinal olan birinci kutupta konu esas olarak Türk-Alman "silah arkadaşlığı" bağlamında ele alınmaktaydı. Nispeten daha yeni olan ve 1960'lardan itibaren güç kazanan ikinci kutupta ise Osmanlı-Alman ilişkileri

ağırlıklı olarak Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yayılmacı emperyalist emelleri çerçevesinde irdelenmiştir. Bu derlemede ise söz konusu kutupsal yaklaşımlardan hiçbirinin rehavetine kaçmaksızın Osmanlı-Alman ilişkilerinin hayli karmaşık, yer yer çatışmalı ve yer yer de yakın işbirliğini içeren yönleri akademik bir titizlikle yeniden değerlendirilmiş ve hayli orijinal sonuçlara varılmıştır.

Söz konusu kitabın yayınlanmasından sonra 8-26 Haziran 2010 tarihlerinde Beyoğlu Belediyesi ile AFC İstanbul Başkonsolosluğu tarafından Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi'nde "Kültürler Arası Sanat Diyalogları" kapsamında "Bağazici'ndeki Almanya" sergisi açılmıştır. Serginin temeli *Deutsche Präsanz am Bosphorus*. Bağazici'ndeki Almanya'ya eseri olmasına karşın burada ayrıca eski İstanbul'a ait orijinal fotolar, gravürler, tablolar,

objeler gösterilmektedir. Bu meyanda sergilenen fotoğrafların son dönem İstanbul tarihi açısından oldukça ilginç olduğunu belirtmek gerekir. Bu sergi ziyaretçiler açısından 1870 sonrası İstanbul'unda, özellikle de Beyoğlu ve çevresinde bir zamanlar var olmuş Alman etkisinin hatırlanması ve İstanbul şehir tarihine meraklı olanlar bakımından görmeye değerdir. Sergi daha sonra Edirne ve Bursa'da da gösterilecektir.

DİPNOT

* *Deutsche Präsanz am Bosphorus. Bağazici'ndeki Almanya. 130 Jahre Kaiserliches Botschaftspalais – 120 Jahre historisches Sommerresidenz des deutschen Botschafters in Tarabya. Alman İmparatorluğu Sejaresi Köktü'nün 136. Yılı – Almanya Sejaresi Tarabya Yazlık Rezidansı'nın 120. Yılı.* Yayınlayan: Matthias von Kummer (İstanbul, Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu; Zeyra Prod. Ltd Şti. 2009).

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öge oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent planı için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

TOPLUMSAL ANMA PRATİKLERİ ŞEKİLLENİRKEN:

İSTANBUL, 24 NİSAN 2010

TALİN SUCİYAN

95 yıllık yaşanmışlıkların gerçekliğinin, sadece bu 24 Nisan'da yapılan anma etkinliklerinin yarattığı duygu durumuyla ortadan kaldırılamayacağını aklıda tutulması gerek. Adalet, tarihin yazboz tahtası değildir, yok olanı geri getiremez, ama kalanların bir nebze olsun rahatlamasını, kuşaktan kuşağa geçen, inkârla derinleşen bir yaranın tedavisine başlanmasını sağlar. 1915'ten sonra adalet yerini bulsaydı, bugün Türkiye bambaşka bir ülke olurdu ve o Türkiye'de Hrant Dink'in öldürülme ihtimali de pek olmazdı.

Taksim Meydanı'ndaki anımdan bir görüntü, 24 Nisan 2010.

Fotoğraflar:
Talin Sucıyan

Bundan iki sene önce, 2008'in 19 Ocak'ında, küçük bir grupla Yerevan'daki Soykırım Anıtı'na gitmiş, çiçek bırakmıştık. Aynı yıl, yüzbinlerce insanın Soykırım Anıtı'nı ziyaret ettiği 24 Nisan'da, yaşlı bir kadın, elinde, üzerinde Hrant Dink'in resmi olan bir poster tutuyordu. İki sene sonra, 24 Nisan'da, İstanbul'da, Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda, Dink'in mezarının ba-

şındaydık. 50-60 kişi'ydik. Okunan dualardan sonra Rakel Dink toplananlara birkaç sözle hitap etti. 24 Nisan'da evlerinden alınıp götürülen, yollarda öldürülen, Gomidas gibi yaşadıkları sonucu ruh sağlığını yitiren, dönemin Ermeni cemaati içinden yelışip, hal-kının ve birlikte yaşadığı insanların önünü açmak için düşünen ve üreten 236 kişinin ölüm yolculuğunu çıkarıl-

dığı gün, biz de 95 sene sonra, bizlerin önünü açmak için verdiği mücadeleyi hayatıyla ödeyen Hrant Dink'e ruhani borcumuzu ödemek için oradaydık.

Hrant Dink'in mezarından sonra, Balıklı Mezarlığı'nda 1895 ile 1908 yılları arasında öldürülen Ermenilerin anısına yapılan anıt mezarın önünde dualar okundu, çiçekler bırakıldı.

Orada bulunanlar olarak, bundan sonra, her 24 Nisan'da önce Hrnt Dink'in mezarını, sonra da Anıt'ı ziyaret etme kararı aldık. Böylece, 95 yıldır bizim dışımızda bütün dünyadaki Ermenilerin andığı ölülerimizi anmak için bir ritüel geliştirme cesareti bulduk.

Buradan sonra Cumartesi İnsanları'nın 24 Nisan anma eylemini takip etmek üzere, Galatasaray'a

Haydarpaşa'daki eylemi protesto edenler oldu. Tabii ki, en çok ilginç basın yine onlara gösterdi. Türkiye'de medyanın anmaya, sansasyondan, olay çıkaranlardan daha fazla önem atfettiği gün, bu ülkede hakikaten birtakım değerlerin değişmekte olduğundan bahsedebiliriz. Henüz onun pek yakınında olmadığımız, 24 ve 25 Nisan'la müteakip günlerin yayınlarında belli oldu.

kurtulanların binlerce kez, yaşadıkları korkunç şeyleri anlatmak zorunda bırakıldıklarını, bunun da aynı acıyı binlerce kez yaşamakla eşdeğer olduğunu anlatıyordu. Türkiye'lerin, Ermenilerin ne yaşadığını biraz olsun görebilmek, hissedebilmek için yapabilecekleri en iyi şeyin, Der Zor çölüne gitmek olduğunu söylüyordu. Gidenler bilir, Der Zor, neredeyse çölleşmiş, çok az sayıda insanın yaşadığı bir bölgede üç dört saat gidip,

Hrnt Dink'in mezarından sonra, Balıklı Mezarlığı'nda 1895 ile 1908 yılları arasında öldürülen Ermenilerin anısına yapılan anıt mezarın önünde dualar okundu, çiçekler bırakıldı. Orada bulunanlar, her 24 Nisan'da önce Hrnt'in mezarını, sonra Anıt'ı ziyaret etme kararı aldık. Böylece, 95 yıldır anamadığımız ölülerimizi anmak için bir ritüel geliştirme cesareti bulduk.

geldik. 265. haftasında evlatlarını, yakınlarını "kaybedenler" eylemlerine bu defa 95 yıl önce "kaybedilenler" evlatlarının resimleriyle yan yana tutarak, hesaplaşılmamış tarihin tekerlüründen kaçış olmadığının mesajını veriyordu. Onların evlatlarını "kaybeden" inkârın ta kendisiydi. Onlar bunu çok iyi biliyordu.

Haydarpaşa'da İnsan Hakları Derneği'nin İstanbul Şubesi'nin Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Komisyonu'nun düzenlediği anmaya katılanlar, Agnuni'nin, Zohrab'ın, Gomidas'ın, Dağavaryan'ın ve daha nicelerinin ölüm yolculuğuna çıkarıldığı yerden, "Soykırım insanlık suçudur, bir daha asla!" diyorlardı. Verdikleri mesaj çok netti: "Bir grup Ayaş'a, bir grup Çankırı'ya götürüldü. Ayaş'a götürülen 70 kişiden 58'i, Çankırı'ya götürülen 150 kişiden 81'i öldürüldü. Söz konusu ırkçı anlayış ve uygulamalar sonucunda, Ermenilerin sadece canlarına kastedilmedi. Mallarına, mülklerine, tarihlerine el konuldu. Bu anlayışı sürdürülenler, bizlere yalana dayalı bir resmi tarihi dayatarak gerçeği unutturmak istiyorlar. Bizler 95 yıldır bu yalana inanmıyoruz. Gerçeğin ortaya çıkmasını istiyoruz. Soykırım insanlık suçudur ve bir daha asla diyoruz."

Haydarpaşa'dan sonra, bu 24 Nisan'ı düzenlenen tüm anma etkinliklerinden farklı kılan bir toplantıya katıldık. 24 Nisan anma etkinlikleri ve Ankara'da düzenlenen konferans için, Ermeni Devrimci Federasyonu'nun yayın organlarından *Armenian Weekly*'nin genel yayın yönetmeni Khatchig Mouradian, anma etkinlikleri ve Ankara'da düzenlenen konferansa katılmak için Boston'dan İstanbul'a gelmişti. Khatchig, Beyoğlu'nda sınırlı sayıda dinleyicinin katıldığı toplantıda konuştu. 2000 - 2007 yılları arasında Beyrut'taki Ermenice gazetelerden *Azad*'da çalışmıştı, oradan da Boston'daki *Armenian Weekly*'ye geçti. Mouradian, bu haftalık İngilizce derginin genel yayın yönetmeni, aynı zamanda da Clark Üniversitesi'nde Soykırım Çalışmaları Bölümü'nde doktora çalışmasını sürdürüyor. Khatchig lafı hiç dolandırmadan: "1915'te olanlardan dolayı, bugün Türkiye'de yaşayanlar doğrudan suçlu değildir ama inkardan sorumludurlar" diyordu. Ermenilerin de, bugün Türkiye'de yaşayanların kendi yaşadıklarını anlamalarını beklediğini, beklenen şeyin, adalet ve tanınma olduğunu söylüyordu. Türkiye'nin inkâr üzerine kurulu politikaları karşısında, soykırımdan

Taksim'de karanfiller.

bir çöle varmadır. Uçsuz bucaksız bir hiçliktir Der Zor. Otobüsle saatlerce giderek vardığınız bu çölün, Anadolu'nun içlerinden yürüyerek geline bir yol olduğunu düşünmek dehşete kapılmaya yeter. Bunu en iyi oraya giden anlar.

Khatchig Mouradian'ın İstanbul'da olması, bunları anlatması, konuşması, Türk dinleyiciler açısından sanıyorum iki açıdan önem taşıyordu. Mouradian, Türkiye'de çok ironik bir biçimde sıklıkla ve rahatlıkla "aşırı milliyetçilikle" itham edilen, "diyaspora" olarak anılan bir grubun temsilcisidir. Ayrıca, Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaksut'unun yayın organının genel yayın yönetme-

nidir. Konyalı ve Adanalı bir aileden, diasporanın en kuvvetli cemaatlerinden biri sayılan Beyrut'ta doğmuş büyümüş tür. Bütün bunları yan yana koyduğunuzda, Türkiye'yi dinleyici/okuyucu için Khatchig, hiç karşılaşılmak istenmeyeninin ta kendisiydi. Onun için 24 Nisan'da bu karşılaşma, karşılaşılmak istenmeyen kim ol-

ması inkârın yeniden üretilmesinden başka bir şey değildi.

Etten polis duvarlarıyla çevrildik, Taksim'de bir köşeye sıkıştırıldık, çelik barikatlarla sıkı sıkıya, çepçevre sarıldık. Bin kişilik katilimciyi korumak için, herhalde on bin kişilik polis ekipleri vardı. Birkaç protesto-

rangumuz, kunduracımız, yan tarladaki rençberimiz, değirmencimiz, sınıf arkadaşımız, öğretmenimiz, subayımız, emir erimiz, milletvekilimiz, tarihçimiz, bestekârimiz... Arkadaşlarımızdılar. Kapı komşularımız, dert ortaklarımızdılar. Trakya'da, Ege'de, Adana'da, Malatya'da, Van'da, Kars'ta... Samatya'da, Şişli'de, Adalar'da, Galata'da... 24 Nisan 1915'te 'gönderilmeye' başlandılar. Onları kaybettik. Artık yoklar. Çok büyük çoğunluğu aramızda yok. Mezarları bile yok. 'Büyük Felaket'in vicdanlarımıza yüklediği 'büyük acı' ise olanca ağırlığıyla var. 95 yıldır büyüyor. Bu 'büyük acı'yı yüreğinden hissedenden bütün Türkiye'li 1915 kurbanlarının anısı önünde saygıyla eğilmeye çağırıyoruz. Şiyahlar içinde, sessizce, ruhlarına yakacağımız mumlarla, çiçeklerle...Çünkü bu acı bizim acımız. Bu yas hepimizin."

Cumartesi İnsanları kendi kayıplarıyla birlikte 1915'te öldürülen Ermenilerin resimlerini de taşıdılar.

duğunu anlamak açısından çok ama çok önemli bir ilkti. İkincisi ise hiç şüphesiz söylediklerinin etkisidir. Soykırım kelimesini kullansın ya da kullanmasın, o salonda oturan herkes, Khatchig'in söylediklerinde kendine bir karşılık buldu. Bir de tabii, bir Türkiye'li Ermeni olarak benim için, Khatchig'in 24 Nisan'da aramızda olması çok ama çok tarihi bir olaydı. Onun varlığı 95 yıl önce ve 95 yıl boyunca, bizden alınan hahalarmızın, teyzelerimizin, annelerimizin, babalarımızın, dedelerimizin, nine-lerimizin bizlerle yeniden buluşması ve dertlerini anlatabilmeleri anlamına geliyordu. Bu, bizi bize yabancılaştıran, bizi bize düşman gösteren sistemin tersine döndürülmesiydi.

Bu konuşmadan sonra, endişeli ve korkak adımlarla Taksim Meydanı'ndaki anımaya gittik. 'İrkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De' grubunun organize ettiği anma etkinliğine yaklaşık bin kişi gelmişti. Aynı gece tüm haber bültenlerinde, en yakından çekilmiş karelerle, 100 ile 150 kişi arasında katılımcı olduğunun söylenmesi, bunun karşısında "koscoca" protestoların yapıldığının iddia edilmesi ya da anmalarla protestoları eşitleyen bir dil kullanıl-

cu grup geldi. Ama anma etkinliğini bozmalarına izin verilmedi. Yine bir Türkiye'li klasiği olarak, istendiki zaman her şeyin mükemmelen yapılabildiğine şahit olduk. Elbette ki, yapılmak istenmediği zaman da nelerin olabileceğini hiç unutmamak.

"Dur De'nin etkinliği, katılımın en yüksek olduğu anma etkinliği olduğu için çok önemli. Şehrin ota yerinde, böyle bir anma etkinliği düzenlemenin ne demek olduğunu, düzenleyenlerin hiç de azımsanmayacak zorluklarla bu anmayı organize ettiğini biliyoruz. Bırakın böyle bir anma düzenlemeyi, bu anmaya sıradan bir katılımcı olarak gitmek bile Türkiye'de hâlâ cesaret işi. Bununla birlikte, anma sırasında da okunan metnin içeriğini, tüm bunlardan ayrı tutarak değerlendirmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz."

"Bu acı bizim acımız. Bu yas hepimizin... 1915'te, nüfusumuz henüz 13 milyonken, bu topraklarda 15 - 2 milyon Ermeni yaşıyordu. Trakya'da, Ege'de, Adana'da, Malatya'da, Van'da, Kars'ta... Samatya'da, Şişli'de, Adalar'da, Galata'da... Mahalle bakımımız, terzimiz, kuyumcumuz, ma-

Bu metnin ilk akla getirdiği düşünceler "Demek ki, bizim Ermeni komşularımız varmış, 1915'te alınıp götürülmüşler, yok olmuşlar." Böyle söylendiğinde, bugünden bakarak, metnin hitap ettiği kitle, bu durumu düşünecek, buradan yola çıkarak bir hassasiyet oluşturacak, hiç komşusu olmayan insanların bir zamanlar komşusu olduğu gibi, kendi yaşamında karşılaştığı olmayan bir deneyimi anlamaya çalışacak ve metne göre 'yok olan' insanların için yas tutacak, üzülecek. Metin, bir taraftan, olmayan bir hassasiyeti yaratmaya çalışırken, bir taraftan da itinaayla öznelerden arındırılmış. "1915'te gönderilmeye başlandılar..." "Artık yoklar..." Onlar yok, ama "yüreğimizde büyük bir acı var." Bu acı niye var? Komşularımızı kaybettikimiz için mi var? Komşularımızın yok edilmesiyle ilgili tarihi bir suskunluğu sürdürdüğümüz için mi, onların bugün burada olmamasıyla ilgili herhangi bir şeyden sorumlu olduğumuz için mi, inkar suçuna ortak olduğumuz için mi? Bunun gibi sorular çoğaltılabilir. Başka bir deyişle, bu metnin en temel sorunu, hiç kimseyi, hiçbir şeyden sorumlu tutmayan, var olan durum karşısında üzüntü duyan, romantik, naif bir tavırla yetinmesi. Bunu söylerken, elbette ki, iyi niyetle yazılmış bir metin

olduğundan şüphe duymadığının yeden altını çizmeliyim. Ama 95 yıldır devam eden bir suçun, sadece iyi niyetle ve sorumluluk duygusundan arındırılmış bir şekilde anılması, işlenen suçun büyüklüğünü ve bir halkın, bir tarihin, bir kültürün, bir dilin ortadan kalkmasıyla sonuçlanan bir süreci feci bir kazaya indirgemekten kendini kurtaramadığı da açık,

Türkiye'nin askeri zaferler, 30 Ağustos, 23 Nisan, 19 Mayıs gibi resmi bayramlar ve Mustafa Kemal'in ölüm yıldönümü gibi "resmi anmalar" dışında bir anma kültürüne sahip olduğunu düşünmemi gerektirecek pek bir neden göremiyorum. Aynı şekilde, "özür dileme" kültürünün de hiç gelişmemiş olduğu aşikâr. Tartıştığınız, kavga ettiğiniz herhangi birinden ne zaman özür dilediğinizi, ya da sizden ne zaman özür dilediğini düşünürseniz, bu anların pek fazla olmadığını hemen fark edersiniz. Kaydetmemiş olduğum için, ismini yazamayacağım, Türkiye'nin önde gelen sosyologlarından biri, dürti sene önce yaptığımız bir konuşmada, "Bu toplumun böyle özür dileme, hakikatle yüzleşme gibi bir kültürü yok. Biz olanlara bakacağız, ama çok da uzun uzadıya değil, bakıp yola devam edeceğiz" demişti. Onun bu rahatlıkla söyleyebildikleri, bir an için adeta beyinimi durdurmuştu. Türkiye'de özür dileme, hakikatle yüzleşme gibi bir kültür olmadığı doğru, ama bu toplumun, bu kültürü bir yerinden tutup kendine uyarlamaktan başka çaresi olmadığı gerçeği, Kürt sorunu üzerine çalışan bu parlak akademisyenin aklından hiç geçmiyor olması çok katmanlı anlamlar taşıyor. Bunları söylerken, altına binlerce imzanın konduğu "Özür Kampanyası" nı unuttuğum sanılmasın. Ancak 90 küsur sene sonra, Dur De'nin metninde olduğu gibi, çok benzer sorunu olan bir metinde özür dilemek, yüzleşme kültürü olmayan bir toplum için ancak bir başlangıç olabilir.

Türkiye toplumunun bir kısmının, özür dileme, askeri/millî zaferden/kayıptan başka bir şeyi anma gibi kavramlarla son üç yılda tanışmış olduğu gerçeğini düşünürsek, bu

yaşadıklarımızın Hrant Dink'in öldürülmesiyle ne kadar yakından ilgili olduğunu da anlayabiliriz. Daha öncesinde ve daha sonrasında olanları bir kenara koyalım, çünkü bu devlet daha 6-7 Eylül için bile özür dilememiştir, ama 1915 ve Hrant Dink'in öldürülmesi bu toplumun hiç değişse bir kesimine özür dilemeyi ve resmi/

gördüklerinin gerçek olduğunu teyit etmek istiyor, duyduklarında ise, yine de inanıyorlardı.

Burada ifade ettiğim ve bir kısmı eleştirel de olan görüşlerden düzenlenen anma etkinliklerinin kıymetini azaltmaya çalıştığımı düşünülmesini hiç istemem. Bu 24 Nisan'da İstanbul'dan

millî anmalar dışında toplumsal örgütüllükle, sesini duyurmak isteyen ve daha önce bu toplumda hiç oluşmamış bir duyarlılığı oluşturmaya çalışan anma pratiklerini getirdi.

Bugün artık, Dink davası gözümüzün önünde karanlıklara itilmeye çalışılırken, gözümüzün görebildiği alanın çok gerisinde kaldığını sandığımız 1915'in karanlıklara itilmesinin ne kadar kolaylıkla yapılabildiğini artık herkes tahmin edebilecek ve hatta kendi kişisel tarihinden bilebilecek durumda. Dink davasında "katili tanıyıyoruz, adalet istiyoruz" diyenlerin, 1915 için de, adalet isteyecekleri günün gelmesini bekleyen milyonlarca insan var. Bu nedenle, 24 Nisan'dan sonra, dünyanın dört bir yanından Ermeniler şaşkınlık ve merak içinde, İstanbul'daki anmaları izleyip, olanlara bir anlam vermeye çalışıyorlardı. Khatchig Mouradian, Boston'a döndükten sonra, 24 Nisan'da yaşadıklarını çeşitli yerlerde anlattı, çünkü gelen soruların ardı arkası kesilmiyordu. Anmalardan sonra, Almanya'ya geldiğimde tanıdığım Ermeniler merakla İstanbul'da neler olduğunu soruyor, televizyondan

başka bir yerde olmayı düşünememişti dahi. Ve biliyorum ki, dünyanın dört bir yanında ve yanbaşımıza pek çok Ermeni için bu 24 Nisan, hiç değilse, yürekleri biraz su serpilmiş bir yıl oldu. 24 Nisan'dan sonra, 1 Mayıs'ta, Ermenice pankartın yakınında duran ve hayatının en mutlu iki gününü yaşadığını söyleyen Bitlisli bir Ermeni tam da bunu dile getirmekteydi.

Bu duygu durumunun ne kadar önemli olduğunu, inkârın, karartmanın ipotek altına aldığı hayatlarımızda, nasıl önemli bir ışık olduğunu vurgulamakla beraber, 95 yıllık yaşanmışlıkların gerçekliğini sadece bu duygu durumuyla ortadan kaldırmayacağının aklıda tutulması gerek. Adalet, tarihin yazboz tahtası değildir, yok olanı geri getiremez, ama kalarların bir nebe olsun rahatlamasını, kuşaktan kuşağa geçen, inkârla derinleşen bir yarının tedavisine başlanmasını sağlar. 1915'ten sonra adalet yerini bulsaydı, bugün Türkiye bambaşka bir ülke olurdu ve o Türkiye'de Hrant Dink'in öldürülme ihtimali de pek olmazdı.

Haydarpaşa'da İnsan Hakları Demieği'nin İstanbul Subesi'nin Irkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Komisyonu'nun düzenlediği anmada Eren Keskin konuşuyor.

24 NİSAN ANMASI, BERLİN

DİYASPORA'NIN TAŞRASINDA ANMANIN İMKÂNSIZLIKLARI

CHRISTOPH K. NEUMANN

Anılan bir felaketse, kaybın farkına varmak, acısını dindirmeden o kayba hayatta yer açmak ve onu başka bir şeye dönüştürerek yeni bir amaç edinmekten ibaret olur ancak. Küçük bir cemaat olan Berlin Ermenilerinin kimliği Büyük Felaket'e endeksli olduğu derecede, bu kaybı bugünün Almanya'sında yaşatmak, yeni bir gayeye dönüştürmek neredeyse imkânsız görüldüğü için, cemaat matemde bile kendini bulamaz, kendini ifade edemez olur.

Berlin'de diaspora şatafatlı bir yerde toplanıyor: Şehrin ta merkezinde olan Jandarma Pazarı'ndaki Huguenotların kilisesinde. 1780'den sonra ikinci (namı diğer Büyük) Frederik yanına muhteşem kubbeli bir kule koydu, alın size Fransız Katedrali Kitabesi var: "Tanrı'nın şerefine, cemaatin hayrına Hohenzollern koruması altında 1705'te inşa, 1905'te tecdit edildi." Huguenotlar Calvin'ci Protestanlardan olduğu için kilisenin içi çıplak denilecek kadar süssüz, herhangi bir tasvire izin yok: Planı

eliptik olan mekân, bu sadeliği ile bir kaybı anmaya çok müsait.

Cemaat toplanıyor, en formal kıyafetleri içinde, siyah siyah. Topluluk her gün bu yerde toplanmıyor, bundan dolayı da burada olmayı önemsiyor. Önemli bir gün, cemaat küçük olduğundan herkes birbirini tanıyor.

Anma programı zengin: Berlin'in sabık büyükşehir belediye başkanı ve şimdiki eyalet meclisi başkanı Walter Momper'in nutku, 1915'te

çocukken Deir ez-Zor'a yürüyerek sürülen Şuşanig Gamberian'ın kızına yazdığı bir mektubun okunması, Nazi temerküz kampları Buchenwald ile Mittelbau-Dora'da ihdas olunan anma kurumlarının müdürü Volkhart Knigge'nin konferansı, Ermenistan Büyükelçiliği başkanlığının konuşması, öncesinde, aralarda ve sonunda Gomidas ve diğerlerinin bestelerinden müzikler — ve o müziklerin icrası sırasında, Reformist-Protestan kilisenin çıplak fakat pürüzsüz sıvalı duvarına Türkiye'de harap halde, zar zor ayakta duran Ermeni kiliselerinin resimleri yansıtılıyor. Bazen bir taş yığınına dönmüş bu binaların hali, Türkiye'de Ermenilerin kaybına nasıl bir ehemmiyet atfedildiğini gayet sarıh bir şekilde ortaya koyuyor.

Önce Ermeni cemaatinden Vartes Ayanak söz alıyor. Bu kısa bir hoşamedî değil, uzun ve sert konuşuyor; Ayanak tartışmaların yanlış yönüne gittiğinden şikâyetçi: Ermeni soykırımını anmak, diasporaya dağılmış Ermenilerin mazî, hal ve istikbalinin, Ermeni kültürünün hatırlanmasının artık mevzubahis edilmediği, bunların yerine tarafların uzlaşıp barışması, Türkiye'nin Avrupa'da saygıdeğer bir ortak haline getirilmesi istendi-

Fransız Katedrali'nde törene katılanlar.

Fotoğraflar: Merilyn Selakhan

ğini söylüyor. Oysa fail ile kurban arasında farkını bulandıracak. Ermenilere uygulanan soykırımın anmasına yer bırakmayacak bir barışmanın, Batı Ermenilerine ihanet olduğunu vurguluyor. Bu durumda "uzlaşıp barışma fikrine hayır demek zorundayız." Ayanak, diasporaya kendilerini ve kimliğini yaşatacak, Türkiye'de de yerleri olacak bir anma gerçekleştirmesini istiyor (söylediklerinin metni http://www.armenische-gemeinde-zu-berlin.de/24_2010begrueßung.pdf adresinde bulunabilir).

Bunlar Almanya'da da kolay yenilir yutulur şeyler değil. Zaten Ayanak bu sene önemli bir konuşmacı bulmakta hiç olmadığı kadar zorluk çektiklerini söyledi. Almanya'da özür ve telafiyi çok değerli addeden hükim siyasi kültür göz önünde tutulursa bu çok şaşırtıcı değildir. Soykırımın buşak kabul edilemezliği, adalet için çabaların devam zorunluluğu konusunda ısrar, Almanya'da, Yahudilerden gelirse haklı bulunuyor; fakat Holokost'un teklilliği de, diaspora Ermenilerine sahip çıkan güçlü bir devletin bulunmaması da, aynı şeyi sıra onlara geldiğinde imkânsız kılıyor. Böyle bir ortamda tavizsiz tavırları anlaşılmaz, kabul edilmez oluyor... Kimse de tavizsizliği sebebin merak etmiyor. Fransız katedralinin kitabesi ironik bir mana kazanıyor: Hohenzollerlerin koruması bu kadardır!

Walter Momper Almanya'da daha ziyade duvarın yıkılışı esnasında Berlin büyükşehir belediye başkanı olarak o zaman çekilen fotoğraflarda hep gözüktüğü için ve genellikle giydiği uzun kırmızı atkı dolayısıyla tanınıyor. O atkı bu törende ortada yok elbet, fakat Momper her zamanki Momper: Hafiften sevimli, emekliliğe geçişini iyi niyetli söz ve hareketlerle anlamlandırmaya çalışan, bu sayede emlakçılık alanındaki faaliyetleriyle siyasi nüfuzu arasındaki ilişkiyi unutturmaya kalkışan, kısaca sanki başta kendisi olmak üzere herkesi toptan masumiyeti konusunda ikna etmeyi başaran, itidal abidesi, geç yetmişli yıllarını süren tipik bir sosyaldemokrat. Ayanak nasıl aslında

toplanmış cemaatten çok, pek orali olmayan Alman kamuoyuna seslenmişse, Momper sanki daha ziyade (Türkiye'de yayımlanan özür beyanının pek müteazzil tabiriyle) Ermeni "kardeşlere", Alman toplumunun temsilcilerini ve nasihatlarını iletmeye gelmiş amca rolünde.

Önce gönül alıyor: Evet, kimliğini yaşamakta ısrar eden bir Ermeni'nin Türkiye Cumhuriyeti'nde tutunması pek mümkün değildi. Oysa "anma, kültürümüzün bir parçası," ve Ermeniler için millî, kültürel ve Hristiyan kimliklerinin koruması için mücadele anlamına geliyor, çünkü jenosit, sırf bedeni yok etmekten ibaret değil, kimliğin tahribiyle gerçekleşiyor. Momper'in bundan sonra söylediği her şey, mutedil ibarelerle ifade edilmiş de olsa "üzünüzde düşeni yapın, gözünüzde bekleyin, her şey iyi olacak" anlamına geliyor: ABD'de ve İsveç'te alınan kararlarla Türkiye'de bazı gelişmeler aslında cesaret vericiymiş; zaten AB üyesi olmak isteyen bir Türkiye inkârından vazgeçmek zorundaymış ve kendisinin olduğu gibi, Türkiye'nin dostu olan herkes Türkiye'yi bu konuda uyarma hakkına sahipmiş. Ancak tarihi deşme çağrısı siyasi mesuliyetleri de perdelememiş; zaten dünyada tarihçilerin çok büyük çoğunluğu jenosit teşhisinde hemfikirmiş.

Momper bundan sonra 1915/16'da Almanların oynadığı rolden dolayı Ermeni halkından özür diliyor ve — bütün zorluklara rağmen — gerekli bütün hükümsüz ve şartsız diyalogoğun başlatılmasını istiyor. Momper bir anlamda Ayanak'ın söylediğinin tam tersini söylemiş oluyor ve üstelik herhangi bir biçimde istediği diyalogoğun mahiyeti hakkında bir fikir de öne sürmüyor. Tam tersi, yer yer baş gösteren şarkiyatçı kaplılar, Momper'in ibraz ettiği rutin iyi niyetin sınırlarını da gösteriyor: Türkiye'de "nispeten liberal ve modern insaların" da Ermeni meselesi konusunda aşırı tepki ve inkâr tavrından söz ettiğinde, o ülkede kendisinden daha liberal veya modern birisinin varlığının tasavvur edilemez olduğunu söylemiş oluyor.

Walter Momper.

Şuşanig Gamberian'ın kızına yazdığı mektuptan uzun pasajlar okunuyor; bu yürek parçalayan bir metin. Çocukluk ile genç kızlık arasındaki eşikteyken tehirc tabii tutulup yola çıkmadan ve uzun yolda annesi ve kardeşlerinin ölümünü teker teker seyretmeye mecbur bırakılan bu kurbanın kendi kızına anlattıkları, bir katliamı; anmanın ne kadar sınırlı, ne kadar nispetimsiz bir faaliyet olmak zorunda olduğunu bir kez daha gösteriyor. Anılan benzer bir şey yaşamadan hatırlamak insanı anılanla ortak kılmaz; ancak birbirine müşabih şeyler tecrübe etmiş insanların arasında böyle bir beraberlik mümkün olur. Bunun için Berlin'de bulunanlar ortak olamadan ve biraz seyirci konumunda anıyorlardı, kendi dışlarında bir şey hatırlamanın merasimine iştirak ediyorlardı. Belki de bundan dolayı anmanın yerine siyasi bir tavırdan ibaret bir duruşa geçmeyi tercih etmek çoğu insanın hoşuna (ve kolayına) gider.

Volkhard Knigge, Weimar yakınında ünlü Buchenwald'la onun 80 kilometre kuzeyinde Harz Dağları'nın altında ve yerin dibinde olan tünellerde binlerce insanın roket yapımında çalıştırılarak öldürüldüğü Mittelbau-Dora temerküz kamp-

larında tesis edilen anma vakfının müdürü ve sosyal hafıza konusunda uzmanlaşmış, tanınmış bir tarihçidir. Ayanak sanki daha ziyade Alman toplumunu muhatap almıştı, Momper de Ermenilere yönelik mesaj ve tavsiyeler ifade etmeye çalıştı. Knigge'nin söyledikleri ise aslında en fazla Türkleri ilgilendiriyor. Çok dikkatli ve bilimum hassasiyetlere saygı gösteren bir konferans veriyor. Holokost üzerine yoğunlaşan birisinin Ermenilerin Büyük Felaket'i hakkında konuşmasının, Almanların işledikleri günahı azaltmaya yönelik olmasına mesela çok dikkat

san haklarına daha uygun ve ahlaki bir yönelimi desteklerse, yeni ve maziyle daha barışık bir kimliğin inşasına yardımcı olur. Bu bakımdan suçla mesuliyet, tarihi külliyetiyle göz önünde tutmak için bir hareket noktası bile olabiliyor. Bu görüş, Knigge'nin Hrant Dink ve Ermenilere reva görüleni dile getiren Orhan Pamuk'la birlikte, Hrant Dink'in cenazesine katılanlarla, özür beyanına imza atanlar karşısında saygı ile eğilmesine sebep oluyor. Aynı zamanda jenoside karşı koyan "sessiz sedasız kahramanların" tazimi, sadece fail-lerin ortaya çıkarılması ve onlardan

Mkrtchyan (Türkiye'de daha meluf olunan Batı Ermenice telaffuzuyla Mıgırdıçyan) vardı. Ermenistan'ın Türkiye ile anlaşmasına diasporanın tepkisi, Türkiye'nin sonra aldığı tutumdan dolayı anlaşmanın uygulanmaması üzerine biraz soğumuşsa da belli ki ilişkiler hâlâ gergin. Mkrtchyan'ın 1915'te olanlara sebep olarak Ermenilerin o zaman bir devletin olmamasını göstermesi, Berlin Ermenilerine "biz sizin çıkarınızı koruyamazsak bile sizi sadece biz koruyabiliriz, başka bir yere bakmayın" manasına gelmiş olmalıdır.

Eğer bir müşterek varsa, o da yad etmenin asıl yerinin Anadolu olduğu konusunda herkesin hemfikir görünmesiydi. Anılan bir felaketse, kaybın farkına varmak, acısını dindirmeden o kayba hayatta yer açmak ve onu başka bir şeye dönüştürerek yeni bir amaç edinmekten ibaret olur ancak.

Gelirken 18. yüzyılın şahane mekânının anmaya elverişli olduğunu söylemiştim. Fakat sanki anmaya pek sıra gelemedi; her bir konuşanın gündemi başka, muhababı başka: Ayanak daha ziyade Almanlara, Momper Ermenilere, Knigge neredeyse Türklerle seslenmiş, ortak bir yad gerçekleşmemiştir. Eğer bir müşterek varsa, o da yad etmenin asıl yerinin Anadolu olduğu konusunda herkesin hemfikir görünmesiydi. Anılan bir felaketse, kaybın farkına varmak, acısını dindirmeden o kayba hayatta yer açmak ve onu başka bir şeye dönüştürerek yeni bir amaç edinmekten ibaret olur ancak. Küçük bir cemaat olan Berlin Ermenilerinin kimliği Büyük Felaket'e endeksli olduğu derecede, bu kaybı bugünün Almanya'sında yaşatmak, yeni bir gayeye dönüştürmek neredeyse imkânsız göründüğü için, cemaat matemde bile kendini bulamaz, kendini ifade edemez olur. Türkiye'de bu sene düzenlenen 24 Nisan anması da çare olamaz ve olamadı. Çünkü Türkiye'nin geneli İstanbul'daki anmaya ne kadar uzaksa, Berlin'deki nice küçüklü büyüklü Türkiye'ler de, Fransız Kubbesi altında anma törenine o derece uzak değildi. Anmanın mekânı olarak Anadolu'yu özleyenler için, Türkiye'de bu sene meydana gelen gelişmeler erişilmez, bilinmez uzaklarda cereyan ediyordu. Böylece Ermeni cemaati bir yersizlik haline düşmüş olur. Garip ve egreti duruyor tarife sığmaz, anlatılamayan derler. Oysa bütün bu acılar kendiligidinden geçecek değil.

ediyor. Holokost ile Büyük Felaket arasında ilişki ve yapı benzerlikleri üzerinde duruyor: Ermenilerin öldürülmesine iştirak eden Bronsart von Schellendorf ve Wolffskehl von Reichenberg gibi yüksek rütbeli subayların rolü veya Hitler'in 1939 Ağustos'unda sorduğu ünlü "Bugün Ermenilerin yok edilmesinden söz eden kaldı mı?" sorusu Holokost ile Ermenilerin "Büyük Felaket'i" arasındaki ilişkilere, öldürülenlerin sırf vücutlarının değil, kültürlerinin de ortadan kaldırılması ise yapı benzerliklerine örnek gösteriliyor. Knigge yine de Nasyonal sosyalistler'in İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yolunu takip etmediği, Holokost'un da Büyük Felaket'e özenmediğini vurguluyor. Knigge'nin bütün bu türden kuyud-ı ihtiraziye arasında asıl üzerinde durduğu husus, suç, cinayet, günah ve mahcubiyet gibi olumsuz şeyleri referans alan bir hatırlamanın nasıl olumlu bir tutuma yol açabildiğidir. Knigge'ye göre, özeleştirici müspet kabul edilen gayelere hizmet ederse, örneğin in-

mevrus suçun itirafıyla mümkün olduğunu hatırlatıyor.

Knigge'nin söyledikleri, yarım yüzyıldan uzun bir zamandır tarihi ve belleğiyle cebelleşen ve bu yolda sık sık kazaya uğrayan bir toplumdan çıkma iyi bir entelektüelin ve mahir bir tarihçinin olabildiğince nikbin bir değerlendirmesi (ve aynı zamanda da Almanların sakınmadığı bir iletişim şekli olan uzun bir öğüt) idi. Söz ettiği kimlik inşasının bir toplumda gerçekleşmesi için o toplumda eşitlikçi bir demokrasi için ortak bir irade değişile bile o türden bir demokrasinin görüntüsüne atfedilen ortak ve neredeyse mutlak bir güven şarttır bence, yoksa her bir vatandaşın diğerinin kurdu çıkması muhtemeldir. Türkiye'de (eşitlikçi demokrasi den vazgeçmeyip de şimdilik sarf-ı nazar etmek) onun tahayyülündeki benzer bu kabil bir itimaden mevcudiyetinden söz etmek anlamlı mıdır?

Son konuşmacı olarak Ermenistan Büyükelçiliği'nin başkâtibi Karen

GİTMEK, GÖRMEK, TANIŞMAK, ÖZÜR VE BARIŞMA...

KUDÜS'TE 24 NİSAN

ÇİĞDEM MATER

Khatchig Mouradian'ın Agos'ta çıkan sözlerini Suriye çöllerinde yaşadım:

"... bir Türk Der Zor'a gitmemişse, soykırımdan sağ kalan biriyle tanışmamışsa, onun yaşadıklarını anlatırken yüzündeki ifadeleri görmemişse, Ermenilerin ne yaşadığını anlayamaz. Bazı şeyler kitaptan okuyarak öğrenilmiyor. Gidip ayaklarıyla yürüyeceksin Der Zor'da. Elinde dondurma, başında şapkaıyla git istersen, fark etmez. Orada toprağı eşelediğinde eline kemikler geldiği an aynı şeyleri hissedeceksin. Beklenen şey Ermenilerin acısını hissetmek değil, tanıma ve adalettir."

Arkadaşım Talin Suciyan'ın "Kudüs'teki 24 Nisan anmalarıyla ilgili bir yazı yazmak ister misin?" diye sorduğu e-postasını okuduğumda, Muş'ta, Muş Kalesi'nin eteklerindeki eski Ermeni mahallesinde, harabe halindeki Meryem Ana Ermeni Kilisesi'nin hemen yanındaki Bedros Ağa'nın bahçesinde, bahçenin şimdiki sakinleri Saim Abi ve Pervin Abla ile oturuyor, Bedros Ağa'dan ve torunlarından söz ediyorduk.

Saim Abi'nin babası oturduğumuz kocaman bahçeyi, 1940'ların sonunda CHP iktidarı sırasında, İskânsız Emlak

çerçevesinde satın almış ama çocuklarına hep "o bahçenin aslında Bedros Ağa'nın ailesinin bahçesi olduğunu" anlatmış. 2000'lerin başında dedelerinin toprağına dünyanın bir ucundan el, yüz sürmeye gelen Bedros Ağa'nın torunları, muhtemel ki bizimle aynı yerde, Saim Abi ve Pervin Abla ile otururken, Saim Abi "biz" demiş, "buraya para verip aldık, evet. Ama burada kiracı olduğumuzu hiç unutmadık. Bu toprak sizindir." Saim Abi sözlerini bitirdiğinde Bedros Ağa'nın torunları ağlıyormuş, sarılarak ayrılmışlar. Biz de Saim Abi bize bunları anlattığında ağladık ve biz de sarılarak ayrıldık...

Talin'in e-postasını okuduktan sonra, Kudüs'le ilgili yazacağım her satırın aslında ne çok Anadolu olacağını düşündüm... Bu yıl, Nisan ve Mayıs aylarını Tehcir yolunu tersten de olsa takip ederek geçirdim. Arkadaşlarım la birlikte ilk durağımız Nisan başında Suriye'ydi. Halep ve Der Zor'dan oluşan zor gezimizde, üzerine yaklaşık 5 yıldır kafa yordüğum Ermeni Soykırımı bir başka türlü vücut buldu benim için. Ardından Kudüs'e gittik, son olarak da Erzurum'dan Karkamış'a kadar 15 Mayıs 1915'te başlayan tehcir yolunu takip ettik.

Kudüs'teki anmadan.

Fotoğraflar:
Çiğdem Mater

Kudüs'teki
anmada
Hrant Dink'in
fotoğrafları da
taşındı.

"... yani bir Türk Der Zor'a gitme-
mişse, soykırımdan sağ kalan biriyle
tanışmamışsa, onun yaşadıklarını
anlatırken yüzündeki ifadeleri gör-
memişse, Ermenilerin ne yaşadığını
anlayamaz. Bazı şeyler kitaptan oku-
yarak öğrenilmiyor. Gidip ayaklarını-
la yürüyeceksin Der Zor'da. Elinde
dondurma, başında şapka ile git
istersen, fark etmez. Orada toprağı
eşelediğinde eline kemikler geldiği
an aynı şeyleri hissedeceksin. Bek-
lenen şey Ermenilerin acısını hisset-
mek değil, tanıma ve adalettir."

Mouradian haklı. Ermeni soykırı-
mını kitaplardan okumakla, yollar-
da giderek, insanlarla konuşarak,
kurtulanları dinleyerek ve kalanları
görerek anlamak başka şeyler. Hele
ki, Der Zor... Suriye'nin bugün bile
bir çöl kenti olan Der Zor'a gitmek,
ardından 100 kilometre daha yapıp,
Margadeh'e ulaşmak, işte bu tam
olarak Mouradian'ın anlatmaya ça-
lıştığı durum bence. Acıyı hissetmeye
çalışmak ama aslen tanıma ve ada-

Hintlian: "... Kavaslar Osmanlı zamanından beri âdetimizdir. Ermeniler bir
yürüyüş yapacakları zaman, paskalyada ya da yeni yılda, Osmanlı zamanında,
iki Osmanlı askeri yürüyüşün başında, ellerinde asalarıyla yol açarlarmış ki,
din adamları yolda rahatça ilerleyebilsin. Buraya geldikten sonra da bu âdete
devam ettik... bu âdeti uzun yıllardır Arap aileler devam ettiriyor."

Bir kere, öncelikle şu on yılların me-
selesine kendi tarafımdan bir açık-
lık getirmek isterim. Yaklaşık beş
yıldır, çeşitli seyahatler yapıyorum,
azımsanmayacak sayıda Ermeni'yle
pek çok yerde tanışıyor, konuşuyor,
tartışıyor, dertleşiyorum. Bu seya-
hatlerin ve konuşmaların şimdiye
kadar hiçbirinde, çocukluğumuzdan
itibaren kafamıza kazınan "dışarıda-
ki Ermeniler fanatikler, kötüler, sal-
dırganlar" bilgisine uygun kimseyle
tanışmadım. Karşılaşmadım. "Sana
rast gelmemiştir" cevabını cevap
olarak kabul etmem, zira bana bu
kadar dolaşmadan sonra rast gel-
mediyse, başka birine denk gelmesi
de çok mümkün değil. Ama bütün bu
seyahatlerde bana anlatılan kişisel

hikâyelerdeki, bellek aktarımların-
daki tehirci, göçü, felaketi ve Der
Zor vahşetini gördüm işte. Çünkü
bu anlatılanlar, çok uzaktaki değil,
Türkiye Cumhuriyeti sınırları için-
de, Maraş'ta, Zeytin'de, Hacı'de,
Erzurum'da ve daha pek çok ilde ve
sınırın hemen dışında, Der Zor'da.
Kısa bir yolculukla hepimizin tanık
olması mümkün yaşanmışlıklar...

Bu yıl 24 Nisan'da Türkiye'ye gelen
ve ne yazık ki konuşmasını kaçırdı-
ğım, *Armenian Weekly* Genel Yayın
Yönetmeni Khatchig Mouradian'ın
Agoos'ta yine Talin Süciyan'a verdi-
ği röportajda söylediği şu cümleleri
ben Nisan başında Suriye çöllerinde
tam olarak yaşadım

let! Der Zor çöllerinde bu yolculuğu
yapan herhangi birinin bunu anlaya-
mayacağını düşünmüyorum. O yolu
gören, o yoldaki tehirci ve vahşeti
hayal edebilen, kendini o yolda aç-
susuz, çıplak yürüyen yüz binlerce
insanın yerine koyabilen herkes, acı-
yı da hissederek, adalet ve tanıma da
beraberinde gelir.

Der Zor'un üzerimizde yarattığı ağır
etki bitmeden, birkaç hafta sonra, bu
kez istikamet Kudüs'tü. 24 Nisan'da
Kudüs'te olmayı planladık. Biz Ku-
düs yolculuğumuzun programını
yaparken, 95 yıl sonra İstanbul'da
ardı ardına 24 Nisan anmalarıyla il-
gili programlar açıklanmaya başladı,
Bir Türkiyeli Türk olarak 23 Nisan ak-

Margadeh
Kemik Tepesi.

şamüstü Tel-Aviv uçağına çok da istemedenden bındığını itiraf etmeliyim. İstanbul'da bu kadar tarihi bir günü kaçırmak can sıkıcıydı ne de olsa.

Sevgili Hrant Dink'in "23,5 Nisan" yazısı aklımda, uçakta giderken, genelde Ortadoğu'da, özelde Kudüs'te 24 Nisan anımlarına dair bulabildiklerimi okudum. Ama bir sonraki gün yaşadıklarım Mouradian'ın haklı tepitinde olduğu gibi, okumakla olacak bir şey değildi.

Kudüs'e iner inmez kendimizi Ermeni Mahallesi'nin giriş kapısında bulduk. Giriş kapısı lafı sizi şaşırtmasın. Kudüs'ün eski kentindeki Ermeni Mahallesi'ne, Saint James Manastırı'nın girişinden, kocaman ve olağanüstü güzel bir demir kapıdan geçerek giriyorsunuz. Kapı, sabah saat 08.00 sularında açılıyor, akşam saat 19.30'da da kapatılıyor. 2001 yılı bilgilerine göre sayıları 2 bin 500 civarında olan Kudüs Ermeni toplumu şu sıralarda yaklaşık bin kişiye düşmüş durumda. Kudüs Ermenilerinin hemen hemen tamamı eski kentin surları içindeki dört mahalleden (diğerleri Rum, Yahudi ve Müslüman mahalleleri) en küçüğü olan Ermeni Mahallesi'nde yaşıyorlar ve evet, yaşadıkları mahallenin kapıları her gün saat 19.30'da kilitleniyor.

Bu eski mahalle, aslında Saint James Manastırı'nın din görevlileri, öğrencileri ve Kudüs'e hacca gelen hacıların kalması için kurulmuş bir

çeşit odalar bütünü. Ama 1915 tehcirinden sonra, canlarını zor kurtaran ve Kudüs'e kadar çeşitli şekillerde gelmeyi başaran, çoğunluğu yetim çocukların oluşturduğu kalabalık bir manastıra gelince, Kudüs'ün o dönemki küçük Ermeni toplumu çareyi Manastır'daki din insanlarını ve konukları başka yere alarak, toplam 999 odadan oluşan mahalleyi Osmanlı Ermenilerine vermekte bulmuş. Halen Kudüs'te soykırımdan kurtulan Ermenilerle, eski Kudüslü Ermenileri ayırt etmek için kullanılan temel soru bu: "Nerede oturuyorsun?". Eğer cevap Manastır sınırları içindeyse, bu ailenin soykırım kurtulanı olduğunu anlıyorsunuz, eğer dışındaysa, eski Kudüslü olduklarını...

1967'de Kudüs'ün ve Batı Şeria'nın İsrail tarafından işgal edilmesi ile sonuçlanan 6 Gün Savaşları sonrasında İsrail Devleti Kudüs'te yaşayan Müslüman ve Hristiyan Araplara, Ruamlara ve Ermenilere Mavi Kimlik adında bir kimlik belgesi verdi. Jerusalemit olarak anılan Kudüslü bu gruplar 1967 yılından beri "Filistinli" statüsünde, İsrail Devleti pasaportu olmaksızın, bu "Mavi Kimlik"lerle seyahat ediyorlar. Kudüs Ermeni toplumundan konuştuğum bazı insanlar da "Filistin-İsrail meselesinde kendinizi nerede görüyorsunuz?" sorusuna şöyle yanıt veriyorlar: "Bizler Mavi Kimlikle yaşıyoruz, yani İsrail Devleti'ne göre bizler Filistinliyiz. Filistinli Arapların yaşadığı bütün

sorunları biz de yaşıyoruz, o yüzden Filistin tarafındayız."

Kudüs'te Ermeni Mahallesi'nde İstanbul'dan getirdiğimiz selamları sahiplerine iletmek için dolanırken, Arapça ya da Ermenice bilemediğimizden elbette, İngilizcenin çözüm olmadığı yerlerde Türkçeye yaslanıyoruz başlarda. Yaşlısı, genci herkes, az ya da çok, Antep ya da Maraş şivesiyle ama bir şekilde Türkçe konuşuyor, üstelik de doğal olarak 1915 tarihli bir Türkçe konuşuyor, avratlı, herifli... Yüzümüzde gülümsemeler oluşarak sohbet etmeye başlıyoruz... Selamlarımızı iletecek isimleri bulduktan sonra, kendimizi bildik bir yerde hissetme duygumuz artıyor. Anma töreninin 24 Nisan günü sabah 10.00'da başlayacağını öğreniyoruz.

24 Nisan sabahı, aklım İstanbul'da, Haydarpaşa Garı'nda, Cumartesi Anneleri'nde, akşamki meşaleli yürüyüşte, Ermeni Mahallesi'nin kapısında buluyorum kendimi. Genci, yaşlısı, çocuğu, kadınlı erkekli, Ermeni Mahallesi'nin kapısında toplanmış, ellerinde Türkiye'nin soykırım tanınmasını talep eden pankartlar, "ben Muşlıyım, ben Ağrılıyım, ben Urfa'yım, ben Erzurumlu'yum" yazan dövizler ve Hrant Dink... Üç yıldır elimizde taşımadığımız, her anında, her mahkemede elimizde tuttuğumuz Hrant Dink'in o güzel fotoğrafı Kudüslü ama aslen Erzurumlu, Karşı, Antep'li Ermeni çocukların elinde...

Saint James Katedrali'nde soykırım kurbanlarını anmak için yapılan özel ayın devam ediyor. Yarım saat kadar sonra Ermeni Mahallesi'nin girişinden, yaklaşık 500 metre uzaklıktaki Ermeni mezarlığına doğru yürüyeceğiz hep birlikte. Türkiye'de dört kişi, yakamıza, üzerinde Ermenice "24 Nisan 2010, Ermeni Soykırımı'nın 95.

iyor. "Siz bunu nasıl taktınız?" diye soruyor, sorunun sebebi sadece şaşkınlık değil, Türkiye'ye dönüşte başımıza bir şey gelir mi endişesi de var. Cevap olarak İstanbul'da planlanan anma etkinliklerini anlatıyorum, şaşkınlığı daha da artırıyor. üstelik de şöyle diyor: "Aslında uydudan izlerken Türkiye kanallarını gördüm ama

yanına gidiyoruz. George Ahparig bizi herkesle tanıştırmaya başlıyor. Her bir ismin başına da geldiği kenti ekliyor. Maraşlılar, Zeytunlular, Antepililer, Kilisililer... Ermeni diasporasındaki tanışıklıkların öğrettiği bir önemli coğrafi bilgi: Soykırımdan ancak Suriye çöllerine, Halep'e yakın yerlerdeki insanlar çoğunlukla kur-

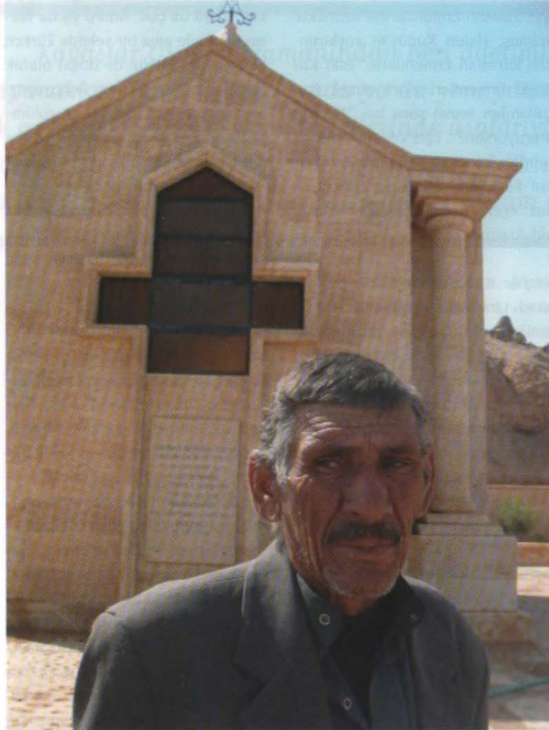
Tanıştığımız herkes, coşkulu bir halde, Türkçe konuşmaya başlıyor. Sonraki günlerde, saatler süren bir Türkçe sohbetin sonunda bir Ermeni dostum Türkçe konuşmasının sebebini açıklıyor: "Ben sizinle zor da olsa Türkçe konuştuğumda, bir şekilde babamla yeniden iletişim kuruyorum. Çünkü benim için Türkçe, babamın dili..."

Yıldönümü" yazan rozetlerden takıyoruz, yürüyüşü bekliyoruz. Bir önceki akşam tanıştığımız, 1960'lardan beri Kudüs'te yaşayan, aslen İstanbul Modalı din adamı yüzünde büyük bir şaşkınlık ifadesiyle yanımıza ge-

inmadım, siz söylediğinize göre olacak böyle bir şey gerçekten..."

Yürüyüş başlamadan önce, İstanbul'dan selam getirdiğimiz isimlerden birinin, tarihçi George Hintlian'ın

tulabilmiş. Yani dünyanın herhangi bir yerinde Antepi ya da Maraşlı ya da Muşlu bir Ermeni'yle tanışma ihtimaliniz Adapazarlı ya da Edirneli bir Ermeni ile tanışma ihtimalinizden çok daha yüksek...

Tanıştığımız herkes, coşkulu bir halde, Türkçe konuşmaya başlıyor. Sonraki günlerde, saatler süren bir Türkçe sohbetin sonunda bir Ermeni dostum Türkçe konuşmasının sebebini açıklıyor: "Ben sizinle zor da olsa Türkçe konuştuğumda, bir şekilde babamla yeniden iletişim kuruyorum. Çünkü benim için Türkçe, babamın dili..." Karşılaştığım Ortadoğu Ermeni toplumlarında Türkçeye ilişkin ilginç. Çok yüksek sesle Türkçe konuşmaktan diye uyarıldığımız da oluyor, uyarının gereksiz olduğunu hızlıca anlasak da, yanımıza gelip Urfa türkülerini söyleyenler de... Türkçe 95 yıldır sevilen ile sevilmeyen arasında gidip geliyor. Varlığıyla da yokluğuyla da çok şey anlatıyor...

Hep birlikte yürüyüşe başlıyoruz. En önde Hrani'nin resmi. Resmin altında "ırkçılık kurbanı" yazıyor. Doğru söze ne denir?

Yürüyüşün önünde, Osmanlı kıyafetleri giymiş iki kişi var. Ellerinde birer uzun asayla yol açan bu adamlar, tören prosedürünün birer parçası. George Hintlian anlatıyor: "Biz Ka-

vas deriz bunlara. Kavaslar Osmanlı zamanından birer âdetimizdir. Ermeniler bir yürüyüş yapacakları zaman, paskalyada ya da yeni yılda, Osmanlı zamanında, iki Osmanlı askeri yürüyüşün başında, ellerinde asalarıyla o açarlarmış ki, din adamları yolda rahatça ilerleyebilsin. Biz buraya geldikten sonra da bu âdete devam ettik. Tabii artık burada Osmanlı Türk olmadığı için bu âdeti uzun yıllardır Arap aileler devam ettiriyor."

Kavasların açtığı yolda sessizce ilerliyoruz. Slogan yok, sadece Saint James Manastırı'nın neredeyse tamamı Ermenistanlı Ermenilerden oluşan din öğrencileri ilahi okuyorlar usulca. Kudüs Ermeni toplumunun üyeleri yaklaşık 300 kişi, Kudüs Amerikan Başkonsolosluğu yetkilileri, Süryani, Rum ve Arap Ortodoks cemaatinin temsilcileri, gazeteciler, hep birlikte ilerliyoruz. Anma için diğer cemaatlara ya da devletlere bir davet yapılmadığını söylüyor Hintlian, "ama" diyor, "24 Nisan'da anma olduğunu herkes bilir ve gelir."

Hava çok sıcak, mezarlık gölgersiz, katılımcılar yaş almış... Kudüs Ermeni Mezarlığı'nın tam ortasındaki 1915 Soykırım Kurbanları Anıtı'nın etrafında toplanıyoruz. Önce ilahilerle devam ediliyor, dualar okunuyor, ardından Kudüs Ermeni toplumu adına bir konuşma yapılıyor. Ve Anma bitiyor... Ben tam "bu kadar mı" diyecekken, birkaç dakika önce tanıştığım Boghos Ahparig "Akşam manastırın salonunda amnavar, gelmek ister misiniz?" diyor. Elbette diyoruz. Manastır bahçesinde köpüklü kahvelerimizi içip, Muş'tan, Diyarbakır'dan, Maraş'tan konuştuktan ve soykırım dedimizi duyunca bizim için endişelenen Kudüslü Ermenileri teskin ettikten sonra, saat 19.30'da ikinci anmada buluşmak üzere sözleşiyoruz. Kudüslü Ermeni arka-

daşlarımızla birlikte kendimizi Ermeni lokantası Bulgurcu'ya atıyoruz. Şahane ayrıncı içip, İstanbul'daki iki anmada, Haydarpasa ve Galatasaray'dan haber bekleyerek, Anadolu'dan söz ediyoruz.

Mahallenin sokak aralarında dolaşıyoruz, vakit nasıl geçiyor anlamıyoruz. Saat 19.00'da Saint James Manastırı'nın salonuna giriyoruz.

Aynı saatlerde İstanbul'da iki anma tamamlanmış, çok da iyi geçmiş. Üçüncüsüne başlamak üzere. Cep telefonu mesajlarıyla haberleşiyoruz İstanbul'daki arkadaşlarımızla.

Kudüs'teki anma da başlıyor. Ermeni soykırımından kalma az sayıdaki fotoğrafın bir bölümü projeksiyondan gösterilirken, Kudüslü genç bir Ermeni grup Gomidas'tan şarkılar söylüyorlar. Konuşmalar başlıyor. Çoğunluğu Ermenice konuşmalar, anlayamıyoruz elbette. Arada Haydarpasa, Galatasaray, Taksim laflarını duyuyorum, ne dediklerini anlamak için sabah konuştuğumuz Modali din adamının yanına gidiyorum. "Ne anlatıldılar İstanbul'la ilgili?" diyorum. "Kalabalık olmuş, güzel olmuş, 95 yıl sonra ilk kez olmuş. Senin arkadaşların da var değil mi orada?" diyor. "Evet" diyorum. "Burada olmasaydım ben de orada olacaktım." "Onların gözlerinden öperim, teşekkür ederim" diyor, gözleri yaşıyor. Benim de... Uzaklaşıyorurum yanından, salonun da dışına çıkıyorum, telefonumu çıkarıp İstanbul'da, anmada olduğumu bildiğim arkadaşlarıma mesaj gönderiyorum, "gözlerinizden öpüyor Modali bir amca" diye, "sen de ellerinden öp, selam söyle" diye yanıtlar alıyorum...

24 Nisan'da tanıştığım bir başka kıymetli Kudüslü Ermeni, Albert Agha-

zarian ile sohbet ediyoruz anmadan birkaç gün sonra. Annesinden söz ediyor, şimdilerde doksanlarında olan Eliz teyzeler. "Biz" diyor, "annenin bir anadilinin de Türkçe olduğunu beş yıl önce anladık". "Ziyaretine gidebilir miyiz?" diyorum, "tabii" diyor, "Çok sevinir. Baskın Oran da gelmişti, hatta yazdı da annemi."⁶

Sonraki gün Kudüs'ün ilk haute-couture kadın terzilerinden Eliz Aghazarian'ın evindeyiz. Eliz Hanım, 90'larında ama hafızası müthiş. Her cümlesinin başına "sizi üzmem istemiyorum, canınızı sıkamak istemiyorum" ekleyerek ailesinin yok olmasını anlatıyor bize. 15 çocuklu bir ailenin en küçüğü, Hatay Dörtöylü, zengin bir ailenin kızı. Ablası ve annesiyle birlikte, aileden soykırımda kurtulan üç kişiden biri. Eliz Hanım Der Zor, Halep ve Ürdün'den geçen, Kudüs'te sonlanan yolculuğunu anlatıyor.

Şimdi Eliz Hanım'ı düşününce Mouradian'ın ne kadar haklı olduğunu görüyorum. Ermeni soykırımı ile ilgili okuyacağımız hiçbir şey Eliz Hanım'ı anlattıkları kadar etkili olamaz. Çünkü Eliz Hanım orada, ayakta, biliyor ve anlatıyor. "Ben" diyor, "bu size anlattığım her şeyi, zamanında dükkânıma, Türk konsolosuna gelmişti, ona da anlattım". Konsolosa anlattığı için iyi rahat, devlete söylemesi gerekenleri söylemiş. "Ne yazık ki bir işe yaramadı" diye geçiştiriyor içimden ama keyfi kaçmasın diye bir şey demiyorum. Eliz Hanım, biz geliniyle sohbet ederken, bizi oraya götüren Kudüslü Ermeni arkadaşımıza dönüyor: "Kaç Ermeni var şimdi Türkiye'de" diyor. 40-50 bin civarında yanıtını alınca, olanca samimiyeti ve içtenliğiyle "Bari onları öldürmeseler" diyor korkarak...

Hrant'ı biliyor mu diye geçiştiriyor içimden, bir şey demiyorum...?

DİPNOTLAR

1. Khatchig Mouradian: "Soykırım tarımın sadece demirasi suunu değil, bir âdette sorunudur." *Söylüyor* Tain Suciyan. Ağa gazetesi, 7 Mayıs 2010.
2. <http://bianet.org/bianet/iman-haklari/106597-branki-eremiyevleri-23-5-nisan>
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Antennas_Cuarter
4. 1967 yılındaki 6 Gün Savaşları'nda Kudüs ve Batı Şeritleri'nin yarıları altı Mısır'ın sınıra

5. Yarımadası'nı, Suriye'nin Golan Tepeleri'ni de 1967 est. 1978'de Camp David'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile yapılan anlaşma sonrasında İsrail Sina Yarımadası'ndan çekildi. Diğer Yerlerde tıgall hâllâ devam ediyor.
6. Prof. Dr. Baskın Oran 2006 yılında Kudüs'e yaptığı gezisi Ağa ve İrşin gazetelerinde Yahudileri, Müslümanları, Ermenilerle Kutsal Kudüs başlıklı bir yazı diziyi kaleme almıştı.

7. Yazılarını http://baskinoran.com/dizi_yazilar.php adresinden ulaşılabilir. Bunun bu yolculuğları yapıldığı 19 Ocak 2007'de katıldıkları sevgili Hrant Din'ın çok önemli bir payı var elbette. O olmasaydı 1915 Ermeni Soykırımı'nı, tehirci bu kadar öğrenmeye çalışmıydim, bu yolculuğları yapar mıydım bilmiyorum. O varlığı ve kaybıyla çok önemli bir kanı açtı. O kapıdan geçmek hepimize düşüyor, Türkiye, Kürdistan, Ermeniler...

ARLETTE FARGE İLE SÖYLEŞİ

TARİH, FEMİNİZM, FOUCAULT, BEDEN...

18. yüzyıl tarihi üzerine çalışan Arlette Farge'in çalışmalarının ana eksenini polis arşivlerinden yola çıkarak ele aldığı gündelik yaşam, suçlar, kadın-erkek ilişkileri, kadınların tarihi gibi konular oluşturuyor. Son olarak geçtiğimiz yıl "Essai pour une histoire des voix au dix-huitième siècle" (18. Yüzyılda Seslerin Tarihi Üzerine Bir Deneme) (Paris: Bayard, 2009) adlı çalışması yayınlanan Farge ile tarihyazımı, arşiv ile ilişkisi ve Fransa'da öncülük ettiği kadın tarihi çalışmaları üzerine konuştuk...

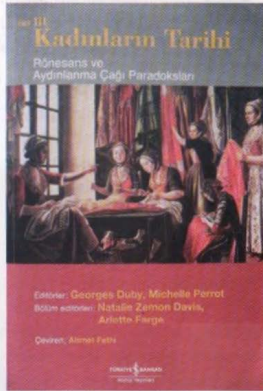

Arlette Farge.

Beş ciltten oluşan "Kadınların Tarihi" serisinin Arlette Farge ve Natalie Zemon Davis tarafından derlenen 3. cildi.

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Arşivle kurduğunuz ilişki üzerine genel bir soruyla başlayalım. Yazılarınızdan birinde arşivi "gerçekliği yansıtan bir ayna" olarak tanımlıyorsunuz. Genel olarak arşiv ve özel olarak üzerinde çalıştığınız polis arşivi sizin için ne ifade ediyor?

Başlangıçta 18. yüzyılın polis ya da yargı arşivi hiç açılmamış, okunmamış, yorumlanmamış bir kaynaktı. Bu; azınlığın, "küçük insanların" kaynağı olarak görülüyordu ve diplomatik ya da krallığa veya senyöre ait belgelere göre pek de önem taşımadığı düşünülüyordu. Bu, belgelerin Archives Nationales (Ulusal Arşivler)'deki saklanması biçiminden dahi anlaşılıyordu. Kötü muhafaza edildiklerini söyleyememek de polis arşivleri neredeyse 1985 yılına kadar diplomatik arşivler gibi ciltlenmiş, özen gösterilmiş bir durumda değildi. Daha bu noktada bir hiyerarşi görüyoruz. Bir yanda

büyük, önemli arşivler, öte yanda bir tortu, kalıntı gibi görülen bu arşiv vardı. Uzun bir süreci özetleyecek olursam ben ilk defa, tezimi yazmak üzere, suçun tarihi üzerine çalışmak isteyen bir profesör sayesinde polis arşivine girdim. Burada çok etkileyici bir malzeme ile karşılaştım: Bir tarihçi olarak insanların hayatını görüyordum. Oysaki o güne kadar hep art arda gelen olaylardan oluşan bir geçmişle karşılaşmıştım. Burada arka plandaki insanların belirlediğini görüyordum. Bu ilk etkisiydi. Hemen farkına vardım ki bunları bir yanda nicel bir veri, bir dizi olarak ele almak; cinayet, hırsızlık gibi belirli suçlar üzerine çalışmak mümkündü. Ama benim için daha ilginç olan polis arşivinden yola çıkarak buradaki suçların ötesine geçmek, burada söylenen ve başka hiçbir yerde göremeyeceğimiz sözlerin anlamını aramaktı. Burada yalnızca insanların sorguları değil, tanıklıklar; bir olaya tanık olanların komiserlere anlattıkları da vardı. Bu noktada artık tarihyazımının önemli bir eksenini oluşturan suç tarihi üzerine çalışmaktan ziyade polis arşivini halktan insanların düştürme, birbirleriyle iletişim kurma biçimlerine, kadın-erkek ilişkilerine, çocuklarla ilişkilerine biraz da olsa

Transport des filles de joye à l'hôpital (Fahişelerin hastaneye taşınması) 1770'lerden bir Fransız gravürü.

Görselleri içiniñin Cemil Schick'e teşekkür ederiz.

LE TRANSPORT DES FILLES DE JOYE A L'HOPITAL
C'est du Cabaret de Monsieur Damory, Chevalier de l'Ordre Royal & Maitre de S. Louis
Il n'est pas dans le monde de la débauche, il est dans le monde de la vertu.
Il n'est pas dans le monde de la débauche, il est dans le monde de la vertu.
Il n'est pas dans le monde de la débauche, il est dans le monde de la vertu.
Il n'est pas dans le monde de la débauche, il est dans le monde de la vertu.

sızabilmemi sağlayacak bir kaynak olarak kullanmak istiyordum.

Karşımda iki tuzak vardı: Bu kaynaklar o denli heyecan vericiydi ki ve o kadar canlı şeyler görüyordunuz ki (yaşayan, acı çeken, ölen, birbirini seven, birbirini öldüren, isyan eden insanlar...) gerçeği tutabildiğinizi sanıyordunuz. "Tamam, gerçekten neler olup bittiğini söyleyebileceğim", diyorsunuz. Bir tür baştan çıkma hali, baş dönmesi ve hırs ortaya çıkıyor: "Evet, gerçek burada, bunu bir tek kopya etmek kalıyor." diye düşünüyorsunuz. Bu, içinde düşmemem gereken ilk tuzaktı ve kısa zamanda buradakinin aslında gerçeklik olmadığını farkına vardım. Polis teşkilatı bir iktidar mekânıydı ve polis arşivinin gözümüzün önüne serdiği şey öncelikle iktidarın karşılaştıklarını sunma biçimiydi. Bu, bir kurumun, polislerin denetiminin, kontrolünün ürünüydü. Her şeyden önce arşivin gerçekliğin doğrudan bir yansıması olmadığını bilinciyle yola çıkmadan çalışmazdım. Onları iktidarın

mekânı, iktidarın öznesi içinde doğru bir şekilde çerçevelemek, bir bağlama oturtmak gerekiyordu. Benim ve onların arasında bir kurum olduğunu hiç unutmamak gerekiyor: Tüm bu veriler benim önüme gelmeden önce bir polisin karşısına çıkmışlardı.

Üzerinde çalıştıklarını aynı zamanda bazı tarihçilerin "hassas belgeler" diye tanımladıkları şeydi; bu, bir duyarlılık yaratabiliyor zira gördükleriniz polisin karşısına çıkan, sorunlar yaşayan insanlar... Bu bağlamda ikinci bir zorluk ise -bu aynı zamanda, kadın tarihi çalışmalarını başlattığımız döneme denk gelir.- bu arşivleri "kadınısı duyarlılıklarım"la hassas, duygusal bir şekilde yorumladığımı düşünülmesi idi. Bunlara karşı, duyguları inkâr etmektense bu konuda hak ileri sürüyordum: Duygunun bir tür zekâ biçimi olduğunu, dişil veya erkek olabileceğini ve bunun yalnızca basit bir içlilik olmadığını söyledim. Sürekli olarak suçlu olmadığımı ispat etmeye çalışmak yerine "bunu bir güç olarak görüyorum." dedim.

Arlette Farge'in çalışmaları

18. yüzyıl tarihi üzerine çalışan Arlette Farge CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique-Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) te araştırma direktörü ve EHESS (École des hautes études en sciences sociales-Sosyal Bilimler Yüksekokulu)'te öğretim üyesidir. Başlıca kitapları arasında "La vie fragile: Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle" (Kırılgan Hayat: 18. Yüzyıl Paris'inde Şiddet, İktidar ve Dayanışma) (Hachette, Paris, 1986), Michel Foucault ile birlikte yazdığı "Le Désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille" (Ailelerin düzensizliği. Bastille arşivlerinde tevkiif emirleri), (Gallimard Julliard, Paris, 1982) ve Natalie Zemon Davis ile derlediği "Kadınların Tarihi'nin üçüncü cildi (Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları) (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) sıralanabilir.

Paris'te bulunan Archives Nationales'den (Ulusal Arşivler) belgelerin saklandığı depo bölümünden bir görüntü.

Fotoğraf: Ece Zerman

Fransız jandarması 19. yy'ın ikinci yarısı.

Bu uzun bir süreçti, ancak on beş yıl kadar sonra tarihçiler duyguların ve duyarlılıkların tarihi üzerine çalışmaya başladılar. En nihayetinde bu duyuldu ancak başlangıçta bunun güç bir mesleki mücadele olduğunu söylemem gerekir. Bir yandan kadın tarihi çalışmalarını yürütürken öte yandan benim özellikle ilgilendiğim polis arşivleri üzerindeki çalışmalarım hakkında da bunun ne de olsa birer kadın çalışması olduğuna yönelik bir önyargı vardı.

Anlattıklarınızdan iki düzlem çıkarmak mümkün görünüyor: Tarihin bir nesnesi, konusu olarak duygular, yani duyguların tarihi ve öte yandan tarihinin çalıştığı konu karşısında kendi duyguları. Bunu biraz açar mısınız? Duyguları nasıl kullanmak gerektiğini düşünüyorsunuz?

Elbette arşivler heyecan verici. Ama kadın veya erkek, herhangi biri onları açmaktan ve okumaktan heyecanlanabilir. "Ben duygularımı yazmak için kullanacağım." dedim. Elbette bu noktada dikkat etmek gerekiyor, bunun tarihi fazla öznel kılma riski var. Bu mesele işçi tarihi bağlamında çok tartışıldı, bu "militan" bir tarih denirdi. Ben de halk üzerine çalışıyorum, solcuym; bütün kusurlara sahibim! Duygunun göz yaşartan yanını bir tarafa bırakalım... Duygu yalnızca hafif bir şey değildir, duygu (*émotion*) kelimesinin içinde hareket (*mouvoir*), sarsıntı var. Duygudan, zekâyı açtığı, bu duyguları hissetmezsek sormayacak olduğumuz soruları sordurduğu noktada yararlanmamız gerekiyor. Diğer taraftan ikinci bir katman ise, -bu polis arşivlerinde benim ilgimi çeken bir şey- insanların duyguları üzerine çalışmak, duyguyu tarih yazımının nesnesi haline getirmek.

Başlangıçta emniyet teşkilatının bir iktidar mekânı olduğundan söz ettiniz. İkinci bir sorunsal olarak, polise ya da yargıya intikal eden olayların genellikle olağandışı durumlar olduğunu düşünebilir miyiz; sizce bu tip bir arşivden hayatın sıradan akışına ulaşmak ne derece mümkün?

18. yüzyılın polisi yalnızca baskıcı bir polis değil, aynı zamanda kimi gündelik problemler konusunda akıl danışılan bir polis. Çok basit kazalar, taşınma gibi oldukça sıradan olayların anlattığı kaynaklara rastlıyoruz. Daha yaygın olarak, karşımıza çıkan çok sayıda tanıklıklar var: Basit bir gündelik vakada bile sekiz on tanık olduğunu görüyoruz, bunların hepsi farklı şeyler anlatacaklar. Evet, bir kurumun, polis teşkilatının karşındalılar ama genellikle korkmuyorlar

çünkü suçlanan onlar değil, tanıklık yapıyorlar. Dolayısıyla onların betimledikleri şeylerde toplumsal varlıklar ve insanların var oluşlarını tasvir biçimlerini görürüz. Benim yaptığım tam olarak İtalyan *microhistoria*'sı gibi değil, daha ziyade antropolojik bir yaklaşım. Tek bir olaydan toplumsal durumu gözlemleyebileceğim bir örnek çıkarmak değil, tüm bu tekilliklerden, benzersiz var oluşlardan; insanların birbirleriyle, iktidarla nasıl karşılaştıkları, nasıl iletişim kurdukları üzerine bir anlatı oluşturmak. Beni en çok motive eden buydu. Bunlar da benim hayranlık duyduğum çalışmalar ancak benim istediğim Carlo Ginzburg gibi bir davayı alıp oradan bir tablo çıkartmak değildi. Benim bugün bile kafamı kurcalayan bir mesele insanların sözlerine gereken önemi vermeme-miz. Burada binlerce sözcük var ve onları olaylar haline getirmek, onlar aracılığıyla olaylara ulaşmak için ne yapmalı? Dolayısıyla, polis arşivini birçok filtre, düşünce ve sorunsal ile birlikte ele almak gerekiyor.

Bu bağlamda, siz kimi zaman polisin kendisini de çalışmanın bir parçası haline getiriyorsunuz...

Ben polis memurunu aynı zamanda herkes gibi kendi yolunda yürüyen biri olarak görüyorum. Örneğin kitaplarımdan birinde ele aldığım, Champs Élysées'de bekçilik yapan Federici oldukça alt sosyal sınıflardan gelen ama aynı zamanda yukarıdan gelen emirleri, toplumsal düzeni içselleştirmiş biri. Öte yandan kendisinin köpekleri, karısıyla, Champs Élysées'de kulübede geçen bir hayatı var. Aynı zamanda sıklıkla pazarlık ediyor; karşımızdaki uzlaşmaz, kötü niyetli bir polis figürü değil. Eşcinselleri, oğlanları gördüğü zaman "ama bu utanç verici; bakın bu böyle olmaz." vs. diyor. Bu çok enteresant...

Aslında bu örnek oldukça ilgi çekici zira genellikle polisi doğrudan ve yalnızca emniyet teşkilatının yani bir kurumun temsilcisi olarak görme eğilimi vardır, siz

onu aynı zamanda başlı başına bir birey olarak da ele alıyorsunuz...

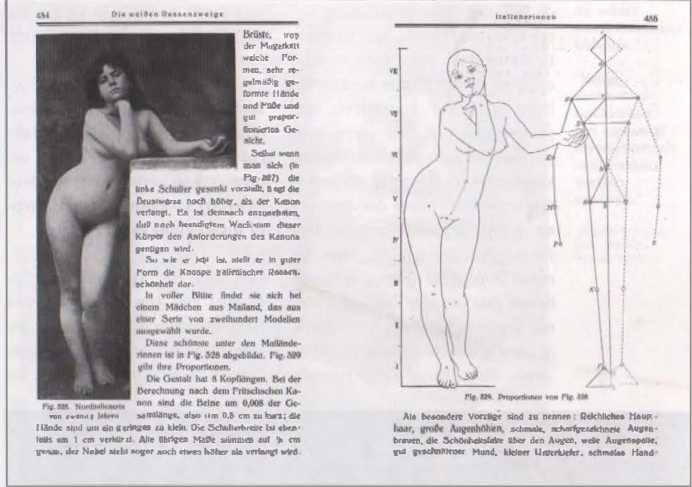
Federici'nin durumunda bu özelliklerle çarpıcı. O aslında Champs Elysées'nin bekçisi yani suçluların peşine düşen diğer polis memurları gibi değil. Yalnızca Champs Elysées'de işlerin yolunda gitmesinden sorumlu ama suçların ortasına düşüyor. O zaman ne yapıyor? Bir çıkarı var mı? Suçlu-yu bir komisere götürcek mi? Birini evet, çünkü onunla kavgı ediyor; bir başkağini hayır çünkü... Her zaman stratejileri mevcut. Bunlar iktidar içinde pazarlıklar. Ekonomik menfaatler de söz konusu. Hayatının karmaşık bir dokusu var ama bunu belli durumlar üzerinden adım adım incelememiz mümkün.

Sizce Federici gibi polisler dönem için olağan mı yoksa bu özel bir durum mu?

Hiçbir zaman Federici'ninkiler kadar belirgin notlara rastlamadım, bu gayet sıra dışı. Ama gizli polis raporlarını okuduğumuz zaman insanların ne denli pazarlık ettiklerini görüyoruz. Kurumsal bir kesinlik, kesin sorular ve cevaplar yok.

Peki, bu ve benzeri kayıtları, olayları yeniden yarattığınız ve çalışmanızı tamamladıktan sonra, bunların okuyanlar tarafından algılanıp hakkında ne düşünüyorsunuz? Özellikle cinsellik, suç vb. konularda bunların yalnızca heyecan verici anekdotik hikâyeler olarak anlaşılma olasılığı sizi endişelendirmiyor mu?

Bu önemli bir soru. Ciddi yayınevlerinde dahi yayınladığınızda, genellikle tarih dergilerinde değil ama büyük gazetelerde yayınlanan değerlendirmeler yazılarında kimi zaman kitabın hoş hikâyelerden oluştuğu, eğlenceli olduğu gibi yorumlar yer alır. Her kitapta bu algının kaybolması için uğraşıyorum. Tabii okuyucu kitlesi çok farklı oluyor. Tarihçi olmayan yakınlarınız, arkadaşlarınız bazen gelip "Bu yazdıkların ne kadar komik, değil mi?" diyebiliyorlar. Öğrenciler

genellikle anlamaya çalışıyorlar. Ben yazım tarzının güzel ve güçlü olmasını severim ama arka plandaki teori hiçbir zaman terk edilmemeli. Bunun keşfedilmesini sağlamanın entelektüel bir çaba olması gerektiğini düşünüyorum. Artık çok farklılaşan bir algı var, insanlar durumu çoğu zaman banliyöler vb. güncel sorunlar üzerinden anlamlandırıyor, anekdotun arkasında bir şeyler olduğunu fark ediyorlar.

Yazım tarzından bahsettiginizde akla gelen bir başka temel tarih-yazımı meselesi kurgu/öyküleme ile tarih arasındaki sınırlar. Siz bu sınırları nerede görüyorsunuz?

Paul Ricœur sayesinde anladık ki yazdığımız tarih, en "düz" tarih kitapları bile bir anlatı (narrative) dir. Paul Ricœur yaklaşık on yıl önce bunu yazdığında tarihçiler yaptıklarını kesin bir bilim olmadığının ve ne tür bir tarih olursa olsun -ordu, donanma, sanayi tarihi gibi daha "katı" görünen konularda bile- anlatısal bir yapı olduğunun güçlü bir şekilde farkına vardılar. Bu açık bir durum. Öte yandan, gündelik olaylar üzerine çalışan bir tarihçi olarak dilimin bir tarihi romancınıki gibi olmaması gerektiğini düşünüyorum. Öncelikle, kanıtlar öne sürmeli, öne sürülen her şey doğrulanabilir olmalıdır. Bu

anlamda arşiv ve okuyucu ile bir tür doğruluk antlaşması yapıyorum. Yazma süreci çok çalılışmış olmalı. Michel Foucault'nun bir tür lirizm ile saf ve zor diye nitelendirilebileceğim bir felsefe arasında çok etkileyici bir dil vardır. Onunla yazdığımız süreçte, yazı üzerine sohbetlerimizde benim anladığım bir şey var: Bu da; kelimelerin, cümlelerin okuyucuda her defasında bugüne veya geçmişe dair sorgulamaları üzerine tavrı almalarını kıskırtacak şekilde inşa edilmesi gereklilidir. Michel Foucault "Deliliğin Tarihi"ni ya da "Hapishanenin Doğuşu"nu yazarken aralara neredeyse sinematografik bir şok yaratacak bölümler koymaktan çekinmez. Ya da örneğin Jacques Rancière'nin *La Nuit des prolétaires*'inde metnin gövdesi aynı zamanda hem poetik hem felsefidir. Benim için yazmak çok fazla felsefe, edebiyat okumak her zaman gösteri, patlama ve şok yaratmak anlamına geliyor.

Foucault ile yaptığınız sohbetlerden bahsetmişken biraz da kişisel mesleki süreciniz ve Michel Foucault ile çalışmanızdan söz etmek ister misiniz?

Ben hukuk ve suç tarihi üzerine çalışıyordum. Tez hocam Robert Mandrou idi. Yeni ortaya çıkan suç tarihi çalışmaları çizgisindeydim, tezim gıda hirsizliği üzerinedi. O dönem

Bir "bedenin tıbbileştirilmesi" örneği. Yirmi yaşında bir Kuzey İtalyalı genç kadının fotoğrafı ve "orantıları".

C.H. [Carl Heinrich Spatz]. Die Rassenähnlichkeit des Weibes (Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1911).

de EHESS'te güçlü ve yoğun bir entelektüel ortam vardı, aynı zamanda bu feminizmin yükselişine tanıklık ettiğimiz dönemdi; tüm bunlar birbirini besliyorlar. Foucault'yla karşılaşmam ise çok daha sonra, 1979 yılında oldu, 1982 yılında birlikte bir kitap yazdık (*Le Désordre des familles, lettres de cachet des Archives de la Bastille*, Gallimard Julliard, Paris, 1982). Ben o zaman "Hapishanenin Doğuşu"nu okumuş ve orada benim gıda hırsızlığı üzerine kitabıma (*Délinquance et criminalité: le vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle*, Plon, Paris, 1974) referans

tığının tam tersiydi. Tarihçiler onu dışladılar diyemsek de ona karşı mesafe almışlardı.

Bu bağlamda, Foucault'nun önünün de, Derrida'nınki gibi, daha çok 1970'lerde Amerika'da ortaya çıkan edebiyat eleştirisi akımları sayesinde yaygınlaştığını söyleyebilir miyiz?

Evet, tabii... Foucault da Michel de Certeau gibi Amerika'da çok daha fazla tanınıyordu. Bu Fransa'da tanınmadığı anlamına gelmiyor tabii, Collège de France'ta seminerlerine

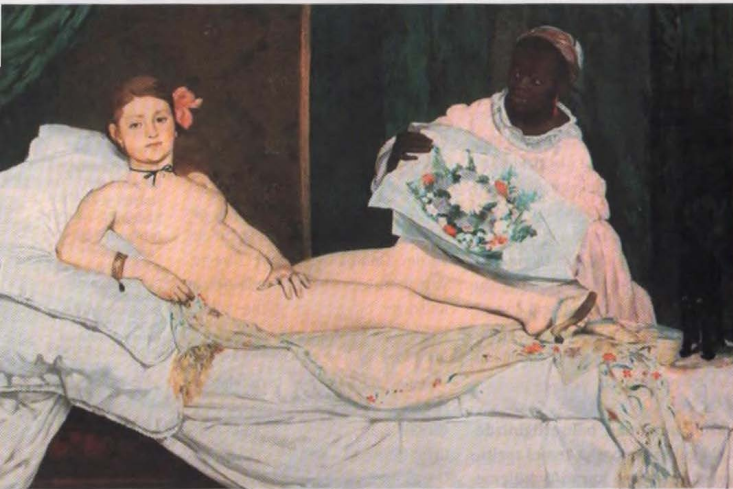
iletişime geçiriyorlar. Dolayısıyla "Kadınların Tarihi" Fransa'da yayımlanmadan önce İtalya'da yayımlanıyor. Bu durum Fransa'da dönemin entelektüel hayatı açısından oldukça çarpıcı. George Duby o dönemde çok tanınıyordu, Michelle Perrot ise kadın tarihi üzerine birçok yerde çalışma grupları organize ediyordu; çevresinde daha çok kadınlardan oluşan geniş bir ağ mevcuttu. (Sanıyorum beş ciltte yalnızca dört erkek yazar var.) Kitap '91 yılında beş cilt olarak yayımlandı. Bu çok özel bir tarih çünkü dönemin üniversiteleri üzerinde de çok güçlü bir etkisi oluyor. Kütüphanelere bu kitap temin ediliyor vs. ama yapılan eğitim tarzı açısından hiçbir şey değişmiyor. Burada birkaç altyüzlem var: En iyi niyetlileri kadının tarihinin varlığının farkındalar, yapılan çalışmayı tanıyor, hakkını veriyorlar. Bir diğer düzlemde ise çalışmalarını yapan ve son bölümü kadınlara ayıran bir grup var. Belki şu anda durum çok az değişiyor ama hiçbir zaman bu duruma başka türlü yaklaşılmasını, meselenin kendi başına bir soru olarak görülmesini sağlayamadık. Evet, "Kadınların Tarihi" bir sarsıntıya yol açtı ama belki başlangıçta bir üniversite kütüphanesinde diğer kitapların yanında bir süs olmaktan öteye geçemedi. Öte yandan, eğitilmiş kitleler üzerinde olağanüstü bir etkisi oldu. Çoğu kez olduğu gibi tarihçiler dışında birçok grupta; doktorlar, psikanalistler, felsefeciler, sanatçılarda derin bir ilgi uyandırdı.

Peki, öğrencilerin tepkisi nasıl oldu?

Ben o dönemde, EHESS'te iki yıl oncesine kadar devam ettirdiğim kadın tarihi çalışma grubunu yönetiyordum. Öğrenciler tarihçiler kadar katı değillerdi. Ancak Michelle Perrot ve ben hiçbir zaman başlı başına toplumsal cinsiyet çalışması (*gender studies*) yapmak istemedik, böyle bir ortak karar almıştık.

Neden?

Çünkü hemen gördük ki bu durum, en azından Fransa için, tamamen bir

Edouard Manet, *Olympia*, 1865, Musée d'Orsay, Paris. "Bedenin tarihini iki biçimde ele alabiliriz. Bir nesne olarak beden, anatomisinin vb. tarihi yazılabilir. Diğer taraftan, bedenin politik bir nesne olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

verdiğini görmüştüm. Bu o sıralar çok konuşuluyordu çünkü başkalarına pek fazla referans veren biri değildi. Bir gün kendisinden benimle bir çalışma yapmak istediğine dair bir mektup aldım. Bu aslında kişisel tarihim dışında historiografik olarak da enteresan. Foucault hep tarihçilerle bir araya gelmek istedi ama tarihçiler bundan kaçındılar. Foucault EHESS'te konferans bile veremedi, tarihçiler bunu engelliyorlardı. O, tarih alanına karışan bir felsefeci olarak görülyordu. "Deliliğin Tarihi" biraz daha meşruydum ama 1970'lerde "Hapishanenin Doğuşu"nu yazdığında bir bomba gibi patladı. Felsefeciler "Kelimeler ve Şeyler"den bu duruma biraz alışkınlardı ama tarihçiler için çok sarsıcı oldu, bu onları yap-

girmek için kuyrukralı olurdu. Öte yandan bugün bile Fransa'da Foucault üzerine olan seminerler çok nadirdir. Amerika'ya bakarsanız tam tersini görürsünüz.

Söyleşinin başında kadın tarihi çalışmalarından bahsetmiştiniz, isterseniz bu konuya geri dönelim. Bu çerçevede sizin Natalie Zemon Davis ile birlikte üçüncü cildini (16.-18. yüzyıllar) derlediğiniz "Kadınların Tarihi" kitabı alanın ilk bütünlüklü çalışmalarından biri sayılabilir. Bize biraz bu süreçten bahsedebilir misiniz?

Aslında bunu başlatan da Fransa değildi. İtalya'da Laterza Yayınları George Duby ve Michelle Perrot'ın

getto'ya dönüşecekti. Bir öğrencinin yalnızca kadın çalışmaları eğitimi görmesi onu intihara sürüklemektir. Bu hiçbir şekilde kabul görmez, değersizleştirilen sonuçlar doğururdu. Ben zaten kadınlar ve erkekleri ayırmanın her biçimine karşıyım. Sonuçta kadınlık ve erkeklik ilişkisi söz konusu. Bu noktada Amerika'daki çalışmalarla anlaşmazlığa düştük, onlar bizim çok gerici olduğumuzu düşündüler. Biz başka türlü çalışıyorduk.

Ama öte yandan, toplumsal cinsiyet daha bütünlüklü bir analiz kategorisi ortaya koyarken özellikle Fransa'daki ilk dönem çalışmaların -edebiyat ve kadınlar, kilise ve kadınlar, ortaçağda kadın vb. başlıklarla- kadınların bir bakıma ayıklanıp görünür kılınmasına yönelik olduğunu görüyoruz. Sızce bu gerekli bir aşama mıydı?

Bence bu kaçınılmaz bir aşamaydı ve yalnızca kadın üzerine çalıştığımız bu dönemden pişmanlık duymamak gerekiyor. Kadını görünür kılmak ve onun da toplumda farklı şekillerde olsa da erkekler gibi bir rolü olduğunu göstermek gerekiyordu. Sonrasında yayınlanan, belirli bir dönem/coğrafya ve kadınlar vb. başlıklı bütün tarih kitaplarını düşündüğümde kavramsallığın zayıflığını kabul etmekle birlikte, yine de bunun o dönem için gerekli olduğunu düşünüyorum. Hâlâ da bazen gerekli. Ama en ilginç olan çalışmaları bunu aşabilenler, erkek ve kadının, dişil ve erkek dünyanın karşılaşmasının tarihini yazabilenlerdi. Bu bilmece tarihte çoğu zaman parçalanmış bir biçimde, kesilmiş, kopuk kopuk çözülüyor. Aslında her tür tarih gibi bu konuda da tek bir çizgisel gelişme yok; bunu farklı açılardan sorgulayabiliriz, farklı yollara gidebiliriz ama sürekli bir hareket olacak.

Kadın tarihinde ikinci bir tuzak ise toplumsal hiyerarşinin alt sınırlarındaki sınıfları unutmak. Gerçekten de yaşam biçimleri, iktidar şekilleri, annelik vb. konular burjuva sınıflardan çok daha farklı. Feminizm ve ka-

Bir tekstil fabrikasında işçi kadınlar.

"Kadın tarihindeki tuzaklardan biri toplumsal hiyerarşinin alt sınırlarındaki sınıfları unutmak."

Görseller için Irwin Cemil Schick'e teşekkür ederiz.

din tarihinin, başlangıçtaki kadınları görünür kılma çabası içinde çeşitli sosyal sınıfları ve toplumsal farklılıkları incelemeye vakti olmadı. Yeni bir kadın tarihinin hedeflerinden biri de bu açığı kapatmak, farklı sınıflar arasında kadınlık deneyimleri konusunda nasıl farklılıklar olduğunu ele almak olmalıdır. Cinsel olanın üzerine toplumsal olarak da hükmedilen bir kadının durumu farklı koşullardaki bir başkasıyla aynı şekilde değerlendirilemez. Günümüzde Amerika'dan gelen eşcinselliğin tarihi, cinsiyet rollerinin değişimi gibi konuların entelektüel anlamda son derece heyecan verici olabileceğini kabul etmekle birlikte ekonomik ve toplumsal bağlamlara yeterince iyi oturtulmadığını düşünüyorum.

Makalelerinizden birinde konu ettiğiniz bir mesele de kadının bedeninin işleyişini ele aldığınız 18. yüzyıl için uyandırdığı merak. Regl, üreme vb. konular

hem merak uyandırıyor ve hem de kadını erkekten ayırmanın bir yolu olarak görülerek vurgulanıyor. Dönemin tıp algısı üzeri- ne ne söylemek istersiniz?

Bu çok karmaşık. Hata demeyeyim ama feminizmin kimi zaman düştüğü iki tuzak var. Genellikle bir değer yargısı ekleniyor. Oysa bizim işimiz 18. yüzyılın tıp anlayışını yargılamak değil. Böbrekler nasıl çalışıyor, bilmiyorlar diye yargılayamayız. Evet, regl meselesini çözemiyorlardı çünkü bilimsel olarak bu konuya vakıf değillerdi. Ama bunu yargılamadan yeniden inşa etmesi kolay bir iş değil. Feminist olduğunuz zaman, bazen bir şeyi okurken bunun korkunç olduğunu düşünebiliyorsunuz. Evet, insan çok olabilir ama bu şokla ne yapıyoruz? En nihayetinde, maalesef tüm bu tıbbi teorilerin mirasçısıyız. Ama o dönemde başka türlü yapılamıyordu çünkü bilimsel olarak başka kanıtları yoktu. Anakronizm yapma-

mak çok önemli. İkinci tuzak ise sürekli "bu erkeklerin hatası" demek. Bu yüzden biz kadınların uyguladığı şiddet, baştan çıkarma gibi konular üzerine de çalıştık. Bu çalışmaları yaptığımızda çok tepki aldık. Benim ilgimi çeken ama henüz çalışma fırsatı bulamadığım bir başka konu ise kabullenme; iktidarın kabul edilmesi de önemli bir konu, ben kadınların kimi zaman kendi durumlarına razı olduklarını düşünüyorum. Kabullenme ve reddetmenin de tarihini yazmak gerekiyor.

Tipla ilintili olarak ele alınabilecek bir konu da bedeninin tarihi. Bedenin tarihi dediğimizde öncelikle güzelliğin, giyim, cinselli-

burjuvalar gibi daireleri yok. Kamusal alan ve otoritelere karşı onları koruyan entelektüel bir birikime de sahip değiller. Ben bu çerçevede bedeninin kullanımı üzerine düşünmeye başladım. Bedenin -özellikle entelektüel birikimden mahrum toplumsal sınıflar için- politik bir nesne olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bir şeylere, bir kuruma muhalefetlerinde çoğu zaman yalnızca bedenleri var; dolayısıyla bu beden siyasi bir işleve sahip. Bu beden mütemadiyen hareket halinde ve siyasi buyruklara tepki gösteriyor, onları kıskırtabiliyor. Bir yandan sözellik, öte yandan bir beden dili mevcut. Aynı zamanda bir tür karşılıklı etkileşim de söz konusu: Kurumların

tı. Burada bedeninin başka türlü bir kullanımını görürüz. Aynı zamanda kör olup gören çocuklara sarfılan kadınlar üzerine çalışılmıştı. Bu ilişkinin yapısı, tarihi neydi? Tarihte anne-çocuk ilişkisi genel olarak onlara yöneltilen bakışlardan safından da oluşturulur. Bu tip olağan dışı ilişkiler, karşılaşmalar konusunda diğerlerinden daha yumuşak davranan toplumlarda var mıydı? Toplumun bakışı en nihayetinde bu ilişkileri yaratıyor ya da yıkıyor. Bakışlardan yola çıkarak da bir tarih yazabiliriz.

Genellikle üzerinde çalıştığınız konuları birkaç düzlemde değerlendirmeye, tüm karmaşıklığı içinde ele alma eğilimindedir. Son olarak, bu karmaşıklık, düzensizlik, çok katmanlılık üzerine ne söylemek istersiniz?

Foucault "Neden hep başlangıçların olağanüstü olduğu söylendi?" diye sorar ve "Başlangıçlar bayağıdır, dağınıktır." der. Bu bana çok anlamlı geliyor. Neden şafak vaktinin güzel olduğunu ve sonra her şeyin bozulduğunu düşünelim ki? Hayır, şafak vakti zaten çirkin ve insanlığın -sonradan herkesin düzenlemeye çalışacağı- bütün dağınıklığıyla yüklüydü.

Benim ilginç bulduğum bir şey, tarihçilerin üzerinde çalıştığı öznelerde düzensizlikle karşılaştıklarında haklı olarak bir anlaşılır kılma; dolayısıyla ellerindeki karmakarışık, ham, işlenmemiş halde bulunan malzemeyi düzeltme, düzeltme, sınıflandırma, çizgisel bir hale getirme eğilimine sahip olmaları. Ahşabı düzeltip cılamayan bir işçi gibi onu parlatmak istiyorlar. Öte yandan, dağınıklığa kendi anlamını geri vermek, onun dağınıklığını bir yaşam enerjisi olarak tutarak bir düzen getirmek doğal olarak daha güç ve akademik normlar içinde daha az güven uyandıran bir tavır olarak görülüyor ama ben bunun çok daha zengin olduğu kanısındayım. Birçok edebiyatçı da bunu söyler. Walter Benjamin veya Michel Foucault'nun da göstermeye çalıştığı tarihçilerin üzerinde çalıştıkları öznelerini düzeltmeye, cılamaya başlamalarının çok indirgemeci olduğudur. Benim için bu çok önemli. Foucault "Neden hep başlangıçların olağanüstü olduğu söylendi?" diye sorar ve "Başlangıçlar bayağıdır, dağınıktır." der. Bu bana çok anlamlı geliyor. Neden şafak vaktinin güzel olduğunu ve sonra her şeyin bozulduğunu düşünelim ki? Hayır, şafak vakti zaten çirkin ve insanlığın -sonradan herkesin düzenlemeye çalışacağı- bütün dağınıklığıyla yüklüydü.

gınvb. tarihi anlaşıyor. Oysa siz bunun ötesinde şiddetin, acının tarihini de bu eksende değerlendiriyor ve beden hareket halinde, politik bir nesne olduğunu söylüyorsunuz. Bunu açabilir misiniz, sizce beden tarihinden ne anlamlıdır?

Bedenin tarihinin iki biçimde ele alınabileceğini söylerken haklısınız. Bir nesne olarak beden, anatomisinin vb. tarihi yazılabilir. Öte yandan, benim üzerinde çalıştığım 18. yüzyılda halkın, -genellikle okumayazma bilmeyen ya da az bilen bu insanların- kendilerini koruma ve iletişim kurma süreçlerinde sözliliğin çok önemli bir rolü var. Burjuva veya aristokratların dünyasındaki gibi dış dünya ile kendileri arasında kitaplardan bir siper yok, yalnızca bedenleri var. Üstelik çoğunlukla dışarıda, sokaklarda, pek de oturmamış bir düzen içerisinde yaşıyorlar;

kendileri ve siyasi iktidar da bedenleri etkiliyor. Bunu onu iyileştirmeye çalışarak da yapıyorlar. Daha verimli olmaları, nüfusun çoğalması, yaşam süresinin artması gibi nedenlerle... Aynı zamanda beden kendi de tüm bu taleplere karşı çıkabiliyor zira çoğunlukla direnmek için bedenlerinden başka öne sürecek bir şeyleri yok.

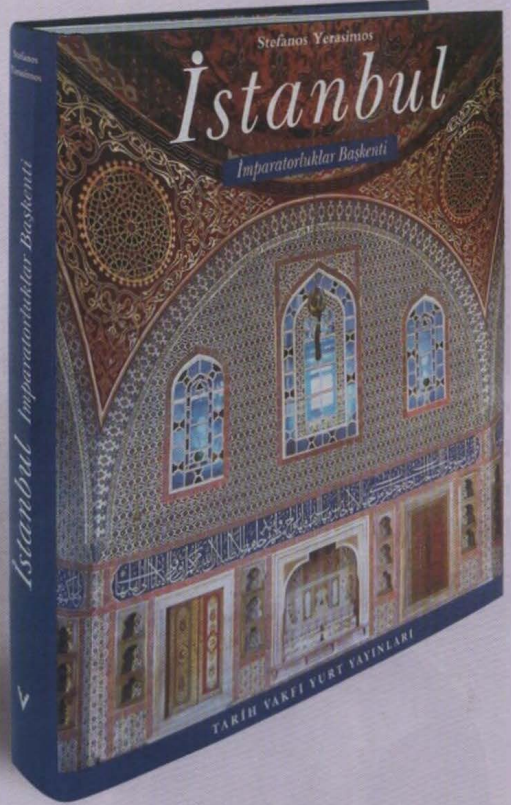
Engelliler de çok az çalışılmış bir konu. Onu da sizce bu çerçevede değerlendirebilir miyiz?

EHESS'te farklı insanlar arasındaki aşk üzerine bir seminer düzenlemiştik; renk ya da fiziksel imkânları birbirinden farklı insanların ilişkilerini konu alıyordu. Örneğin Zina Weygand 19. yüzyıla kadar körlük üzerine çalışmıştı ve "Vivre sans voir" (Görmeden Yaşamak) başlıklı bir kitap hazırladı. Engelliler ve engelli olmayanlar arasındaki karşılaşmalar da ele alınmış-

İSTANBUL İMPARATORLUKLAR BAŞKENTİ

Stefanos Yerasimos

ISBN: 978-975-333-136-4
400 SAYFA, 150 TL, 2. BASKI

Bir Yunan kolonisi olarak kurulan Byzantion, Bizans İmparatorluğu döneminde "Konstantinopolis", Osmanlılar döneminde de "İstanbul" adını aldı. Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar bütün Doğu Akdeniz'i kaplayan iki büyük imparatorluğun başkenti olan kent, on altı yüzyıl boyunca onların görkemini yansıttı. Bu kitap, aynı yerleşim alanında, yüzyıllar boyunca şekillenen bu başkent uygarlığını sürekliliği içinde anlatıyor.

Byzantion'la başlayan, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki yeni başkenti Konstantinopolis'in kurulmasıyla süren kitap, bu dönemin efsanelerle iç içe geçmiş muhteşem anıtlarını, Ayasofya Kilisesi'ne özel bir yer ayrılarak tanıtıyor. Antik dünyanın çöküşünü ortaçağ Konstantinopolis'inin gelişimi izlerken, görkemli mozaiklerle süslü birçok kilise ve manastır, değerli tezhipli yazmalar ve değerli ikonalar yazarn anlatısına eşlik ediyor.

Stefanos Yerasimos daha sonra, ilk Osmanlı başkentleri olan Bursa ve Edirne'deki Arap, İran ve Türk sanatlarının birleşimine değiniyor. Bu birleşim, 1453'te fethedilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da yeni bir boyuta sıçrayacaktır.

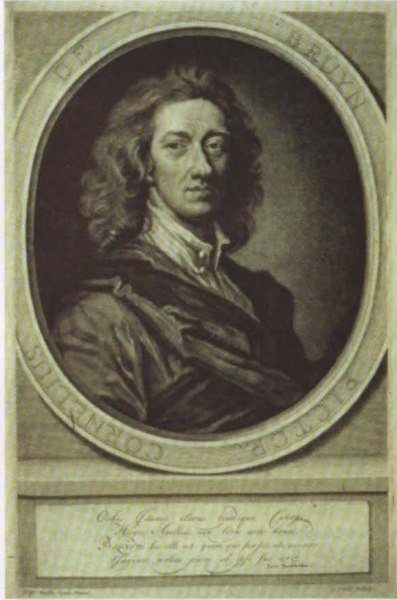
Osmanlı İstanbul'u, kent açısından da yeni bir iktidar coğrafyasının başlangıcına işaret eder. Topkapı Sarayı yüzünü Boğaziçi'ne döner ve imparatorluk ideolojisi giderek ağırlığını hissettirirken, 16. yüzyılda yapılan selatin camiler Ayasofya'yla yarışır girer. Dekoratif sanatlar, kumaşlar, çiniler, hat ve tezhip sanatları en parlak dönemlerini yaşar. Daha sonra gelen gerileme dönemine rağmen, Osmanlı barok üslubu, hatta 19. yüzyıl Osmanlı eklettizmi Boğaziçi kıyılarına yayılmış Doğu sanatının o mükemmel çizgilerini sürdürecektir.

CORNELIS DE BRUIJN (1652 - 1727) VE

PERSEPOLIS'İN YENİDEN KEŞFİ

JAN WILLEM DRIJVERS

Hollandalı Cornelis De Bruijn, Hollanda Altın Çağı'nın en önemli seyyahlarından biridir. İki seyahatnamesinin, Avrupa'nın Doğu ülkeleri, Rusya ve Uzakdoğu ile ilgili (bilimsel) bilgi birikimine önemli katkıları olmuştur. Seyahatnameleri etnografya, eski uygarlıklar, biyoloji, coğrafya gibi konulara bilimsel açıdan tanıklık etse de, kendisi bir bilim adamı değildi. O, öncelikle profesyonel bir ressamdı. Bu nedenle seyahatnameleri, o zamanlar yazılı metinden daha cazip bulunan gravürleri içermektedir.

Cornelis De Bruijn'in portresi.

*Bu yazının 4 Mayıs 2010'da Netherlands Institute in Turkey (NIT) de sunulmuştur

ÇEVİRİ:

CANSU KILINÇARSLAN

İlgi görmediği uzun bir dönemden sonra 1990 yılından itibaren seyahatnamelerinin Hollanda'da tekrar yayınlanmasıyla De Bruijn'e olan ilgi

mütevazı bir şekilde yeniden canlandı. 1998 yılında Amsterdam'daki Allard Pierson Müzesi'nde De Bruijn hakkında bir sergi düzenlendi. Bu serginin birinci nedeni, Amsterdam Üniversitesi'nin De Bruijn'in kitabındaki ender bulunan renkli gravürlerden birini satın almasıydı.

Bu konuşmada, öncelikle kısaca De Bruijn'in seyahatleriyle yakından ilgili biyografisinden, ardından da bilimsel bir tartışmaya neden olan Persepolis tanımından bahsedelim.

DE BRUIJN'İN HAYATI

Seyahatleri dışında De Bruijn'in hayatı hakkında çok fazla bilgi yok. 1652 yılına yakın bir tarihte Hague'de doğdu. Ebeveyni, ailesi ve ilk yılları hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Gençlik yıllarında resim dersleri aldığını biliyoruz. 21 Haziran 1672'de danışman yönetici Johan de Witt'e yönelik başarısız bir öldürme eylemi gerçekleştiren dört "orangist"ten biri olan başka bir Cornelis de Bruijn'in akrabası olabilir. /

1674 yılında 22 yaşındayken Cornelis de Bruijn ilk uzun seyahatini için yola

çıkta. Almanya üzerinden partileriyle nam salmış, Hollandalı ve Flaman ressamların grubu olan ünlü Bentveughels topluluğuna katıldığı Roma'ya ulaştı. İki yıl Roma'da kaldıktan sonra İzmir'e gitmek için oradan ayrıldı ve Doğu'ya ilk seyahatini gerçekleştirdi. Seyahatlerinde şehirlerin, binaların, hayvanların, bitkilerin ve insanların çizimlerini yaptı ve zaman zaman notlar aldı. Üç ay kaldığı Mısır'ı ziyaret etti ve tabii ki Mısır'da görülmesi gerekenlerin başında gelen sfenksleri ve Giza piramitlerini görmeye gitti. Keops piramidine ırmandı -o günlerde izin veriliyordu- ve gördüğü geniş alanın taslağını çizdi. O günlerde bugünkünden çok daha fazlası görülebilen ve yıkıntıları hâlâ ayakta olan İskenderiye'ye gitmesiyle heyecanı arttı, Kleopatra'nın İğnesi adlı dikilitaşın resmi benim en beğendiklerimden biridir. 19. yüzyılın sonunda Metropolitan Müzesi'nin hemen arkasındaki Central Park'a yerleştirilen dikilitaşı görmek isteyenler, New York'a gitmelidir. Mısır'dan denizyoluyla Kudüs, Beytullahim ve diğer önemli Hristiyan bölgeleri ziyaret ettiği Filistin'e geçti. De Bruijn Zeytin Dağı'ndan görünüşüyle Kudüs'ün panoramasını çizen ilk kişidir. Filistin'den sonra Trablus, Ha-

lep ve Kıbrıs'a gitti ve sonra İzmir'e geri döndü. Ayrıca İstanbul'u da ziyaret etti; ama şehir ile ilgili çizimleri ve şehri betimlemesi hayal kırıklığı yaşatmaktadır.

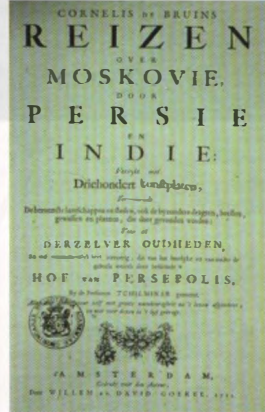
1684 yılında Doğu'dan döndükten sonra De Bruijn, 8 yıl boyunca Venedik'te yaşadı. 1693 yılında Hague'ye döndüğünde maceralarını daha büyük bir kit ileyle ulaştırabilmek için yayınlamaya karar verdi. Kitabı *Reizen van Cornelis de Bruijn door de vermaardste deelen van Klein in Asia etc. (Voyage to the Levant)* adıyla ilk kez Delft'te yayınlandı. Stadthouder III. William'a ithaf edilen kitap, yurtdışında olduğu kadar Hollanda'da da ilgiyle karşılandı.¹ Bu nedenle, daha sonra İngilizce ve Fransızca baskıları yapıldı.⁴

1701 yılının Temmuz'unda De Bruijn onu Rusya, İran ve Hollanda Hindistanı'na götüren ikinci büyük seyahatine başladı. Büyük bir ihtimalle, Nicholaes Witsen tarafından ikinci seyahati konusunda cesaretlendirildi ve ekonomik olarak desteklendi. Amsterdam'ın belediye başkanı ve tüccar olan Witsen'in bilime ve dünyayı geniş anlamda öğrenmeye büyük bir isteği vardı. De Bruijn yirmi ay boyunca Rusya'da kaldı. Witsen'in tavsiye mektupları ona sadece Moskova'daki Hollanda temsilcileriyle görüşme olanağı vermekle kalmadı; Çar Büyük Petro (I. Petro)'nun kendisiyle de görüşme olanağı sağladı. Petro, De Bruijn'in seyahatleriyle yakından ilgililiydi ve

sık sık aralarında Hollandaca konuşurlardı. Görünüşe göre birbirleriyle çok iyi anlaştılar ve Bruijn hükümdar sarayında tanıdık bir sinia haline geldi.⁵

22 Nisan 1703'te De Bruijn İran'a gitmek üzere Moskova'dan ayrıldı. Ancak ikinci seyahatinin temel hedefi olan Persepolis'e ulaşması bir buçuk yılını aldı. 9 Kasım 1704'te Persepolis'e yarım saatlik yürüme mesafesi uzaklığında olan Mier-chas-koen⁶ köyüne ulaştı. De Bruijn 27 Ocak 1705 tarihine kadar orada kaldı, ardından Hollanda Hindistanı'na doğru yoluna devam etti. Diğer Uzakdoğu ülkelerini de ziyaret etmeyi planladığı halde sağlık sorunları planlarını gerçekleştirmesine izin vermedi. 24 Ekim 1708'de Hollanda'ya geri döndü. *Reizen over Moskovie, door Persie en*

Indie (Travels Into Moscovy) adlı, 1711'de bin nüsha basılacak olan ikinci seyahatnamesini yayınlamak için hazırlıklara başladı. Amsterdam'da ikamet etmeye başladı. Kısa bir süre sonra⁷ Fransızca ve İngilizce baskıları yayınlamasına rağmen, ikinci kitap birincisi kadar başarılı olmadı. De Bruijn'i maddi sıkıntıya soktu. Sonraki hayatıyla ilgili çok fazla bilgi yok. Bir kaynağa göre; yaşlılık döneminde tuhaf ve inatçı bir adam haline gelmiş ve iyi bir arkadaş değildi.⁸ 1727'de arkadaşı David Van Mollem'in Utrecht yakınlarındaki kır evinde öldü.

PERSEPOLIS

Bugünkü İran'ın Mervdasht düzlüklerinde kurulmuş olan Persepolis, Achaemenid Pers krallarının en ünlü saray komplekslerindendi.

Persepolis.

Cornelis De Bruijn'in kitabı "Reizen van Cornelis de Bruijn door de vermaardste deelen van Klein in Asia etc." (Voyage to the Levant).

Cornelis De Bruijn'in kitabı "Reizen over Moskovie door Persie en Indie" (Travels Into Moscovy).

Kompleksten kalan harabeler her zaman ziyaretçilerin hayal güçlerini cezbetmiştir.⁹ Ziyaretçilerin yazdıklarından, Persepolis'ten; onun büyüklüğünden, mimarisinin özgünlüğünden, mükemmel rölyeflerinden, üzerindeki anıtlardan da çivi yazılarından ve tabii antıklığından büyüledikleri açıkça ortaya çıkıyor. Persepolis, eski çağ yazarları Plutarchus, Diodorus Siculus ve Curtius Rufus tarafından betimlenmiştir; Büyük İskender'in emriyle büyük miktarda altının ve değerli madenin Persepolis'ten taşınmasından, MÖ 331 yılında saray kompleksinin yağmalanmasından ve kundaklanmasından söz eden bu eski metinleri okumak, pek çok seyyah için eşsiz bir deneyim olmalı. Birçok eski yazılı kayıta ve basılmış Persepolis imajlarında şehir hayali olarak anlatılmıştır. Bunlar gerçek şehrin kalıntılarını hemen hemen hiç yansıtamamaktadır. Bu durum, 17. yüzyılın son on yılında ve 18. yüzyılın başlarında değişiyor. Cornelis de Bruijn kadar, Fransız Jean Chardin'e ve Alman Engelbert Kaempfer'e de çalışmalarında Persepolis betimlemelerinin kalitesini daha iyi bir duruma getirmelerinden ve kayıtlarına öncüllerine nazaran daha bilimsel olabilecek yaklaşımlara yer vermelerinden ötürü teşekkür ediyoruz.

De Bruijn'nin Persepolis betimlemesi, konuşmanın devamında odaklanacağım iki temel nedenden dolayı çok önemlidir:

1- Avrupa'nın Persepolis hakkındaki bugünkü bilgi birikiminde, De Bruijn'in önemi açık bir şekilde görülmektedir.

2- De Bruijn'nin Persepolis betimlemesinin, az önce bahsedilen Chardin ve Kaempfer'inkilerle karşılaştırıldığında güvenilirliği konusunda bilimsel bir tartışma ortaya çıkarması, Bruijn'nin seyahat kayıtlarının okunulduğunu ve ilgi gördüğünü gösterir.

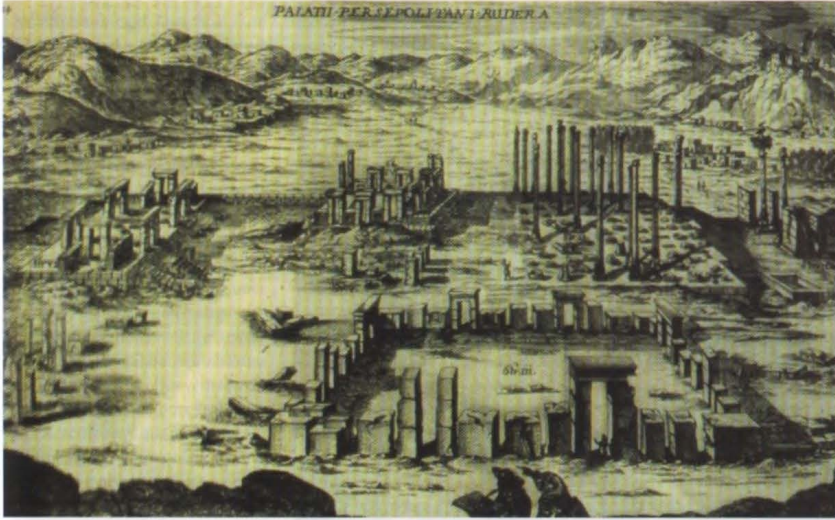
Bu tartışmanın ana figürü Hollandalı klasikçi Gysbert Cuper'dir.

Bruijn'nin *Travels into Muscovy* kitabının baş sayfası ve önsözünden, Persepolis betimlemesinin ve resimlerinin (29-43. bölümlerinden oluşan) De Bruijn tarafından kitabın öne çıkan bölümleri olarak değerlendirildiği görüldüğü, De Bruijn'nin betimlemesi kendi içinde heyecan verici olmasa da bilimsel açıdan değerlidir. O her türlü detaya dikkat ederek, var olan yıkıntıları betimlemiş, kompleksin ve onun bazı parçalarının ölçülerini hesaplamış ve bugün hâlâ bölgede görülebilecek olan rölyeflerini tam

betimlemelerini vermiştir, Bruijn'nin Persepolis hakkındaki metni biraz sıkıcı olsa da; metne eşlik eden birçok gravür kesinlikle böyle değildir. Özellikle bu resimler çok değerlidirler ve kitabın okurlarında Persepolis yakınıtılarının neye benzediği konusunda gayet iyi bir etki bıraktılar.

De Bruijn'nin Persepolis betimlemesi ve resimleri sadece anlık bir başarı değildi. De Bruijn'nin popülerliği 18. yüzyıl boyunca sürdü. Çalışmaları Persepolis ile ilgili diğer raporlarla karşılaştırıldığında onun çalışmalarını neden farklı ve özeldir? Bu sorunun cevabı, De Bruijn'nin metninde ve çizimlerinde olabildiğince gerçekliği yansıtmayı amaçlamasında yatar. O şehirleri, köyleri, binaları, hayvanları, yıkıntıları vs. bir zamanlar olabilecekleri gibi değil, oldukları gibi resmetmiş ve betimlemiştir. Bu yaklaşım doğruluk gerektirir ve hayal gücüne yer vermez. Ayrıca kulağa garip gelse de bu yaklaşım ve metot zamanı için oldukça yeniydi.

Travels into Muscovy kitabının önsözünde, De Bruijn önceki seyyahların yetersizliklerinden ve hatalarından yakınmaktadır. Önceki seyyahlar tarafından yapılan Persepolis betimlemeleri ve gravürler hakkında De Bruijn;

Kaempfer'in
Persepolis
görünümü.

Persepolis'ten
detaylar.

"Birkaç seyyah tarafından yayınlanan Pers Ülkesi ve görkemli eski Persepolis sarayı yıkıntıları betimlemelerini, hemen hemen aynı şekilde, onların gördüklerini incelemeyen ben de yapabilirim. Bu nedenle, seyyahların kayıtları, orada bulunan antik çağ yapıtları hakkında, emek ve kendine has düşünce uygulamaları kullanılmadan elde edilemeyecek olan bilgilerin genelinden veya herhangi bir gerçeklikten daha romantik bir hava içermektedir ve bunlar yazarın kaçınılmaz bir şekilde hataya düşmesine sebep olup, diğerlerini de aynı hataya sürüklemektedir." (*Travels into Muscovy*, yazarın önsözü.)

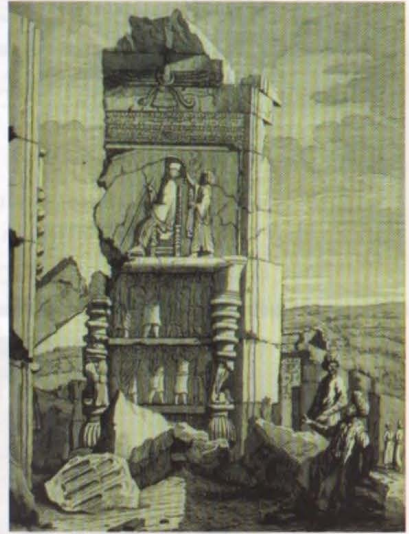
Bu yüzden De Bruijn'in temel amacı olabildiğince güvenilir olmak ve hiçbir şekilde gerçeklikten sapmamak olmuştur.¹⁰

De Bruijn'in Persepolis'i betimlerken ve çizerken niyetinin samimiyetinden kuşulanmak için hiçbir neden olmamasına rağmen, De Bruijn kendine yönelik eleştirileri engellemeye çalışmıştır. Olası eleştirileri durdurmak için De Bruijn sadece bilim adamlarının görüşlerini istemiş," aynı zamanda da Persepolis'teki başta taşlara kazınmış yazmalar olmak üzere, bazı antikaları beraberinde Hollanda'ya getirmiştir:

"Bilindiği üzere bir yazar kitabını sunduğunda: kendisini, kapasitesinin üzerindeki herhangi bir şeyi küçümseyerek haz almak gibi sert eleştirilerin odağı haline getirir. Bu nedenle ben, o gün geldiğinde üzerlerinde rakam ve karakter kazınmış olan bazı taş parçalarıyla durumumu güçlendirmenin eleştirilerin önüne geçmek için en iyi yöntem olacağını düşündüm..." (*Travels into Muscovy*, yazarın önsözü.)¹¹

O zamana kadar De Bruijn koleksiyonundaki birçok parçayı Nicolaes Witsen ve diğerlerine hediye etmiş olsa da, De Bruijn'in evini 1711 yılında ziyaret eden Alman Zacharias Conrad Uffenbach orada bazı antikaları görmüştür.¹²

De Bruijn'in Persepolis çizimleri iki gruba ayrılabilir. İlk grup, birincisi batıdan, ikincisi güneyden, üçüncüsü doğudan ve dördüncüsü de kuzeyden olmak üzere pusuladaki dört noktadan çizilmiş olan tanınmış Persepolis manzaralarıdır ("Gesigten van Persepolis"). İkinci grup ise "Verbeeldingen der byzondere stukken" denilen saray kompleksinin özel bölümlerinin çizimleridir. De Bruijn'in seyahatnamesinde toplam 48 Persepolis gravürü bulunmaktadır. Bugünkü Persepolis fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında bu gravürler büyük ölçüde

eksiksizdir. De Bruijn'in çalışma metodu diğer seyyahların yaptığı gibi kabataslak eskizlerden çok, yerinde detaylı çizimler yapmaktır. Hatta bazen çizimlerini suluboyayla tamamlamıştır. Seyahatnamelerindeki gravürler bu çizimlerden yapılmıştır.

De Bruijn yabancı harufatın anlamlarını keşfedemese de yıkıntıların yanı sıra Pers çiviyazısına hayran kalmıştır. İşaretleri oldukları gibi çizmek için büyük dikkat göstermiştir:

De Bruijn'in
Persepolis'ten
gravürleri.

"Yazının karakterleri çok eski zamandan kaldığı için artık bilinmiyordu ve yazının tek bir harfini deşifre edilecek birini bulamadan, anlamlarını keşfetmek için birkaç başarısız girişimim oldu. Fakat bu hayal kırıklığı beni yazı karakterlerini gerçeğe uygun bir şekilde ve özenle kopyalamaktan alıkoymadı..." (*Travels into Muscovy*, cilt. 2, 23.)

Avrupalı bilim adamları daha önceki seyahat kayıtlarında karşılaştıkları için Pers çivi yazısına yabancı değillerdi; fakat bu belgeleri ne çevirebiliyorlar ne de karakterlerin anlamlarını biliyorlardı. Cornelis De Bruijn *Travels into Muscovy* kitabında tamamı 2.000 karakterden oluşan beş yazıtı yer vererek, Pers çivi yazısının yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur (Res.131,132,133,134). 18. yüzyılda Pers çivi yazısının en azından bir bölümünü deşifre etmeye çalışan Alman George Grotefend, De Bruijn'e yazıtları yayınladığı için minnettarlığını belirtmiştir. Yine de Rawlinson'un Pers çivi yazısını tamamıyla deşifre edebilmesi *Travels into Muscovy*'nin ortaya çıkmasından bir buçuk asır sonra gerçekleşmiştir.

Hollanda'da çivi yazısı kayıtlarına büyük ilgi vardı. Daha önce bahsedil-

miş olan Nicoleas Witsen'in arkadaşı olan Gysbert Cuper bu antik yazma sistemlerine özel bir ilgi gösterdi. Cuper önemli biriydi ve yaşadığı zamanda öğrenim dünyasının bir temsilcisiydi. 1644 yılında doğmuş, Nijmegen ve Leyden şehirlerinde eğitim görmüştür. Leyden'deki üniversitede öğretmenlerinden biri ünlü dilbilimci Gronovius'tu. Çalışmalarını bitirdikten sonra Fransa'ya yapılan geleneksel "Avrupa Gezisi" (Grand Tour) için Leyden'den ayrılmıştır. 1668 yılında Fransa'dan İtalya'ya gitmek üzereyken, Deventer'deki edebiyat kulübünde Yunanca, Latince ve Antik Çağ Tarihi profesörlüğü yapması için Cumhuriyet'e geri çağırılmıştır. O zamanlar yirmi dört yaşındaydı. 1675-1698 yılları arasında Deventer'in belediye başkanlarından biriydi. 1681 yılında profesörlükten istifa edip Hague'deki bölge yönetimi üyesi olmuştur. Politik kariyerine rağmen hiçbir zaman eski çağ çalışmalarıyla olan ilgisini yitirmemiştir. O ünlü bir yazıt uzmanı ve para bilimcisiydi. Cuper antik dönemle ilgili değişik konularda hem ülkesinde hem de ülkesi dışında değer gören birçok bilimsel eser yazmıştır.¹⁴ Fakat daha önemlisi Avrupalı birçok bilim adamı ve politikacıyla olan yoğun mektuplaşmasını devam ettirmiştir. Birçok mektubu, gerektiğinde başvurulabil-

mesi için hâlâ Hague'deki Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁵ Bilim adamı olarak 1713 yılında büyük bir prestije sahip Paris'te bulunan "Academie des Inscriptions et des Belles Lettres"ye kabul edilmeye değer görülmesiyle uluslararası üne iyice görünür hale gelmiştir. 1716 yılında yetmiş üç yaşında vefat etmiştir.

1709 yılında Cuper, De Bruijn'i Amsterdam'da ziyaret etmiştir.¹⁶ De Bruijn'in Persepolis'ten getirdiği antikarlardan etkilennmiş ve özellikle çivi yazısı yazıtlarından büyülenmiştir. 1 Ocak 1709'da Cuper, De Bruijn'e bir mektup yazıp Avrupa'da iletişim halinde olduğu Doğu dilleri uzmanlarına göndermek için yazıtların kopyalarını istemiştir. Cuper uzmanların bu tuhaf karakterlerin anlamlarını gün yüzüne çıkarabileceklerini düşünmüştü.¹⁷ Ancak bu çabaları sonucunda bir şey elde edemedi.

1711 yılında De Bruijn'in *Travels into Muscovy* kitabı yayımlandığında, Cuper oldukça heyecanlı ve meraklıydı. Witsen'e kitabın ve içinde bulunan ilginç eşyaların çizimlerinin ve betimlemelerin onu memnun ettiğini yazdı.¹⁸ Ancak en baştaki heyecanı ve merakı 1711 yılında basılan Jean Chardin'in *Voyages en Perse*,

Persepolis
görüntüsü.

J.J. Struys
Amsterdam 1696.

et autres lieux de l'Orient ve bundan bir yıl sonra basılan Engelbert Kaempfer'in *Amoenitates exoticae* kitaplarından haberdar olunca azaldı. Chardin, Persepolis'i 1665 ve 1677 yıllarında olmak üzere iki kere, Kaempfer ise 1685 yılında üç günlüğüne ziyaret etti. Bu üç kitap da Persepolis resimlerini ve betimlemelerini içeriyordu. Cuper; Chardin, Kaempfer ve De Bruijn'in Persepolis resimleri arasında büyük uyumsuzluklar olduğunu fark etti. Özellikle Chardin ve De Bruijn'inkiler arasındaki farklılıklar dikkatini çekti. Garip bir şekilde Cuper bu konu hakkında doğrudan De Bruijn'e değil de iletişimde olduğu başka kişilere mektup yazdı. Mektup yazdığı insanlar arasında olan Nicolaes Witsen'den bu konuyu De Bruijn ile tartışmasını istedi. 1 Ocak 1713'te Witsen, Cuper'a cevap yazıp De Bruijn'den Cuper'ın fark ettiği uyumsuzlukları açıklığa kavuşturmasını istediğini belirtti. Bu mektupta Witsen, Cuper'a; De Bruijn'in iyi bir ressam olduğu kadar dürüst bir insan olduğunu ve kendisinin Chardin'in resimlerinin De Bruijn'inkiler kadar güvenilir olmadığını ikna olduğunu söyledi.¹⁹ Witsen mektubunu göndermeden birkaç gün önce De Bruijn, Cuper'a bir mektup yazıp Cuper'ın kendi resimlerinin Chardin'inkilerden kayda değer bir biçimde farklı olduğu gözlemine katıldığını söyledi. Bu konuyu dikkatli bir şekilde inceleyeceği konusunda Cuper'a söz verip araştırmanın sonuçlarından onu haberdar edeceğini belirtti.²⁰ Bir ay sonra De Bruijn, Cuper'a sadece Chardin'in değil, Kaempfer'in de Persepolis çizimlerindeki hataları konusunda çok detaylı bir raporun yer aldığı bir mektup gönderdi. Mektubunu kendi çizimlerinin gerçeklikle tamamen örtüşüğünü ve Chardin'in ve Kaempfer'in gerçek Persepolis yikintılarını yansıtmadığını belirterek bitirdi.²¹

Cuper açısından De Bruijn, Kaempfer ve Chardin'in Persepolis resimleri arasındaki farklılıklar sonucu ortaya çıkan tartışma böylece sona ermişti. Cuper ve De Bruijn arasında bundan başka bir iletişim olmaması

Persepolis'ten detaylar.

1674 yılında 22 yaşındayken Cornelis de Bruijn ilk uzun seyahati için yola çıktı. Almanya üzerinden partileriyle nam salmış, Hollandalı ve Flaman ressamaların grubu olan ünlü Bentveughels topluluğuna katıldığı Roma'ya ulaştı. İki yıl Roma'da kaldıktan sonra İzmir'e gitmek için oradan ayrıldı ve Doğu'ya ilk seyahatini gerçekleştirdi.

bunu bize açıkça gösteriyor. Ancak De Bruijn açısından bu konu daha çözümlenmemiştir. Çizimlerdeki dürüstlükten ve doğruluktan dolayı kendisiyle gurur duyan De Bruijn'in, Cuper'ın gözlemlediği Chardin ve Kaempfer ile kendisinin çizimleri arasındaki farklılıklardan dolayı kendisini biraz huzursuz hissetmiş olması. Bu huzursuzluk onun İngilizce başlığı *Remarks of Cornelius Le Bruyn, on the Plates of the Ancient Palace of Persepolis Published by Sir John Chardin and Mr. Kempfer* olan kitapçığı yazmasına neden olmuştur. Hollandaca yazılan orijinal eser 1714 yılında Amsterdam'da yayınlanmıştır ve artık çok az sayıda kalmıştır. Ancak *Travels into Muscovy* kitabının İngilizce ve Fransızca baskılarında ek olarak bulunmaktadır. De Bruijn bu eserinde, Kaempfer ve Chardin'in

gravürlerini kendisinininkilerle Cuper'a yazdığı mektuptakinden daha detaylı bir biçimde karşılaştırıyor. Kitapçığının önsöz denilebilecek bölümünde, De Bruijn Remarks'yı neden yazdığını şöyle açıklıyor:

"Büyük bilgi birikimine ve statüye sahip bazı kişiler (Cuper ve Witsen) samimi arkadaşlarım olmasından dolayı Sir John Chardin'in görkemli antik Persepolis sarayını gösteren resimleri ile aynı konuda benim yayımladıklarım arasındaki farklılıklar konusunda halkı aydınlatmanın yerinde olacağını düşünüyorum, bu konunun insanlarda uyandırdığı merakı gidermeyi ve aynı zamanda kendi çizimlerimin doğruluğunu ispatlamayı bana yüklenmiş bir görev olarak görüyorum." (*Travels into Muscovy*, 2. Baskı, 198.)

Chardin'in
hayvan figürleri.

De Bruijn'in Persepolis çizimleri iki gruba ayrılabilir. İlk grup, birincisi batıdan, ikincisi güneyden, üçüncüsü doğudan ve dördüncüsü de kuzeyden olmak üzere pusuladaki dört noktadan çizilmiş olan tanınmış Persepolis manzaralarıdır ("Gesigten van Persepolis"). İkinci grup ise "Verbeeldingen der byzondere stukken" denilen saray kompleksinin özel bölümlerinin çizimleridir.

nün, Chardin'in şehri ziyareti sırasında bölgede bulunan antik anıtlarla uyuşmayan yeniden yapılanmalar olmasından dolayı özellikle eleştiriyor. Buna ek olarak Chardin'in figürleri yanlış giydirilmiş, yanlış özelliklerle sunulmuş, bazen de tamamıyla yanlış resmedilmiştir.⁴³ Ve genellikle resmedilen figürler Apadana Merdivenleri örneğindeki gibi gerçekle bağdaşmamaktadır.⁴⁴

De Bruijn'in Kaempfer eleştirisi de aynı yapıdadır. De Bruijn, Kaempfer'in resimlerini bayağı beceriksiz çizilmiş olarak değerlendirmektedir. Kaempfer bölgede bulunmayan anıtları resmetmiş ve bölgede gözlenebilenlerden bazılarını da ihmal etmiştir.⁴⁵ Kaempfer kitabında, kendi gravürlerini çizenleri orijinal çizimlerini bertaraf etmekle itham etmiştir.⁴⁶ Ancak De Bruijn bu mazereti kabul etmemiştir. Orijinal çizimler ve tasvirler birçok hata içeriyor olmalıydı; diğer türlü gravürlerin bu kadar gerçeği yansıtmayan bir şekle bürünmesi hiç

bu, neredeyse hiç şaşırtıcı değildir. Chardin ve Kaempfer De Bruijn'in teknik yeteneklerine sahip değildiler ve dahası onlar bölgede yıkıntılarla güvenilir resimlerini ve/veya teknik betimlemelerini yapabilmeleri için yeterli kadar zaman geçirmemişlerdir; Chardin sadece beş gün Persepolis'te kaldı ve Kaempfer yoğun çalıştığı halde üç günden daha fazla Persepolis'te bulunmadı. De Bruijn, harabelerin mümkün olan en iyi temsilini onları oldukları gibi resmederek halka gösterme prensibine sadık kalmıştır. Böyle davranarak Avrupa'nın Persepolis'e ilgili bilgi birikiminin bütününe büyük katkıda bulundu. Buna rağmen 19. yüzyılda De Bruijn'in seyahatnameleri maalesef unutulmaya terk edildiği ve o dönemin gezginleri De Bruijn'in yayımlarını hiç okumadan Yakındoğu'ya seyahat etmiştir. Hollanda dergisinde 1873'te yer alan Rusya ve bugünkü İran'ı ziyaret etmiş olan Hollandalı Esquire Lycklama a Nyeholt'un seyahatlerin kaydı hakkındaki eleştiri yazısı bu durumun yerinde bir örneğidir. Eleştirmen, Lycklama'nın De Bruijn'e çok az atıfta bulunduğu ve Yakındoğu'ya daha önce giden Hollandalı ziyaretçilerin değerini bilmediğinden yakınmaktadır. Ona göre, Persepolis anlatımı ve titiz resimleri nedeniyle De Bruijn, daha

akla uygun değildi.⁴⁷ Ayrıca Kaempfer kompleksin ölçülerini yanlış vermekle ve çizimlerini oldukça hatalı resmetmekle suçlanmaktadır.⁴⁸

Şüphesiz ki De Bruijn'in resimleri, daha gerçekçi, eksiksiz ve akademik açıdan Chardin ve Kaempfer'den çok daha fazla değerlidir. De Bruijn, yaklaşık üç ay Persepolis'te çalışmış deneyimli bir ressam olduğundan

iyi bir kaderi hak etmektedir. Eleştirmene göre De Bruijn'in çalışmaları, Persepolis'in kalıntıları ve Pers çivi yazısı hakkında bilgilere kendi döneminde yaptığı katkı, kendinden önceki ve sonraki Persepolis kayıtlarının gölgede bırakır. Sanırım biz de hâlâ aynı fikirdeyiz.

SEÇİMLİ KAYNAKÇA

J.W. Drijvers, J. de Hond, H. Sanctis-Weerdenburg (eds.), *"Ik houdde nieyuygheis"*. De reizen door het Nabije Oosten van Cornelis de Bruyn (ca. 1632-1727) (Leiden/Leuven 1997)

Jan de Hond, "Cornelis de Bruyn (1632-1727) A Dutch Painter in the East", in: G.J. van Gelder, E. de Moor (eds.), *Coatward Bound. Dutch Ventures and Adventures in the Middle East, Orientations 2* (Londra/Atlanta 1994) 51-81

G. Juriaans-Helle (ed.), *Cornelis de Bruyn. Voyages from Rome to Jerusalem and from Moscow to Batavia* (Utrecht/Persian Muzeyi'de bir serginin katalogu, Amsterdam, 1998)

J.W. Drijvers, "Cornelis de Bruyn and Gysbert Cuper: A skilled artist and a learned discussion", in: J.W. Drijvers, H. Sanctis-Weerdenburg (eds.), *Achaemenid History VII. Through Travellers' Eyes. European Travellers on the Iranian Monuments* (Leiden 1991) 89-109

J.W. Drijvers, "Persepolis as perceived by Engelbert Kaempfer and Cornelis de Bruyn", in: Deilke Haberlandt (Ünç), *Engelbert Kaempfer: Werk und Wirkung. Vorträge der Symposium in Lemgo (19-22.9.1990) und in Tokyo (15-18.12.1990)* (Sankt 1993) 85-104
http://www.livius.org/bn/bn/bruyn/cornelis.de_bruyns.html

DİPNOTLAR

- 1 J. van Gool, *Nieuwe Schouburg der Nederlanden Kunskenner*, 2 cilt. (Utrecht 1750-1751), Cilt. I, 112
- 2 De Bruyn ilk seyahatnamesinde doğru olmayan bir şekilde onun sukasiylardan biri olarak tanımladıklarından dolayı İtalya ve İzmir'deki hemşerilerinin yerleştirilmesinden kaçınılmazdır.
- 3 Kitap yaklaşık 3.000-4.000 adet basılmıştır. Muhimlemiş, De Bruyn'ın seyahatle 31. yüzyıldan önce, izlenimlerin yayınlanmasında hiçbir niyet yoktu. Bu fikir, Hollanda'da bir dönüştürme hareketini onun esaretinden yansıyan ortaya çıkarmıştır. Tabii ki seyahatleri sırasında yaptığı çizimler vardı; ama yetenekleri kendisi aklınıydı. Bu yüzden ilk seyahatnamesindeki resimleri birçoğu bazen kelimesi kelimesine, diğer seyahat kitaplarından türetilmiş. Bugün'de bu normal bir uygulamadır, fakat o günlerde bu normal bir uygulamaydı.
- 4 İlk Fransız basısı da 1700 yılında Delhi'de yayınlanmıştır. İkinci Fransız basısı 1704 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Fransızca'dır. De Bruyn'ın isimlendirilme daha az yabancılığı için De Bruyn olarak değiştirilmiştir. De Bruyn'ın yaptığı dönemde bir Fransız olarak bilinenlerin başlıca nedeni budur. İlk İngilizce baskısı 1701 yılında Londra'da yayınlanmıştır.
- 5 Car, De Bruyn'ın Car İvan'ın 6 kızının portrelerini yapmakla görevlendirilmiş. Ayrıca Car Petro, De Bruyn'e daha önce Polonya'yı abanması nasip olmasının bir ayrıcalığına ilişkin teşekkür mektubunu her seyahatle bitirmesini ve yapabildiğini ve resmedebildiğini içeren mektup.
- 6 Önemli ölçüde geniş ve pek çok parçası olan bir çizim (*Travels into Muscovy*, cilt. 2, 31)
- 7 Fransızca baskısı ilk cilt halinde 1718 yılında Amsterdam'da, İngilizce baskısı ise üç cilt halinde 1720 yılında Londra'da yayınlanmıştır.
- 8 J. van Gool, *Nieuwe Schouburg der Nederlanden Kunskenner*, 2 cilt. (Utrecht 1750-1751), Cilt. I, 116
- 9 Bu seyahatlerin birçoğu tüccar, ekolüit üyesi ya da sadecemkerlerdir. Bunların çoğu işi bir zarfı olarak ödeme yapar, bazı notlar alan ve yıllar sonra doğru olmayan kayıtları yayınlayan yolcularıdır.
- 10 "Bu seyahatlere başladığında aklındaki tek düşünce muhlemiş arızaların en önemlilerini oblatidince yararı olmaksızın. Karşılaştığı yarınsız davranışlar arasında birkaçı bazı zorluklar ve bunların getirildiği tehlikeler oldu ama bunlar beni daha da zevklendirir. Çalışmam süsü bir hava vermek için, keyifli ve ilham verici, ve tamamıyla gerçekle bağlantılı olarak doğrudanlık ve bir biçimde samimiyet, kendime karşı edindiğim eklemeyim" (*Travels into Muscovy*, Yazarm Önsözü). De Bruyn eserinde, doğru olmayı Persopolis'ten izlenimlerini yayınlaması için ilk seyahat bahsetmişler ağnen, diğerlerinin eserlerini költüyle kendilerini sürükleyip övmek için bunlardan çok bahsetmek konusunda hassas davranıyor: *Travels into Muscovy*, Yazarm Önsözü. "Onların kimisi yerine kendi notlarını taşıyıcı etmek ve diğerlerinin eserlerini költüyle kendisi seyahat notlarını taşımasıyla aynı işlemi çalışmamın içindeki diğer taraflarından yapılan hataların engellenmesi için tercih ediyorum. Sağduyu ve tecrübe sahibi kişiler, perliamların yanlışlığına karşılaştıkları hangimizli ilgilendiklerini bileceklerdir, bu yüzden sadece tarihsel gösterdiği yazıların sayısını göstermek harareten doğru ve adil bir biçimde bitimlemleri yapılabilecekleri için gerekli; fakat Persopolis'te kalmadıkları eklemeli istiyorum."
- 11 *Travels into Muscovy*, Yazarm Önsözü. "Kendimi daha yapmanın bir olarak görerek kabul ediyordum, bu yüzden çalışmam hakkında eserdeki yanlışlıklar konusunda hiçbir ilke karar mercilerle tartışılmaz arızalarla doludur."

- 12 Bazı antikalar arşivlerinden çıkarmak için kırılır bir taş kesit bir kralımsız (*Travels into Muscovy*), ancak bundan sonra bileşimlerin sertliği yüzünden bu işi zorluğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. De Bruyn değişik illerlerden gelen birçok kişiyi Pers kralına hediye sunmasını gösteren ünlü rölyefleri Apadana Merdivenleri'nden birliğine kendi kesmeye çalışmıştır. Ne yazık ki, birkaç günlük çalışmadan sonra 1693, parçaya bölünmüştür. De Bruyn'ın de bu parçaları birleştirilebilir ve Hittitler Hollanda'ya göndermiştir. *Travels into Muscovy*, cilt. II, 24. "Edebiyet çalıştığım emel parça ama merdivenli oluşturan kayadan anıtları bir tağa kazıdım. Taş kırılmadığından, zaman içinde safa belki küçük çentiklerle kayarak ama figürü ondan ayıracak bir zannettim. ancak bu işi beklemeye gelmem parça üçe bölündü. Ben yine de elinden gelen en iyi şekilde parçaları yeniden birleştirdim..."
- 13 Apadana Merdivenleri'nden bir figür Witsen'e vermiştir "bana verdiği birleşik karışık bir çeşitlendirilme" (*Travels into Muscovy*, Cilt. II, 24). Örneğin karakterler bulunan bir taş, onun ender bulunan eşyalar dolabında bulunduğunu Fransızca'da L'Europeur'daki majesteleri Anthony Ulrich'e hediye edilmiş *Travels into Muscovy*, Yazarm Önsözü. Hatta Uffenbach'a göre, De Bruyn yapamı davet etmişler ki bu baz eşyaları tamamını zindan kalmıştır. Z.C. von Uffenbach, *Merkwürdiges Reisen durch Niederösterreich, Holland und England*, 3 Cilt. (Ulm 1754) Cilt. III, 674.
- 14 Yayımların tam listesi için Lettres de Critique, XVII-XVIII'e bakınız. De Bruyn Uffenbach tarafından, büyük olasılıkla jöhrü onun her yönden aşırı gururu (kendini) beşeriyet'i hali haline getirdiği şeklinde tanımlanmıştır. Z.C. von Uffenbach, *Merkwürdiges Reisen durch Niederösterreich, Holland und England*, 3 Cilt. (Ulm 1754) Cilt. II, 389-390.
- 15 Hayatı boyunca Cuper 5.000 den fazla mektup yazmıştır ve bu mektupların birçoğu günümüzde Haghe'deki Koninklijke Bibliotheek (KB'de) bulunmaktadır.
- 16 Cuper daha önce De Bruyn ile yazmıştır. Seyahat gönderdiği ilk mektubu 1691 tarihini taşımaktadır KB Verz. Cuper 72 G 19, 15/25 June 1681). De Bruyn Kibris'a özgü temel karakterleri deşirime konusunda Cuper'den yardım istemiştir. Fakat Cuper onun yardım edebileceği yetkililke değildi.
- 17 KB Verz. Cuper: 72 G 19 - A. Hoiz, "Over afbeeldingen van Persopolis, Palmyra door Nederlanders in Philip Angel - Jan Jansz. Struys - Herbert de Jager - Cornelis de Bruyn - G. Hofstede van Essen", *Oud Holland* 29 (1911) 9.
- 18 KB Verz. Cuper Be 96 - 7 Abasios 711.
- 19 J.F. Geheerd, *Herleken van Mr. Nicolaas Cornelisz. Weyen* (1641-1717), 2 Cilt. (Utrecht 1881-1882), Cilt. 2, 151. O aynı zamanda Chardin'in süsü bitimlemlerinin Hollandalı seyyahat daha iyi olduğunu düşünmektedir.
- 20 De Bruyn den Cuper'a, 29 Aralık 1710 KB Verz. Cuper B 676 - A. Hoiz, "Over afbeeldingen van Persopolis, Palmyra door Nederlanders in Philip Angel - Jan Jansz. Struys - Herbert de Jager - Cornelis de Bruyn - G. Hofstede van Essen", *Oud Holland* 29 (1911), 7.
- 21 KB Verz. Cuper Be 680 - A. Hoiz, "Over afbeeldingen van Persopolis, Palmyra door Nederlanders in Philip Angel - Jan Jansz. Struys - Herbert de Jager - Cornelis de Bruyn - G. Hofstede van Essen", *Oud Holland* 29 (1911), 39 f. De Bruyn'ın Kaempfer'in resimlerini eleştirir: (Cin bir, Bilden 40).
- 22 *Travels into Muscovy*, cilt. II, 198-199. "Ya bunun için eşlağacı an kalmışlar hakkında yeterli bilgileri olmasından dolayı eşlağacı (medici) yeteneksizliklerinden ya da bu yapının tamamı üstüne yeterli zamanı harcadıklarından düşümlerinden dolayı antikaların olduklarından farklı bir şekilde

- göstererek ya da daha sonra düzeltemeyecekleri hatalı çizimlerden memnun olarak ve son olarak da kendisi çizimlerini bunu da yazılarında ve yazılmışı sohbeti doğrulayan Sir John Chardin'in durumunda olduğu gibi, paralı tasarımcılar çalışarak kendilerini bu uzmanlıklarında doğru olmayan bir biçimde almasını girişimlerinde bulunan kişilerin almasını keşfettiler. "Hollandalıca versiyonunda kiralanan ressamların pek de istekli olmaları gerektiğini habesdiyor."
- 23 Örneğin *Travels into Muscovy*, Cilt. II, 204. "Aynı şekilde bu beyazlı (başka bir deyişle Chardin) 66. plakasında üç gladyatörün, hepsi aynı durumda bulunan birçok değişik hayvanla karşı karşıya gösteren bitimlemler, fakat bunları benim 10 ve 146. plakalarımı karşılaştıran herhangi biri orijinaliyle karşılaştırdığı bir benzerlik olmadığı sonucuna varabilir. Bu gladyatörlerden birkaçı Persopolis'te gösterilmiştir; bunlardan bir tek boyutlu bir boyutlu karşı karşıya geliyor ve üç kişünün yanından sağeyle boğayla karşılaşıyor. Aynı şekilde, karşılaştıran kanatlı ya da tekbayazlı bir aslanı yelkeninden bir kumruyla anıtların başka bir gladyatör buluyor. Onları hayvanlarla birlikte ve savışların değişik durumları 14 ve 21 sayıflar arasında bitimlemlerle çekiliye sonucuna son bakıldığında aşağı gösterilmiştir, diğerleri de listerne kadar topaşa gömülü olarak bitimlemlerdedir."
- 24 De Bruyn, Chardin'i aynı zamanda tarayan (han bitimlemlerinin diğerlerini yanısırmakla de them etmiştir.
- 25 Kaempfer'in Nakş-ı Rüştem (Rustem in Rum) resimlerinde, *Travels into Muscovy*, 308. Kraliyet mezarlarını temsil eden bu plakaların ilk, 107 sayfa, oldukça örnektir ve orijinalinden birçok ayrıntı farklılık göstermektedir.
- 26 *Travels into Muscovy*, *Remarks*, Cilt. II, 108. "Bu seyahatlerin yazarm önsözünde, kiralanan yayımlarından önce üst eserden önce sonunda keldiği bir çok zorluğu yanı sıra kendisini vermede olabildiğince doğru olduğunu iddia ettiğini dersleri çok bu bir şekilde kopya yazımların için büyük bir kâğıt için kâğıt kâğıtın kâğıtında bu kadar bizi her bir yazımla yazımların için fideedeyi ve diğer bu tabakalar bazı konuları aydınlatılması için tamamıyla gerekli olmasında yazarm kendisini kararı olarak metinler için tabakaları çalışmasına koymayacağı midde ekliyor."
- 27 *Travels into Muscovy*, *Remarks*, Cilt. II, 211. "Bu hatırlar, tabakaları emirleri uyum ve kendilerine verilen çizimlerin planlarını çizmek olan gravürlerini çizimlerini ve büyük ilimkârlarına yayımlarını oluştuk di görünüyor."
- 28 *Travels into Muscovy*, *Remarks*, Cilt. II, 100. "Onun (başka bir deyişle Kaempfer) ilk karakterlerinin plakası (sayfa 33), benim plakam (sayfa 126) hiç örtüşmemektedir. Yazarm amaçla yayımlarına bir karakterler derlemesidir. Kaempfer orda olmayan gereken bazı karakterleri plakasının koymuştur. "De Bruyn çalışmamın sonuna sür, kendisinin bir ressam olarak Persopolis harabelerini doğru bir şekilde resmetmesinden dolayı, ressamın Chardin'in ve Kaempfer'in raporlarındaki daha görseller olarak derlenmişleri gerektir. Belirli ressamlandırmıştır. (*Travels into Muscovy*, *Remarks*, Cilt. II, 210). "Bu yüzden ben, Persopolis'in antikalarını tamamıyla gün yüzüne çıkarmak ve 2000 yıllık bir aradan sonra sanatın kullandıkları saptamam, hem onları nakledişimle hem de orijinaline seyy göstererek plakaları derlemim altında olabildiğince adil ve doğru kayıtlar kendini olarak bu çizimleri geri veren ilk kişi olarak fidee etmeye cesaret edebiliyorum. Bu yüzden sanat ve bozılmaması gerekli meraklıların ovgilerine hak ettiğini düşünüyorum."

"BEN EVRENDE HERHANGİ BİR AMAÇ SEZEMİYORUM"

TANRI VAR MI?

BERTRAND RUSSELL

Bundan 40 yıl önce 98 yaşında ölen Bertrand Russell, 20. yüzyıla damgasını vurmuş gerçek bir özgür-düşünürdü. Felsefe ve dinbilimde olduğu kadar siyasette de her şeyi sorgulama yanlısıydı. Birçok yapıtı dilimize çevrilmiş olmakla birlikte, bu denemesi ilk kez Türkçeye aktarılarak yayımlanmaktadır. Çevirisini sunduğumuz bu yazı Illustrated Magazine tarafından 1952'de yazara ısmarlanmış; ama yayımlanmamıştır.

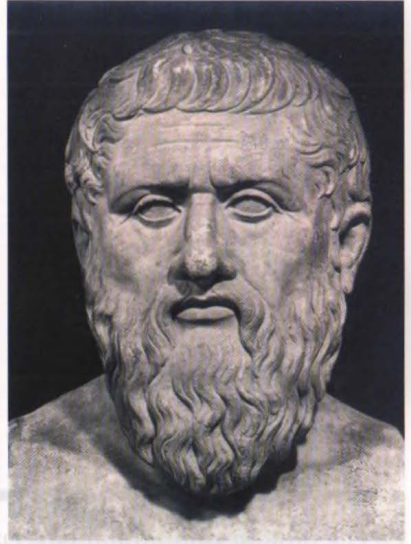
Bertrand Russell
Trafalgar
Square'de
konuşmasına
hazırlanıyor.

ÇEVİREN: METE TUNÇAY

Bir Tanrı olup olmadığı sorusuna, farklı topluluklar ve farklı bireyler, farklı nedenlerle yanıtlar vermişlerdir. İnsanlığın çok büyük çoğunluğu, kendi toplumlarındaki egemen kanıyı paylaşır. Tarihini bildiğimiz en eski zamanlarda, herkes birçok tan-

rıya birden inanıyordu. Tek bir tanrı olduğuna ilk inananlar, Yahudilerdi. On Emir'in ilkinde, yeniye, uymaları çok zordu; çünkü Yahudiler Baal ve Astarot'un, Dagon ve Moloh'un ve diğerlerinin gerçek tanrılar olduklarına inanıyorlardı; ama Yahudilerin düşmanlarına yardım ettikleri için bunlar kötüydüler. Bu, tanrılarının

kötü oldukları inanişinden var olmadıkları inanişine geçmek zor oldu. IV. Antiokhos zamanında, Yahudileri Yunanlaştırmak için güçlü bir girişim yapılmıştı. Antiokhos onlara domuz yemelerini, sünnetten vazgeçmelerini ve yıkanmalarını buyurmuştu. Kudüs'teki Yahudilerin çoğu buna boyun eğdi; ama taşrada direniş daha inatçıydı ve Makkabee'lerin önderliğinde, Yahudiler en sonunda kendi inanç ve göreneklerini sürdürme haklarını elde ettiler. Antiokhos baskısının başlarında çok küçük bir ulusun yalnızca bir parçasının inancı olan tektanrıcılık, Hristiyanlık, sonra da İslamiyet tarafından benimsendi ve Hindistan'ın batısındaki bütün dünyaya egemen oldu. Hindistan'ın doğusunda ise başarılı olmadı. Hinduizmin birçok tanrısı vardı; Budizmin ilkel biçiminde hiç tanrı yoktu; II. yüzyıldan beri Konfüçyüsçülüğün de tanrısı yoktur. Fakat bir dinin gerçekliği dünyevi başarısıyla ölçülecekse, tektanrıcılıktan yana olmak çok güçlü bir konumdur; çünkü bu inanç, en büyük ordulara, en geniş donanmalara ve en zengin servetlere sahip olmuştur. Ama günümüzde bu konunun gücü daha az kesinlik taşıyor. Hristiyan olmayan Japonya belasının yenildiği doğrudur. Fakat Hristiyanlık şimdi de tanrıtanımaz Moskof sürülerinin tehlikesiyle karşı

Ben burada, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ileri sürülen felsefi savları bütün incelikleriyle sıralamaya kalkışmayacağım. Filozoflar arasında ağırlığını sürdüren yalnız bir tane sav olduğunu düşünüyorum. Bu da İlk Neden kanıtıdır. Olan her şeyin bir nedeni olduğuna göre, bütün dizinin başladığı bir İlk Neden olmalıdır.

Çağdaş felsefenin babası sayılan Fransız matematikçi, bilim adamı ve filozof René Descartes (1596-1650).

Frans Hals, yağlıboya 1649, Louvre.

Öğretmeni Sokrates ve öğrencisi Aristoteles ile birlikte Batı felsefesinin kurucularından Platon (İÖ 428/427-İÖ 348/347).

karşıya, atom bombalarının tanrıçılıktan yana kesin bir kanıt oluştuğunu söyleyebilmek de o kadar kolay değil.

Fakat dinleri değerlendirmekte bu siyaset ve coğrafya yöntemlerini kullanmaktan vazgeçelim; zaten eski Yunanlardan beri düşünen insanlar böyle yapmayı gitgide daha çok reddetmişlerdir. O zamandan bu yana, komşularının dinsel kanaatlerini edilmeyen ve aklın ve felsefenin bu sorun hakkında ne söyleyebileceğini bilmeye çalışan insanlar olmuştur. Felsefenin icat edildiği, İyonya'nın ticaretle geçinen şehirlerinde, İÖ 6. yüzyılda özgür-düşünenler (tanrıtanımazlar) vardı. Çağdaş özgür-düşünenlere oranla onların işi kolaydı; çünkü Olimpos tanrıları şairane fantezi olarak ne denli çekici olsalar da, yarıdmsız aklın metafizik

kullanımıyla pek savunulacak gibi değillerdi.

Onları sıradan halk (Hristiyanlığın birçok ögesini borçlu olduğu) Orpheusçulukla, felsefeciler de Platon'la karşılıyordu — Yunanlar Platon'dan felsefi bir tektanrıcılık çıkarmışlardı; buyrsa, Yahudilerin siyasal ve ulusal tektanrıcılığından çok farklıydı. Yunan dünyası Hristiyanlığa dönünce, yeni inancı Platoncu metafizikle birleştirdi ve böylelikle teoloji doğdu. Aziz Augustus zamanından günümüze değin, Katolik teologlar tek bir Tanrı'nın var olduğunun yarıdmsız akılla kanıtlanabileceğine inanmışlardır. Bu savı desteklemek için öne sürülen kanıtlara, 16. yüzyılda Aquino'lu Aziz Thomas son biçimini vermiştir. 17. yüzyılda çağdaş felsefe başladığında, Descartes ile Leibniz eski kanıtları biraz cilaladılar ve geniş ölçüde onların çabaları sayesinde,

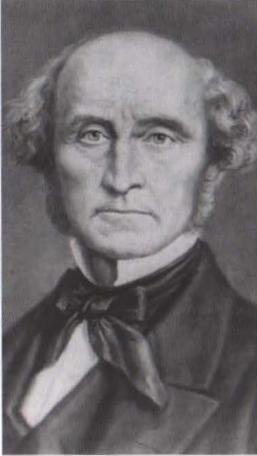
dindarlık düşünsel saygınlığını korudu. Fakat Locke, kendisi tam inançlı bir Hristiyan olduğu halde, eski kanıtların kuramsal temelini yıktı ve onun izleyicilerinden birçoğu, özellikle Fransa'da tanrıtanımaz oldu. Ben burada, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ileri sürülen felsefi savları bütün incelikleriyle sıralamaya kalkışmayacağım. Filozoflar arasında ağırlığını sürdüren yalnız bir tane sav olduğunu düşünüyorum. Bu da İlk Neden kanıtıdır. Olan her şeyin bir nedeni olduğuna göre, bütün dizinin başladığı bir İlk Neden olmalıdır. Ama bu kanıtın da, fil ve kaplumbağa saviyle aynı kusuru vardır. Doğru olup olmadığını bilmem, ama derler ki, yeryüzünün bir filin sırtında durduğuna inanarak bir Hindu düşünürü varmış. Filin neye bastığı sorulunca, bir kaplumbağaya demiş. Kaplumbağanın nerede durduğu sorulunca da, "Ben sıkıldım," demiş,

En çok tutulan kanıtlardan biri, evrimden getirilmektedir. Dünya bir zamanlar cansızdı; yaşam başlayınca da, ilk canlılar yeşil yosunlu/balçıktan ve ilginç olmaktan uzak diğer şeylerden ibaretti. Evrim boyunca gelişerek bitkiler, hayvanlar ve nihayet İNSAN ortaya çıktı.

Tarihte bilinen en kötü adamlardan birçoğu da inançlılardandı. Bunun sayısız örneği arasından, belki VIII. Henry (1491-1547)'nin tipik olduğu söylenebilir.

John Stuart Mill (1807-1873). Mill yazarı felsefeye insani bir boyut kazandırınaya çalışmıştır, mantık, siyasal iktisat, estetik ve siyaset kuramı alanlarında yapıtlar üretmiş ve toplumsal reform önerileriyle dikkat çekmiştir.

"konuyu değiştirek." Bu öykü İlk Neden kanıtının yetersiz niteliğini ortaya koyuyor. Böyle olmakla birlikte, bazı ultra-modern fizik kuramlarında, doğa süreçlerinin zaman içinde geriye izlenince, ani bir başlangıcı olması gerektiği ve bunun ilahi yara-

tılış olduğu ileri sürülmektedir. Fakat onlar da, bu varsayımın sorunu daha anlaşılır kıldığını göstermeye hiç kalkışmıyorlar.

Çoğu Protestan teolog artık bir Üstün Varlık'ın var olduğunu hakkındaki skolastik kanıtları yadsıyarak, bana hiç de düzgün gelmeyen yeni kanıtlar savunuyor. Skolastik kanıtlar gerçek düşünme çabalarıydı ve yaptıkları uslamamalar sağlam olsaydı, eriştikleri sonucun doğruluğunu ispatlamış olurdu. Modernistlerin yeglediği yeni kanıtlarsa bulanıktır ve Modernistler onları kesinleştirmek için yapılan her çabayı aşağılamayla reddediyorlar. Artık zihne değil, yüreğe çağrı yapılıyor. Yeni

kanıtları yadsıyanların mantıksız oldukları değil, derin duyu ve maneviyattan yoksun bulundukları savunuluyor. Yine de, bu modern kanıtları inceleyerek, gerçekten kanıtladıkları bir şey olup olmadığına bakalım.

En çok tutulan kanıtlardan biri, evrimden getirilmektedir. Dünya bir zamanlar cansızdı; yaşam başlayınca da, ilk canlılar yeşil yosunlu/balçıktan ve ilginç olmaktan uzak diğer şeylerden ibaretti. Evrim boyunca gelişerek bitkiler, hayvanlar ve nihayet İNSAN ortaya çıktı. Teologlar bizden şuna güvenmemizi istiyorlar: İnsan öylesine görkemli bir Varlıktır ki pekâlâ o upuzun nebula ve balçık çağları onun ortaya çıkmasının bir prelüdü sayılabilir. Teologların tanıdıkları insanlar bakımından şanslı oldukları kanısındayım. Hitler'e ya da (toplama kampı) Belsen'in Canavarı'na hak ettikleri önemi vermiş gibi gelmiyorlar bana. Tümerkli güç (kadir-i mutlak) kullanabileceği

bütün o zaman boyunca, milyonlarca yıl evrimden sonra bu adamlara erişmeye degeceğini düşünmüşse, söz konusu ahlaki ve bedi (estetik) beğenin bir tuhaf olduğunu söylemek isterim. Herhalde, evrimin gelecek sürecinin daha çok kendilerine benzeyen insanlar ve daha az sayıda Hitler'e benzeyen insanlar üreteceği teologların umurundadır. Böyle umalım. Fakat biz bu umudu beslerken, deneyim alanından çıkıyor ve tarihin şimdiye değin desteklemediği bir iyimserliğe sığınıyoruz.

Bu evrimci iyimserliğe başka itirazlar da yapılır. Gezegenimizdeki yaşamın sonsuza kadar sürmeyeceğine inanmak için her türlü sebep vardır; dolayısıyla, dünya tarihi sürecine dayalı her iyimserlik geçici ve kapsama sınırlı olmak zorundadır. Evrenin başka bir yerinde de yaşam olabilir; ama varsa, onun hakkında hiçbir şey bilmiyoruz ve o canlıların Hitler'dense erdemli teologlara daha çok benzediğini varsaymamız için herhangi bir sebebimiz bulunmamaktadır. Yeryüzü evrenin çok minik bir köşesidir. Güneş sisteminin küçük bir parçasıdır. Güneş sistemi de Samanyolu'nun küçük bir parçasıdır. Samanyolu ise, çağdaş teleskoplarla görülen milyonlarca galaksiden küçük bir parçadır. Evrenin bu önemsiz köşesinde iki uzun cansız çağ arasında kısacık bir dönem bulunuyor. Bu kısacık arada, insanı içeren çok daha küçük bir dönem yaşanıyor. Eğer gerçekten insan evrenin amacı ise, önsözü biraz fazla uzun kaçmış demektir. İnsanın aklına, sonundaki minicik bir noktaya varıncaya kadar, hiç de ilgi çekici olmayan uzun bir öykü anlatan yavan bir ihtiyaç geliyor. Ama teologların böyle bir benzetmeyi kaldıracak ölçüde uygun bir sofuluk gösterebileceklerini sanmam.

Teologların her zamanki kusurlarından biri, bizim gezegenimizin önemini abartmaları olmuştur. Göğlerin yeryüzünün çevresinde döndüğünün sandığı, Kopernikos öncesi günlerde bu yeterince doğaldı. Fakat Kopernikos'tan beri, hele çok uzak yörelerin çağdaş keşiflerle öğrenildiği günümüzde, yeryüzüyle böylesine

ilgilenmek biraz taşralılık oluyor. Evrenin bir Yaratıcısı olsaydı, bizim küçük köşemize özel bir ilgi gösterdiğini varsaymak pek akla yakın olmazdı. Öyle ilgileniyorsa da, O'nun değerleri bizimkilerden çok farklı olmalı; çünkü evrenin uçsuz bucaksız yörelerinde yaşam olanaksızdır.

Tanrı inancı için, William James'in popüler hale getirdiği bir de ahlaki kanıt vardır. Buna göre; Tanrı'ya inanmalıyız, yoksa iyi davranmayız. Bu kanıtı karşı ilk ve en büyük karşı çıkış, bunun bir Tanrı'nın olduğunu değil; ancak siyasetçilerin ve eğitimcilerin insanları onun var olduğuna inandırmaları gerektiğini göstermesidir. Böyle yapıp yapılmaması gerektiği ise teolojik değil, politik bir sorundur. Çocuklara bayrağa saygı göstermelerinin öğretilmesi gerektiğini anlatan kanıtlarla aynı türdendir. Sahici bir din duygusu olan hiç kimse, Tanrı'ya inanmanın faydalı olduğu görüşüyle yetinmez; çünkü gerçekten bir Tanrı olup olmadığını bilmek ister. İki sorunun aynı olduğu iddia etmek saçmadır. Çocuk yuvasında Noel Baba'ya inanmak faydalıdır; fakat erişkinler bunun Noel Baba'nın gerçekliğini kanıtladığını düşünmezler.

Biz siyasetle ilgilenmediğimiz göre, bu kadarının ahlaki kanıtı çürütme-yi yettiğini söyleyebiliriz; ama belki bu konu biraz daha kuralanmaya değer. Bir kere, Tanrı'ya inanmanın, O'na yakıştırılan hayırlı ahlak etkileri olduğu çok şüphelidir. Tarihte bilinen en iyi adamlardan birçoğu inançsızdı. Bir örnek olarak, John Stuart Mill gösterilebilir. Tarihte bilinen en kötü adamlardan birçoğu da inançlılardandı. Bunun sayısız örneği arasından, belki VIII. Henry'nin tipik olduğu söylenebilir.

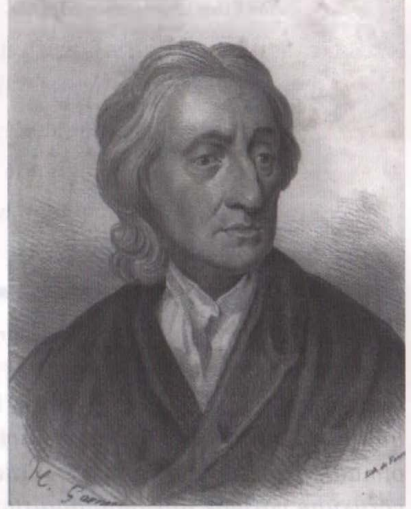
Bu her neyse, hükümetlerin birtakım görüşleri doğru oldukları için değil de, yararlı olmalarından ötürü desteklemesi her zaman felaket getirmiştir. Öyle yapılnca, karşı savları bastırmak için bir sansür kurmak zorunlu olur. "tehlikeli düşünceler"e kapılmamaları için gençlerin düşüncelerini engellemenin akıllıca

bir iş olacağına hükmedilir. Bu gibi uygulamalar Sovyet Rusya'daki gibi dine karşı kullanıldığında, teologlar onların kötü olduklarını görürler; ama onlar teologların iyi saydıkları şeylerden yana kullandıklarında da kötüdürler. Düşünce özgürlüğü ve kanıtı önem verme alışkanlığı, şu ya da bu teolojik dogmaya inanmaktan çok daha büyük bir ahlaki önem taşıyan konulardır. Bütün bu nedenlerle, teolojik inançların doğruluklarına bakılmaksızın faydalı olmalarından ötürü tutulması onaylanamaz.

Aynı kanıtın birçok kişiye çekici gelen daha basit ve daha safdilce bir biçimi de vardır. İnsanlar bize, dinin avantajları olmayaydı katlanamayacakları kadar mutsuz olduklarını söylerler. Doğru olduğu kadarıyla, bu bir korkaklık sayılır. Bilinçli olarak uydurma bir ahmak cennetinde yaşamayı seçen, ancak korkak olabilir. Bir adam karısının sadakatsizliğinden kuşkulanyorsa, kanıtlara gözlerini kapamayı, bizi onun hakkında daha iyi düşündürmez. Bir konuda kanıtları görmezlikten gelmenin aşağılanası bir

olmayınca da, çoğu insan teolojileri ne olursa olsun mutsuz olurlar. Tanıdığım bütün insanları düşününce, ortalama olarak, dinsel inançları olanların olmayanlardan daha mutlu olduklarını sanmıyorum.

Kendi inançlarıma gelince, ben evrende herhangi bir amaç sezemiyorum.

Aziz okuyucum, ben sizin inançlarınızın ne olduğunu bilmiyorum; fakat onlar ne olursa olsunlar, teslim etmelisiniz ki, insanlığın onda dokuzunun inandıklarının onda dokuzu baştanbaşa akıldışıdır. Söz konusu inançlar, elbette sizin tutmadıklarınızdır.

şey sayılıp, bir başkasında hayran olunası bulunmasını anlamıyorum. Bu bir yana, dinin bireysel mutluluğa katkısı pek çok abartılmaktadır. Mutlu olup olmamamız birçok etkene bağlıdır. Çoğu insan sağlıklı olmak ve yeterli beslenmek ihtiyacındadır. İçinde yaşadıkları toplumsal ortamın kendileri hakkında iyi düşünmesine ve yakınlarının sevgisine ihtiyaçları vardır. Sadece bedeni sağlığa değil, akıl sağlığına da ihtiyaç duyarlar. Bütün bunlar olunca, çoğu insan teolojileri ne olursa olsun mutlu olurlar. Onlar

rum, sezmeye çalışmak da istemiyorum. Evrenin evriminin Yaratıcı'yı hoşnut edecek bir son-amaca doğru yavaş yavaş ilerlediğini hayal edenler, (çoğu kere kendileri bunu kavramazlar ama) mantıksal olarak Yaratıcı'nın tümerkli (kadir-i mutlak) olmadığı, yok tümerkli ise araçlarla hiç uğraşmadan amacı buyurmuş bulabileceği görüşüne varmak durumundadırlar. Ben evrenin yönediği herhangi bir son-amacı görmüyorum. Fizikçilere göre, enerji dağılımı yavaş yavaş eşitlenecek, eşitlendikçe de daha yarırsız hale gelecektir.

Bilgi kuramı ve siyaset felsefesi alanlarındaki yapıtlarıyla tanınan İngiliz filozof John Locke (1632-1704).

Gitgide, yaşam ve ışık gibi bizim ilginç ya da hoş bulduğumuz her şey yok olacaktır- en azından bize öyle dıyorlar. Evren içinde tek bir oyun temsili yapıp perde kapandıktan sonra, yıkılıncaya kadar soğuk ve boş bırakılan bir tiyatro binası gibidir. Böyle olacağını kesinlikle söylemek istemiyorum. Bunu söyleyebilmek için şimdi sahip olduğumuzdan daha fazla bilginiz olması gerekirdi. Ben sadece, şimdiki kanıtlara göre olasılık taşıyan şeyi söylüyorum. Evrensel bir amaç olmadığını dogmatikçe ileri sürmeyeceğim; ama olduğuna dair en ufak bir belirti bulunmadığını söyleyeceğim.

Şunu da ekleyeceğim ki, bir amaç varsa ve bu amaç bir tümerkli Yaratıcı'nın amacıysa, o zaman o

cikerek yaşamaya devam eden, işte bu modası geçmiş siyasal sisteme uygun bir psikolojidir.

Evet, bir de yaratıcılığın modernist biçimi vardır; buna göre Tanrı tümerkli değildir, büyük güçlülere karşın elinden geleni yapmaktadır. Hristiyanlar arasında yeni olmakla birlikte, bu düşünce tarihinde yeni değildir. Platon'da bulunmaktadır. Bu görüşün yanlışlığının kanıtlanabileceğini sanmıyorum. Söylenecek tek şey, ondan yana (doğru olması için) olumlu bir sebep bulunmadığıdır.

Birçok orta-yolcu kişi, verili dogmaların yanlışlığını kanıtlamak kuşkuların göreviymiş gibi konuşuyor; oysa onların doğruluğunu kanıt-

Bir inanış yaygınsa, onda akla yatkın bir şeyler olmak gerektiğini düşünmek adettendir. Oysa tarihi incelemiş herhangi biri bunu kabul edemez. Vahşilerin hemen bütün inançları saçmadır. Eski uygarlıklarda hakkında olumlu bir şey söylenebilecek belki yüzde bir kadar bir şey vardır. Günümüzdeyse... Bu noktada dikkatli olmalıyım. Sovyet Rusya'da saçma inançlar bulduğumu hepimiz biliyoruz. Protestansak, Katoliklerin arasında saçma inançlar olduğunu biliriz. Katoliksek, Protestanların arasında saçma inançlar olduğunu biliriz. Muhafazakâr Parti'densek, İşçi Partisi'ndeki boş inançlara şaşarız. Sosyalistsek, muhafazakârların her şeye kolayca inanmaları bize dehşet verir. Aziz okuyucum, ben

Kendi inançlarıma gelince, ben evrende herhangi bir amaç sezemiyorum, sezmeye çalışmak da istemiyorum. Evrenin evriminin Yaratıcı'yı hoşnut edecek bir son-amaca doğru yavaş yavaş ilerlediğini hayal edenler, (çoğu kere kendileri bunu kavramazlar ama) mantıksal olarak Yaratıcı'nın tümerkli (kadir-i mutlak) olmadığı, yok tümerkli ise araçlarla hiç uğraşmadan amacı buyurmuş olabileceği görüşüne varmak durumundadırlar.

Yaratıcı'nın, bize anlatıldığı gibi sevecen ve iyicil olmak şöyle dursun düşünülemeyecek kadar kötü-cül olması gerekir. Cinayet işleyen bir adam kötü bir kişi sayılır. Öyle bir şey varsa, tümerkli bir Tanrısal Varlık herkesi öldürmektedir. İsteyerek bir başkasına kanser bulaştıran bir adam bir düşman demektir. Fakat Yaratıcı, eğer varsa, her yıl binlerce kişiye bu amansız hastalığı bulaştırmaktadır. Çocuklarını iyi yetiştirecek bilgisi ve gücü olan bir adam, onları kötü yaparsa, ona nefretle bakılır. Fakat Tanrı, eğer varsa, çocuklarının pek çoğu için böyle yapmaktadır. Eleştirilmesi küfre düşmek olacak tümerkli bir Tanrı kavramının tamamı, zaten ancak hükümdarların kaprisli zalimliklerine karşın kölelerinin yaltaklanmalarından hazzeden Doğu despotluklarında ortaya çıkmış olabirdi. Orta-yolcu; teolojide ge-

lamak elbette dogmalara düşer. Ben şimdi desem ki Dünya ile Mars arasında, Güneş'in çevresinde eliptik bir yörüngede dönen porselen bir çay demliği vardır. Bu demliğin en güçlü teleskoplarla bile görülemeyecek kadar küçük olduğunu eklesen bir kimse benim bu savımın yanlışlığını kanıtlamaz. Fakat sözüme devamlı, savımın yanlışlığı kanıtlanamadığına göre, ondan kuşulanmanın insan aklı için katlanılmaz bir küstahlık olduğunu ileri sürsem herkes haklı olarak benim saçmaladığıma hükmeder. Fakat çay demliğinin varlığı en eski kitaplarda onaylanıyor, her pazar günü kutsal gerçek diye öğretiliyor ve okullarda çocukların zihinlerine sokuluyorsa onun var oluşundan kuşulanmak bir eksantriklik belirtisi sayılacak, kuşkucu aydınlanmış bir çağda psikyatraya, daha eski bir dönemdeyse engizisyona gönderilecektir.

sizin inançlarınızın ne olduğunu bilmiyorum; fakat onlar ne olursa olsunlar, teslim etmelisiniz ki, insanlığın ondan dokuzunun inandıklarının onda dokuzu baştanbaşa akıldışıdır. Söz konusu inançlar, elbette sizin tutmadıklarınızdır. Onun içindir ki, uzun zamandır doğru sayılan bir şeyin, hele bu görüş- bütün teolojik kanaatler gibi- ancak belli coğrafyalarda egemen olmuşsa, doğruluğundan kuşulanmanın küstahlık olduğunu düşünmüyorum.

Vardığım sonuç şudur ki geleneksel teolojinin dogmalarından herhangi birine inanmak için sebep olmadığı gibi, onların doğru olmasını istemek için de sebep yoktur. İnsan doğa güçlerine boyun eğmek durumunda olmadığı ölçüde kendi kaderini yaratmakta özgürdür. Sorumluluk da onundur, olanak da.

ALİ EKREM ERKAL'IN YENİ KİTABI

"GİRİT BİZİM CANIMIZ..."

ZEKİ ARIKAN

Ali Ekrem Erkal, Ustazade Mehmet Yunus'un yazma Girit Tarihi'ne ulaştı. Bu, 20. yüzyıl başlarında Girit tarihi üzerine yazılmış önemli bir eser olmakla birlikte yazma olarak kaldığı için pek üzerinde duran olmamıştır. Kitap, en eski çağlardan başlayarak Girit'in tarihinden söz etmekte, yapılan kazılar üzerine bilgi vermekte ve Osmanlıların fethine kadar olaylar anlatılmaktadır. Girit fetihnamelerini kullanmış olması önemli bir yeniliktir. Erkal'ın çalışma izlencesinde bu Girit Tarihi'nin yeni harflerle yayınlanması da var.

Ali Ekrem Erkal, 1927 Söke doğumlu. Ailesi Girit kökenli. Mübadeleden önce gelip Türkiye'ye yerleşmişler. Ata yurduna duyduğu ilgi ve bağlılık, onu Girit üzerine yaşam boyu malzeme toplamaya sürüklemiş. Bugün elimizdeki eser bu ilgi ve merakın bir semeresi olarak görülüyor. Kitabı gözden geçirmeden önce bu çalışkan ve üretken dost hakkında bir iki not düşmeyi gerekli görüyorum.

Ali Ekrem Erkal, aslında bir işadımı. İzmir'in Kemeralı esnafının önde gelen sarraflarından. Ancak şimdi işini torunlarına devretmiş durumda. Yazıp çizmekle zamanını geçiriyor. Araştırma, bilgi belge toplama merakı onda ilk gençlik yıllarına kadar gidiyor. Sözgelimi, "Birleşmiş Milletler antlaşmasının prensiplerinin müdafası uğrunda..." katıldığı Kore Savaşı sırasında, Ankara'dan başlayarak Kore'ye ayak bastığı tarihe ve yurda döndüğü güne kadar not tutmuş, fotoğraf üstüne fotoğraf çekmiş, bu zengin malzemeden ve anılarından yola çıkarak anılan savaşın belgesel bir tarihini yazmıştır. Öte yandan 18. yüzyıl ortalarında İzmir'de, deniz kıyısında (leb-i derya) inşa edilen Kızlarağası Hanı, son yıllarda harap bir haldeydi. Issız bir virana dönüşmüştü, Erkal, bu

hanı ayağa kaldırmak için inanılmaz bir çaba harcadı. Bu hanın esnafını örgütledi. Yazışmalar, bürokratik boğuşmalar sonunda han restore edildi, ayağa kalktı. Bu restorasyona kimi eleştiriler yöneltildi. Restorasyonun aslına uygun olarak yapılmadığı yolundaydı bu eleştiriler... Erkal'ın belgeleri burada da kendini gösterdi. Yıllarca derlediği, biriktirdiği yerli ve yabancı kaynaklardan yola çıkarak Kızlarağası Hanı'nın görsel malzemeyle desteklenmiş ayrıntılı bir tarihini yazdı.)

Son olarak üzerinde durduğu konu Girit oldu. Bu konuda ciltler tutacak bir malzemeye ulaştığını vurgulamak isterim. Öncelikle Ustazade Mehmet Yunus'un yazma *Girit Tarihi*'ne ulaştı. Bu, 20. yüzyıl başlarında Girit tarihi üzerine yazılmış önemli bir eser olmakla birlikte yazma olarak kaldığı için pek üzerinde duran olmamıştır. Kitap, en eski çağlardan başlayarak Girit'in tarihinden söz etmekte, yapılan kazılar üzerine bilgi vermekte ve Osmanlıların fethine kadar olaylar getirilmektedir. Girit fetihnamelerini kullanmış olması önemli bir yeniliktir. Erkal'ın çalışma izlencesinde bu *Girit Tarihi*'nin yeni harflerle yayınlanması da var.4

Bilindiği gibi Girit, geç bir tarihte Osmanlı egemenliği altına girdi (1669). Bütün adada bir egemenlik kurulması ancak 18. yüzyıl başlarında tamamlanabildi. Girit'in geç bir dönemde ele geçmesi, ilk yayılma dönemlerinde görüldüğünden farklı bir yapılaşmaya neden oldu. Açıkçası buraya Anadolu'dan ya da imparatorluğun başka yerlerinden pek fazla nüfus kaydırılmadı. Yerliler dillerini korudu. Yine yerli halk arasında özellikle Katolikler arasında İslamlaşma yayıldı. Prof. Dr. Nühket Adıyekoğlu ile Dr. Nuri Adıyekoğlu'nun yaptığı araştırmalar, "ihtida" olayla-

**Nargile içmekte
olan Müslüman
Giritliler.**

Geleneksel Kültürüyle
Türk Giriti.

rının Girit'te yaygın biçimde devam ettiğini göstermektedir. İslamlaşan ahalî arasında da daha çok Bektaşılık yayıldı. Giritliler mübadele ile Türkiye'ye geldikten sonra da uzun süre dillerini korudular. Sabahattin Ali "Gece Kordon'da teknelerin içinden ara sıra Giritli kayıkçıların Rumca konuşmaları'nın duyulduğunu yazar. Girit'te daha Tanzimat'tan önce başlayan huzursuzluklar giderek ar-

kete geçmekte gecikmez. "Girit bizim canımız, feda olsun kanımız" söylemi günlerce yapılan mitinglerin ortak paydası olur. Aslında bu sözün kaynağı da Girit'ti. Işın ilginç yanı Anadolu'da en ufak kasabalarda bile yapılan gösterilere yerli Rumlar da katılıyor ve bu durum merkeze bildiriliyordu. Bu, ya ortak yaşama arzusundan kaynaklanıyor olabilir ya da Rumlar zorunlu olarak bu toplantılara katılıyordu!..

resmi inancı olan Sünni İslam geleneginden beslenmekte, Anadolu Bektaşılığından güç almakta ve adanın yerli Hristiyan birikiminden de etkilenmektedir.⁶

Erkal, derlemelerin kaynaklarını titizlikle göstermektedir. Sözelimi Girit manilerini öğretmen Maria Liudhaki Yerepetra 20.04.1933 tarihinde derlemiştir. Kimi manileri İzmir ve Ayvalık'tan Maria Tsirimonaki derlemiştir. Manilerin Grekçe asılları yanında Erkal tarafından yapılmış olan Türkçe çevirileri de verilmektedir. Maniler içinde Türkçe sözcüklerin varlığı da görülmekte ve bunlar topluca bir liste halinde gösterilmektedir. Bu maniler içinde Bektaşılığı çağrıştıran dizelere de rastlıyoruz:

"Tek ağaç, altın ağaç, on iki dalı var,
Tarikatı görmeyen dünyayı
anlamaz."

Girit'te tilki ve çakaldan daha büyük yırtıcı hayvan bulunmaması masalları etkilemiştir. Masallarda ayı, kurt gibi yırtıcı hayvanlar yer almaz, adanın yerel hayvanları olan yaban keçileri, tilkiler bulunur. Elbette devler de bu masallar içinde yerlerini alırlar, domuzlar da öyle. Erkal, bu masalların önemli bir bölümünü babaannesinden derlemiştir.

tar. Aslında böyle bir çatışma adada ki Ortodoks Rumlarla Katolikler arasında da vardı. Adaya verilen ayrıcalıklar huzursuzluğu gidermez. Birçok Müslüman Giritli çareyi Anadolu'ya göç etmekte bulur. Bu acı olayların öyküsünü de Ayvalıklı yazar Ahmet Yorulmaz'a borçluyuz.

Girit'in Yunanistan'a katılmasıyla II. Meşrutiyet'in duyarlı kamuoyu hare-

Erkal, bu 3. cildi toplumsal yapıya ayırmış. Girit Müslüman toplumunun kültürü adada çeşitli etkiler altında olgunlaşan birkaç yüzyıllık bir birikimi olan maniler, türkü ve şiirler Anadolu'ya kadar uzanmıştır. Unutmamak gerekir ki Girit Müslüman cemaatinin gelenekleri, sözlü kültürü vb. adanın yerli Hristiyanlarınkî kadar zengindir. Girit Müslümanlarının kültürü, imparatorluğun

İster Girit'ten ister Giritli Müslümanların Türkiye'de yerleştiği yerlerden derlenmiş olsun, bu maniler zengin bir dünya görüşünün, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamın, aşkın, insan sevgisinin verimleri olarak görülmektedir. Sevgilinin güzelliğini dile getiren dizeler pek çok. Sözelimi:

"Gözlerim böylesine bir sarışın
görmedi

Kapnoviomihaniki Eterea Kosmos, Naim Fehimakis Naim Fehimakis'in Tütün Fabrikası'nın Satış Merkezi. Kandiye 1919.

Gelemekael Kültürüyle Türk Girit.

Böylesine tatlı, güzel ve hoş yürüyüşü."

Kimi zaman Girit'in üç büyük kenti bu güzellik bağlamında harmanlanır:

"Sen güllerin gülü Resmoluların bahar çiçeğisin, Kandiye'lerin karanfili, Hanyalıların menekşesisin."

İzmir ve Ayvalık'tan derlenen bir maninin şu sözü: "Eşeğe eğer vurulsa da eşek eşektir" bize Ziya Paşa'nın ünlü dizesini anımsatmıyor mu?

Kimi zaman maniler kadcerci bir anlayışı da yansıtır:

"Dünya dertlerle karmakarışıkır Halinden memnun kimse henüz doğmamıştır"

Eser, kırsal kesimde eğlence ve dans, çeşitli konular, çocuk şarkı ve tekerlemeleriyle devam etmektedir. Bektaşî nefesleri ise Sökeli Şehriban Kerte (Nurakena)'den yazarın kendisi derlemiştir.

Girit Müslüman cemaatinin dikkate değer edebiyat örneklerinden biri de masallardır. Adanın faunası masallar için belirleyici olmuş. Sözelimi Girit'te tilki ve çakaldan daha büyük yırtıcı hayvan bulunmaması Girit masallarını da etkilemiştir. Nitekim bu masallarda ayı, kurt gibi yırtıcı hayvanlar yer almaz. Masallarda genel olarak adanın yerel hayvanları

olan yaban keçileri, tilkiler bulunur. Elbette devler de bu masallar içinde yerlerini alırlar. Domuzlar da öyle. Erkal, bu masalların önemli bir bölümünü babaannesinden (Kübra Fehimakena Erkal) derlemiştir. Bir masalı da Söke'den Hasan Tuntaş'ın çabalarıyla kuzeninden elde edebilmiştir. Sonuncusu olan "Kaderim'i de Işık Hanım, babaannesi Kübra Hanım'dan derlemiştir.

Bunların dışında Girit'in onca masalları ne yazık ki ora insanlarının belleğinden silinip gitmiştir. Benim, içinde devlerle ilgili olanı dikkatimi çekti. Devlerin "Burada insan kokusu var, burada insan kokusu var" diye söylenmeleri (s.114) bana çocukluğumda dinlediğim masallardaki bir motifi anımsattı. Komşumuz Şefika Bacı'dan dinlediğim, sonra çocuklarıma da anlattığım masalların birinde ateş almak için çaresiz devler ülkesine giden kızı, yarı uyuklu fark eden dev, karısına "Yâd adam kokusu geliyor" diye söylenir. Ama devin karısı iyi niyetlidir. Elindeki kepeği "Geber de yat!" diyerek devin başına vurur. Kıza, ateşi verir ve selametler. Ama bu ateş bir süre sonra devin felaketini hazırlayacaktır... Evet, Girit neresi, Erzincan'ın bilmem hangi ilçesinin kuş uçmaz kervan geçmez köyü neresi? Yine bu köyde hâlâ yaşayan Aramice sözcüklerin işi ne

acaba? İnsanlığın serüvenini anlamak hiç de kolay bir şey değil.

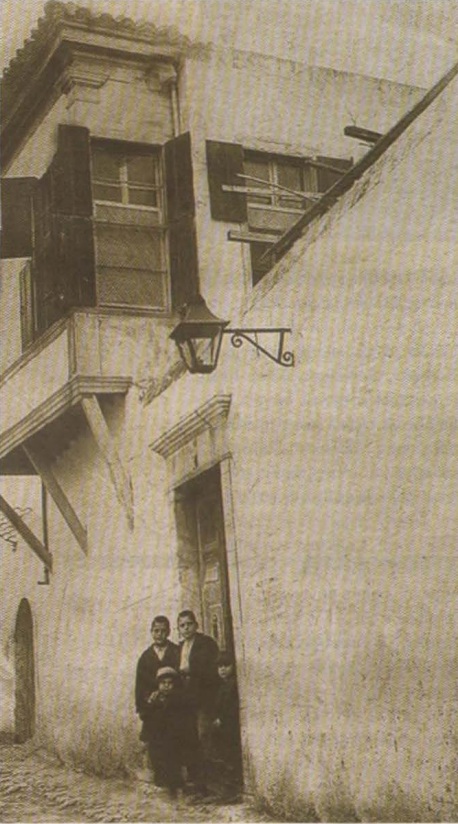
Fıkralar, anekdotlarla kitap daha da çekici hale geliyor. Gazel, türkü ve destanlarla devam ediyor. Bunlar önemli ölçüde kazanamelerden derlenmiştir.⁷ Doğrudan doğruya divan edebiyatı örneğinde Türkçe şiir yazan şairlerle ilgili örnekler var.

Erkal, Giritli kimliğinin ayrıntılarına da giriyor. Girit'te kim kimdir? Sorusunun yanıtını arıyor. Girit'te 827 tarihinden 961 yılına kadar devam eden Arap egemenliğini temsil edenleri Serakenler olarak nitelendiriyor. Bu, Avrupalıların yalnız Arapları değil Türkler de dahil çeşitli İslam unsurlarına verdikleri addır. Kökeni konusunda, değişik görüşler var. Belki Şark'tan gelen Şark'a mensup anlamına da gelmektedir.

Bizans İmparatorluğu, Girit'i geri alınca buradaki Müslüman halkı zorla Hristiyanlaştırmış, Hristiyanlığı kabul etmeyenler ya kaçarak adadan ayrılmış, geri kalanlar da adanın çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. Bunlardan 4.000 kişi kadardı da Dağı'nın batı etekleriyle Resmo ve Milopatamu'nun güneyinde kalan Amari'nin çevresine yerleştirildi. Bunlara Abadyotlar, ülkelerine de Abadya adı verilmiş. . .

Girit'te bir Müslüman mahallesinden görüldü 1916.

Gelecekteki Kültürüyle Türk Giriti.

Hanya'nın fethi sırasında (1645) hizmet eden Cezayirli fatihler, beyaz burma sarık giydiklerinden bunlara Burma denilmiş. Daha sonra bu sözden sünnetli (Müslüman) anlamı çıkmış. Adanın fethi sırasında İslamlığı kabul eden yerlilerden oluşan yeniçerilere Yerliyan denildi. Bunlara Giritli Hristiyanlar Vallahas diyorlardı.

Ali Ekrem Erkal, son yıllarda tarihçilikte bir yöntem olarak kullanılan sözlü tarih yöntemine de başlamış ve bu bağlamda birçok Giritlinin anısını derlemiştir (s.169-179).

Milli Mücadele'ye katılan Giritli kahramanların da anılarının derlenmesine özen gösterilmiştir. Bu arada yığınla görsel malzeme kitaba alınmış ve bu fotoğrafların kimlerden derlendiği de özenle belirtilmiştir. Son yıllarda karpostal ve her türlü fotoğrafın bir tarih kaynağı olarak kullanılmasına özen gösterilmektedir. Bu bağlamda Erkal'ın bütün çalışmalarında olduğu gibi bu eserin de oldukça özgün fotoğraflar yer almış bulunmaktadır.⁸

Girit, Mevlevi, Bektaşî tarikatları için de uygun bir ortam bulmuştur. Daha başka tarikatların da yaygın olduğunu son yıllarda yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Erkal, özellikle Bektaşîliğin Girit'te yayılması üzerine ayrıntılı bilgiler vermekte ve belli başlı dergâhlar üzerinde durmaktadır.⁹

Notlar, anılar, alıntılar, adaya yapılan gezilerle kitap devam ediyor. En ilginç konulardan biri de Girit yemekleridir. Ot ve zeytinyağına dayanan Girit mutfağı, Ege Bölgesi'ni de etkilemiş, yine oldukça zengin olan İzmir mutfağıyla bütünleşmiştir. Giritlilerin otlara ne kadar düşkün olduğuna ilişkin fıkralar halk arasında dolaşmaktadır. Kaldı ki birçok sebzenin ve otun adı Ege Bölgesi'yle özdeşdir.

Girit'te Türkçe basın, Orhan Koloğlu'ndan özetlenerek verilmiş. Burada Türkçe basın Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi sırasında Türkçe/Grekçe bir gazetesinin (Vekayi-i Giritiye) çıkarılması'na kadar geri gitmektedir. Daha sonra Hanya'da kurulan vilayet matbaasında yine Türkçe/Grekçe Vilayet gazetesi ve Girit salnameleri basıldı (Toplam 4 adet). 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında epesince Türkçe gazete yayımlandı. Kitap da basıldı. Elimde bulunan Muallim Naci'nin *Tatim-i Kıraat* adlı eseri (4. baskı) Hanya'da

Yusuf Kenan Matbaası'nda basılmış (1319).

DEĞERLENDİRME

Büyük imparatorlukların çöküşü, geride çözülmesi zor ve karmaşık yığınla sorun bırakmıştır. Bu, Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. İmparatorluğun trajik sonu öncelikle içe dönük göç hareketini gündeme getirmekle kalmamıştır. Milyonlarca insan, yüzyıllarca ata yurdu bellediği toprakları terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bütün bu göçler, yer değiştirmeler, insanlar arasındaki ilişkileri etkilemekte, zedelemekle kalmamış, neredeyse birbirine düşman etmiştir. "Yüzyıllarca imparatorluk içinde herkes kardeş kardeş gül gibi yaşayıp gidiyordu" gibi bir yaklaşıma ben sakinimla yaklaşıyorum. Ancak bu çöküş ve dağılma sürecindeki boğazlaşma da herhalde daha önceki yüzyıllarda görülüyordu. Suç kimin? Belki hiç kimsenin, belki herkesin. İlla da bir suçlu aramanın anlamsızlığı ortada. Bugün çok tartışılan, üzerinde türlü yorumlar yapılan "mücadele"nin Lozan'dan çok önce 1913-1914 yılında başladığını belirtelim. Komisyonlar kurulmuş, hatta mübadele resmen başlamıştı. Fakat araya giren savaş bu işi erteledi. Yığınla belge, tanık, arşiv malzemesi dışında, İzmir gazetelerinin tozlu sayfaları, bu ilk mübadelelin tanıkları olarak ortada durmaktadır.

Kimlik, aidiyet, din vb. karmaşık ve trajik dönemlerde daha büyük anlam kazanıyor. Kutuplaşmalar da yoğunlaşıyor. Herkes bir diğerine göre "ÖTE-Kİ" yerine geçiyor. Orta Anadolu'nun, Göller Bölgesi'nin, Antalya yöresinin tamamen yerlisi olan Karamanlıların "mücadele" kapsamına alınması başka nasıl açıklanabilir?

Yeniden, konuyu dağıtmadan Girit'e dönecek olursak, gerek daha önce gerek mübadele ile yığınla insan yerini yurdunu terk ederek Anadolu'ya göç etti. Yaşadıkları topraklara duydukları bağlılığı, özlemi, hiçbir zaman unutmadılar. Bu doğaldı. Unutmaları için de birkaç kuşağın geçmesi gerekliyordu. Ama oralandaki izler de

Mehmed Ali Paşa'nın yönetiminde bulunduğu sırada (1821-1860) Mısır'dan Girit'e birçok aile gelerek yerleşti. Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi' sona erdiği zamanda da pek çok Mısırlı Girit Müslümanlarıyla bütünleşerek oraya yerleştiler. Girit'e Trablusgarp ve Bingazi'den gelenler de yerleşti. Afrikalıların da Libya üzerinden gelerek Girit'e yerleştiği ve yasak olmasına karşın köle olarak satıldığı görülmektedir.

tamamen kaybolmuyor, yok olmu-yordu. Geride kalan eserler üzerinde vaktiyle yapılan tahribat artık bugün durulmuş... İnsanlar artık birbirlerini başka gözle görüyorlar. "Öteki"nden kalan eserleri de koruma çabası yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkıyor. Vaktiyle Prof. Salih Özbaran'la bir kongre için Girit'e gitmiştik. Orada içtenlikle karşılandık. Prof. Zachariadou'nun yer yer Türkçe öğelerle süslediği İngilizce açılış konuşmasını hâlâ unutmuş değilim. Manav-lardaki otların, sebzelerin adları hiç yabancı değildi. Çarşıdaki eski evlerin ön cephesinde Osmanlıca "Maşallah" yazısı duruyordu. Çarşının ortasında

Üzerinde türlü yorumlar yapılan "mübadele"nin Lozan'dan çok önce 1913-1914 yılında başladığını belirtelim. Komisyonlar kurulmuş, hatta mübadele resmen başlamıştı. Fakat araya giren savaş bu işi erteledi. Yığınla belge, tanık, arşiv malzemesi dışında, İzmir gazetelerinin tozlu sayfaları, bu ilk mübadelenin tanıkları olarak ortada durmaktadır.

minaresi yükselen camiye görmek istedim. Döndüm, dolaştım durdum. Şaşırdım. Ortada cami filan yoktu. Anlaşıldı. Cami yok olmuş fakat minaresi korunmuştu. Biraz yukarıdaki camide de hummalı bir restorasyon çalışması sürüyordu. Akşam oteldeki odamda TV'yi açtım. Bir fasıl geçiyordu. Türk müziğinden hiç mi hiçbir farkı yoktu. Türkiye'deki kanallardan birini dinliyordum sanki.

Midilli'de gördüğüm Müslüman mahallesinde epey iz vardı. Mutasarrıf Namık Kemal Bey'in kaleiden bakarak tanımladığı fakir, perişan Müslüman mahallesi."Gelelim Kal'anın cenup cihetine: Burası İslam mahallesidir.

Biçare milletin hâli gibi daima yu- karıdan aşağı mâil olarak hadd-i intihâsına ittisal eyliyor. Hristiyan mahallesine kadar ma'mur değil, Kıbrıs kadar harap da değil. . ."¹⁰

Şimdiye kadar pek çok esere imza atan Ali Ekrem Erkal'in ortaya koyduğu Girit çalışmaları da onun yor- ulmazlığını, bilgiye susamışlığını, belge toplama konusundaki titizliğini, atalarının kök saldıgı topraklara duyduğu sevgisini kanıtıyor. Eserin hazırlanmasında emeği geçen sevgi- li kızları Çiğdem Erkal İpek ve İkbal Erkal'in da katkılarını dile getiriyor ve en küçük bir ayrıntıyı kendisine sağlamış olanları da unutmuyor. Bir

bilim adamı titizliğiyle bunları teker teker dile getiriyor. Bunun ülkemiz koşullarında son derece olumlu ve tutarlı bir davranış olduğunu özellikle vurgulamak isterim.

Girit, Kandiye, Fotoğraf ve Kartpostallarıyla Girit'ten İstanbul'a Bahaettin Rahmi Bediz

Erkal, bizi Girit'in tarihsel derinlikle- rinde dolaştırıyor, adanın gelenekle- riyle, günlük yaşam biçimleriyle, ma- sallarıyla, inanışlarıyla, kahratmalarıyla vb. tanıstırıyor. Biz; Hanya, Resmo, Kandiye ve daha birçok kent ve kasabalarda gezdiriyor. Bütün bu değerlerin Anadolu'daki uzantılarını da dile getirmekten geri kalmıyor. Girit ve Batı Anadolu'nun geçmişte- ki izlerini başlarıyla günümüze taşı- yor...

DİPNOTLAR

1. Ali Ekrem Erkal, *Geleneksel Kültürüyle Türk Girit: Araştırma, Derleme, Çeviri, Beşinci Cilt*, Toplum. Grafman Masım ve Reklam, İzmir, 2008.
2. Ali Ekrem Erkal, 1950-1953 Kore Rezimli Savaş Anıları, Albayrak Matbaası, İzmir, 2005.
3. Ali Ekrem Erkal, *Yeni Kızlaragücü İlanı ile Çevresini Tanıtma ve Sevdirmeye Amacına Yönelik Bir Araştırma*, İzmir, 1996.
4. Sayın Erkal eserinin ikinci cildini de yayınlamış bulunuyor: *Fethiye Mübadeleye Kadar Girit Olayları. Huzunla Mazide Yaşanılanlar*. Pro. Dışet Matbaacılık, İzmir 2009.
5. Ayşe Nüketi Adıyalek, *Osmanlı İmparatorluğu*

- ve Girit Binaları: (1869-1908), TTK, Ankara, 2000 ve yazarla Nuri Adıyalek'in diğer çalışmaları.
6. Kemal Özbayrak-Emmanuel ZAKMOS PAPAZAKHARIDOU, "Documents de tradition orale des Turcs d'origine Crétoise, Documents relatifs à l'islam Crétoise", Turcica. VIII/1 (1976), 70-86.
7. Agha Simi Levendi, *Gazavainamele ve Mihaileşli Ali Bey'in Gazavainamezi*, TTK, Ankara, 1995, 122-126. Deyişik bağlamlar altında Girit savaşlarıyla ilgili fiilenameleler vardır.
8. Krş. Seyit Ali Ak. Fotoğraf ve Kartpostallarıyla

- Girit'ten İstanbul'a Bahaettin Rahmi Gediz, 1879-1951. Ed. Birsan Talay, İlerişim 2004.
9. *Temaşaşes photographiques à travers l'album personnel du Prince Georges, 1898-1899. Les Editions Kalimages en collaboration avec les éditions universitaires de Crète, 2000.*
10. Bu konuda önemli bir çalışma Orhan F. Köprülü'nün çalışmasıdır: "Bektâşîliğin Girit'de İnişini", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 8-9 (1980), 37-86.
11. Namık Kemal'in Mekrûpian, (Yay. F. Abdullah Tanel, TTK, Ankara, 1969, 11/1, 30.

1777-1778'DE OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE

RUMELİ KAZASKERİ MURAD MEHMED EFENDİ

CANAY ŞAHİN

Bu yazıda 18. yüzyılın ilginç, renkli ve önde gelen simalarından "Molla" lakabıyla bilinen ve Rumeli kazaskeri iken azledilen Mehmed Murad Efendi'nin (1718-1778) sürgünü ve en sonunda da zehirlenmesine yol açan olaylar zincirinden bahsedilecektir. Ancak bu yazının amacı Murad Molla'nın hayatından çok, en büyük düşmanı ve imparatorluğun en güçlü aktörlerinden Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa ile çatışmasını da ele alarak çalkantılı günler yaşayan imparatorluğun 1777-1778 yıllarında siyasi hayatına az da olsa ışık tutmaktır.

Mehmed Murad Efendi'nin bu yıllarda bir sınıf olarak ulemanın dünya görüşünü ve Osmanlı siyasetindeki rolünü temsil ettiği söylenemezse de en azından ulemanın içindeki önemli bir kesimin sözcülüğünü yaptığı iddia edilebilir. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Kırım'ın bağımsızlığı meselesi Osmanlı siyasetinin ana gündem maddesini teşkil ederken, Rusya ile ilişkilerde "savaş" ya da "barış" taraftarlarının edindikleri tutum çerçevesinde Rumeli Kazaskeri Murad Molla ile Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa'nın çatışmasına bakmak çok az bilgi sahibi olduğumuz 18. yüzyılın son çeyreğindeki güç ilişkilerini anlamada yardımcı olabilir. Aşağıda son derece hassas bir ortamda Ruslar tarafından desteklenen Kırım Hanı Şahin Giray ve İstanbul'da bulunan Rus elçisi Stachiev ile teması yüzünden reisülulema rütbesindeki Murad Molla'nın İstanbul'dan uzaklaştırılarak daha sonra I. Abdülhamid'in isteğiyle zehirlenmesine varan gelişmelere değinilecektir. 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da yaşayan Britanya, Prusya ve Rus elçilerinin raporlarına yansıdığı şekilde, Murad Mehmed Efendi ve kurduğu ilişkiler ağı çok ilginç özellikler göstermektedir.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Osmanlı başkentinde oldukça karmaşıklaşmış ilişkiler ağını anlamada Osmanlı tarihçilerinin kaleme aldığı kronikler, diğer başka kaynaklar gibi tek yanlı, kişisel özellikler taşımakta ve kronolojik olarak tarihsel olayların ve önemli şahsiyetlerin izini sürmekte oldukça sınırlı biçimde faydalı olabilmektedir. Osmanlı kaynakları, dönemin ilişkiler ağını, saray ve Babiâli'nin ileri gelenlerinin birbiriyeli ittifakını, rekabetini ve kendilerine rakip olarak yükselen taşra hanedanlarını içirme veya dışlama yoluyla etkisizleştirme gibi meselelerle ilgili doğrudan bilgi vermezler. İşte bu noktada imdada yetişen kaynaklar elçilik raporlarıdır. İstanbul'da yaşayan Avrupa elçilerinin memleketlerine yolladıkları raporlar, reisülkütüp, sadrazam, şeyhülislam gibi üst düzey devlet ileri gelenleriyle yakın ilişki içinde olan, haber alma kaynaklarına yakınlığı sebebiyle sarayda ve Babiâli'de oluşan ve çok çabuk değişen hizipler ve onlar arasındaki güç ilişkileri hakkında önemli bilgiler içermektedir. İhtiyatla yaklaşmak ve süzgeçten geçirmek şartıyla kullanıldığında, Osmanlı arşiv ve kroniklerinde pek ender rastlanabilecek türden ayrıntılar yer almaktadır.

1777-1778 tarihlerine odaklanarak, elçilik raporlarının Osmanlı'nın Kırım'ın geri alınması için farklı yöneller öneren hizipler arasındaki çatışmaya ve nedenlerine geçmeden önce, Murad Mehmed Efendi'nin hayatı ile ilgili kısaca bilgi verelim.

Murad Mehmed Efendi, Şeyhülislam Damadzade Feyzullah Efendi'nin oğludur. 18. yüzyıla gelindiğinde neredeyse aristokrasiye dönüşen ulema sınıfının bütün ayrıcalıklarından faydalanarak büyüyen Murad Mehmed, ilmiyyenin basamaklarından yavaş yavaş geçerek en sonunda Rumeli kazaskeri makamına ulaşacaktır. 1718 (1130)'de doğduğunda babası, ona meşhur şeyhi Mehmed Murad'ın ismini verdi.¹ 1662-1674 arasında şeyhülislamlık yapmış olan Minkarizade Yahya Efendi'nin damadı Anadolu Kazaskeri Çankırıli Mustafa Rasih Efendi'nin soyundan geldiğinden Damadzade olarak bilinirdi. 18. yüzyılda hem büyükbabası Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, hem de babası Feyzullah Efendi ilmiye sınıfının en üst makamı olan şeyhülislamlığa kadar yükselmişlerdir.² Sıkı bir medrese tahsili gören Mehmed Murad Efendi 1732'de müderris, 1747'de Diyarbekir mansıbiyla mevleviyet rütbesine

eriserek 1755'te Edirne mollası ve daha sonra Mekke kadısı olmuştur. 1761'de İstanbul kadılığına yükselip dokuz ay sonra azledilmiştir. Anadolu kazaskerliğine yükselmeden önce Beykoz'da babasından kalan yalıda günlerini okumakla geçirdiği söylenir. Şeyhülislamlığa giden yolda en önemli makamlardan olan Anadolu

bulunduguna mağrur olarak sözünü esirgemez ve vazifesinden hariç söz söylemekten ıhtiraz (sakinme) eylemez gayet müteazzim (büyük lük taslayan) bir zat" olduğunu kaydeder. Rumeli kazaskerliğinden alınması ve sürgüne gönderilmesi tasarlanmış olmasına rağmen, yine de Reisülküttap Ömer Vahid Efendi'nin

Murad Molla'nın "sözünü esirgemez ve görevinin dışındaki alanlara karışması" dolayısıyla gözden düşmesi diğer ikincil kaynaklarda tekrar edilen bir değerlendirmedir. Sürgüne gönderildiği Gelibolu'dan da dönemin ileri gelenlerine karşı yaydığı eleştiriler ve dedikodularla İstanbul'u birbirine katmaya devam

Ulema, şeyhiyye ve kalemiyye tabakalarını savaş/barış partisi, reform taraftarı/ reform aleyhtarı, ilerici/muhafazakâr gibi toptan kategorilere ayırmak zorlama gözükmektedir. Bu dönemdeki güç ilişkileri ve ağırları, klasik Osmanlı tabakaları arasındaki ayrımlarla anlaşılamaz. Bu ayrım kabul edilse bile rical arasındaki hizipçi ittifaklar ve çatışmalar, o andaki konjonktüre bağlı olarak sık sık değişmektedir.

kazaskerliği makamında ise 1766-1770 tarihleri arasında oldukça uzun sayılabilecek bir süre kalmıştır. Son olarak, kaç sene bu makamda kaldığı bilinmemekle birlikte 1773'te Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir.⁵

Şüpheli ölümünden bir sene önce ikinci defa 11 Temmuz 1777'de, ulema içinde söz sahibi olan Murad Molla Rumeli kazaskeri olarak atanmıştır.⁶ Bilindiği gibi Rumeli kazaskerliği, şeyhülislamıktan sonra en yüksek ilmiye rütbesidir. Östelik böyle önemli bir makama reisülulema pa-yesiyle atanmıştır. Bundan yaklaşık olarak sekiz ay sonra 14 Mart 1778 gecesi konağında 600 kişiden oluşan birliklere kumanda eden yeniçeri ağasının nederiyle tutuklanır ve Gelibolu'ya sürülür.⁷

Murad Molla'nın kariyeri ve kişiliği ile ilgili oldukça sınırlı ikincil kaynaklar, Cevdet Paşa'nın yazdıklarına dayanır. Satır aralarında ona eleştirel yaklaşmakla birlikte, nefyedilmesinin nedenini dönemin bir diğer önemli ulema hanedanından Dürrizade Nurullah Efendi ile olan rekabetine bağlar. Daha doğrusu Rumeli kazaskerliği Dürrizade'ye tevcih edilmişken, bir tertiple onun makamını elinden aldığını söyler. Ayrıca Ahmet Cevdet, Murad Molla'nın "hanedan-ı kadimden ve ashab-ı haysiyetten

ihtiyatlı olunması gerektiği" hususundaki telkiniyle konağından alınıp sürgün yeri Gelibolu'ya gönderilmiş ve yerine Dürrizade Nurullah Efendi atanmıştır. Cevdet Paşa, Murad Molla'nın Dürrizade'nin yerine bu mevkiye getirilmesinden dolayı rahatsız olan ilmiye sınıfı içinde bir kesimin varlığından bahseder. Ancak nedensiz yere azledilmesinden de çekinilmmiştir. İşte, Murad Efendi'nin azlı için gerekli bahane bulunmuştur: Mahiyetinde bulunanların yani kapı halkının patronlarının gurur ve üstünlük duygularının etkisiyle rüşvetçiliğe başlaması ve koruyucularının gücü sayesinde yüksekte uçan, atıp tutan bir şekilde davranmaları.⁸

edince, Medine kadısı olarak atanmıştır. Cevdet ve diğer kaynaklarda, Murad Molla'nın Şam'a varmasından altı gün sonra hastalandığı ve hava değişikliği için gittiği Şam'a bir saat uzaklıkta olan Salahiye'ye gittikten sonra vefat ettiği belirtilir.

**İstanbul'da
Fatih İlçesinde
Çarşamba'da
Murad Molla
Kütüphanesi.**

M. Baha Tanman
1983; Dünden
Bugüne İstanbul
Anıkişir'den
alınmıştır.

Osmanlı kaynakları Murad Molla'nın hastalanarak öldüğünü kaydederken, Prusya, Britanya ve Rus konsolosları onun zehirlenerek öldürüldüğü üzerine hemfikirlerdir. Prusya elçisi Gaffron, sultanın emriyle zehirlenen Murad Molla'nın Şam'da öldüğünü kaydeder.⁹ Britanya elçisi Ainslie ise, Murad Efendi'nin yatağından alınarak Gelibolu'ya sürüldüğü sırada

İstanbul'da, Fatih İlçesinde, Çarşamba'da Murad Molla Kütüphanesi.

şöyle yazar: "...Ulemayı temsil eden ve Divan'da önemli bir etkiye sahip olan Murad Molla, şu andaki krizde uzlaşmacı önlemleri tavsiye edenlerin başını çekmekteydi. Söylentilere göre, Kırım'a askerlerini göndermesini geciktirmesi için Canıklı Ali Paşa'yı teşvik etmekle suçlanmakta ve bir sadrazam için bile ulema sınıfından birinin hayatına kastetmek tehlikeli olmasa asılabilirli¹⁰ Stachiev'den sonra Rus elçisi olarak İstanbul'da bulunan Bulgakov ise, Divan-ı Hümayun'daki görüşmelerde ele alınan gizli bilgileri kendilerine bildiren Murad Molla'nın Dragoman Pangali ve Bouscamp denilen şahsın Molla'nın Stachiev'e yazdığı mektupları Babiâli'ye göstererek sürgün edilip zehirlenmesine yol açtığını söyler.¹¹ Elçilik raporları, yukarıda belirtildiği gibi, hem İstanbul'daki güç odakları hem de Osmanlı taşrasının hâkimleri ile ilgili çok önemli kaynaklardır. Murad Molla'yı dönemin güç ilişkilerinin içine yerleştir-

mek oldukça zor olmakla birlikte, bu kaynaklar sayesinde bazı güçlü yorumlarda bulunulabilir.

Her şeyden önce Murad Molla, sadede dilinin uzunluğu, yani görevinin dışında işlere karışması, dairesi halkının rüşvet yemesi ve ulemanın kendisine tercih ettiği Dürrizade ile olan rekabetinden dolayı değil, imparatorluğun iç ve dış siyasetinde oldukça ilginç bağlantılar içinde olmasından dolayı İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. İlk olarak, Murad Molla, Babiâli'nin nefretini ve düşmanlığını kazanmış ve Kırım hanı olarak seçilmesi Rusya ile diplomatik, siyasi ve askeri çatışmalara yol açmış Şahin Giray ile irtibat içindedir. İkinci olarak, Rumeli kazaskeri sıfatıyla, 1776-1781 arasında İstanbul'da bulunan Rusya büyükelçisi Stachiev ile gizli toplantılar yapmakta¹² ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde mutabakata dayalı siyasetin savunucusu olarak bilinmektedir.¹³ Üçüncü olarak,

Murad Molla, Kırım'ın geri alınması için serasker olarak atanan ve dönemin kilit isimlerinden Karadeniz hadnedeni Canıklı El-Hac Ali Paşa'yı da izlediği 'barış' siyasetinin içine çekmeye çalışmış ve Kırım'ı geri almak amacıyla planlanan sefer hazırlıklarının etrelmesi için kendisini teşvik etmiştir.¹⁴

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası, bilindiği gibi imparatorluk tarihinin en çalkantılı ve karmaşık dönemlerinden birini oluşturmakta ve dönemin ana gündem maddesini ise bağımsızlığı kabul edilen Kırım'ın nasıl geri alınacağı meselesi oluşturmaktaydı. Rusya karşısında imparatorluğu güçlendirmek için askeri, siyasi, ekonomik reformlar tartışılmaya başlanmışken, saray ve Babiâli içinde farklı güç odakları bu tartışmalar üzerinde kendi siyasi ve ekonomik üstünlüğünü sürdürmek gayreti içindeydiler ve aralarındaki mücadeleye imparatorluğun geleceği ile yakından ilgiliydi. Britanya büyükelçisi Ainslie, 1777 yılına ait raporlarında, devlet ricalinin Rusya ile ilişki bağlamında "savaş" ve "barış" taraftarları olarak ayrıldığını ima eder. Ancak bu kriz ortamında Rusya ile ilişkiler konusunda, bu döneme ilişkin olarak 'savaş' ve 'barış/diplomasi' hizipleri arasındaki ayrımın ideolojik olarak sınırları çizilmiş bir pozisyon olmadığını, üstelik çok yüzeysel bir ayrım olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası III. Selim döneminde artık Rusya karşısında güçlenmek için askeri, mali, siyasi değişimin gerekli olduğu kabul görüp, Nizam-ı Cedid reformları uygulanmaya başladıktan sonra yönetici sınıf içinde ortaya çıkan çatışmalar, reformcu/reform-karşıtı ya da ilerici/muhafazakâr ayrımlarıyla anlaşılamaz. Dolayısıyla, ulema, seyyiye ve kalemiye tabakalarını savaş/barış partisi, reform taraftarı/reform aleyhtarı, ilerici/muhafazakâr gibi yüzeysel ya da toptan kategoriler altında tanımlamak oldukça zorlama gözükmemektedir. Çünkü bu dönemdeki güç ilişkileri ve ağırları, klasik Osmanlı tabakaları arasındaki ayrımlarla anlaşılamayacağı gibi, bu ayrım kabul edilse bile İstanbul'un ileri

I. Abdülhamid
(hd. 1774-1789).

Osmanlı Padşah
Portreleri, Bir 19.
Yüzyıl Albümü,
Gürsel Renda.

gelenleri arasındaki hizip ittifakları ve çatışmaları, o andaki konjonktüre bağlı olarak sık sık değişmektedir. Neumann'ın 1780'lerdeki Osmanlı dış politikasında karar verme süreçleriyle ilgili makalesinde belirttiği gibi, "siyasi hizipler siyasi program amacıyla değil, kişisel kariyerin ilerletilmesi amacıyla oluşturulmuşlardır".¹⁵

Murad Molla'nın Mart 1778'de Rumeli Kazaskerliği'nden uzaklaştırılması olayını bu geniş çerçeveden baktığımızda nereye yerleştirebiliriz sorusunun cevabı çok zor olmakla birlikte, bu sırada 'patronlar için siyasi darbelerle karşı bir güvence ve korunanlar için ise yükselme aracı olarak işlev gören intisap sistemi tarafından'¹⁶ belirlenen egemen hizipler ve liderlerine bakarak belki de bazı yorumlarda bulunabiliriz.

Murad Molla'nın dönemin ricali içinde Rusya ile mutabakata daha açık bir hizbin içinde olduğu söylenebilir. 1777-1778'de özellikle ulema arasında Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası var olan anlaşmazlıkların (bunlar Kırım'ın bağımsızlığı ile halife

Cezayirli Hasan Paşa, temsili bir gravür.

*Osmanlılar
Anaklode'de cilt. I.
Yayı Kredi Yayınları.*

Murad Molla'nın dönemin ricali içinde Rusya ile mutabakata daha açık bir hizbin içinde olduğu söylenebilir. 1777-1778'de özellikle ulema arasında Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası var olan anlaşmazlıkların diplomasi yolu ile çözülmesi gerektiğini düşünen bir grup olduğu konsolosluk raporlarından takip edilebiliyor.

sıfatıyla sultanın seçilmiş Kırım hanını onaylaması ve Rusya'ya serbest ticaret hakkı verilmesi) diplomasi yolu ile çözülmesi gerektiğini düşünen bir grup olduğu konsolosluk raporlarından takip edilebiliyor. 1776'nın son aylarında zamanın Kırım Hanı Devlet Giray'a karşı ayaklanan Tatarlar için yardıma gelen Ruslar Kırım'da kalmaya devam ettiler. Daha sonra Rus bayrağı taşıyan beş geminin Çanakkale'ye geldiği İstanbul'dan Karadeniz'e çıkmak istemesi ve Kaptan Paşa ve Reis Efendi'nin bunların Karadeniz'de Rus silahlanması için gerekli halat, demir gibi savaş mühimmatı taşıdıklarını

iddia ederek geçişlerine izin vermesiyle ciddi bir diplomatik kriz yaşanmaya başlanmıştır.¹⁷ Bu kriz iki imparatorluğun birbirine güveninin sarsılması, Kırım üzerinde kendileri tarafından desteklenen han adayları yolu ile orada hakim olmaya çalışmaları, karşılıklı olarak savaş hazırlığı yaparak ama aynı zamanda savaştan mümkün olduğunca kaçınılması gibi olaylarla sonuçlanmış, 1779'da anlaşmaya varana kadar bu karşılıklı olarak devam etmiştir. İşte bu diplomatik kriz, savaştan yana gözüken hiziple, ulemanın bir kısmı arasında ciddi bir ayrılık yaratmıştır. 29 Ocak

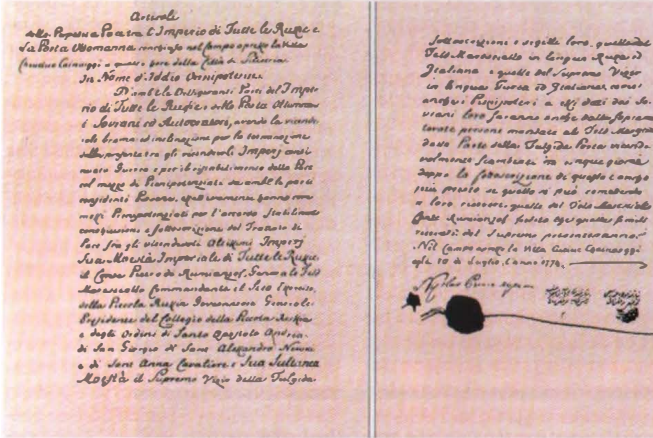
1777'de yapılan Divan-ı Hümayun toplantısında Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, Kaptanıderya Hasan Paşa ve taraftarları Rusya'nın düşmanlık gösterdiğini söyleyerek hemen savaş açmanın kaçınılmaz olduğunu savunurken, Şeyhülislam Vessafzade Mehmed Esad Efendi ve ulema ricali ise Rusya'nın barış antlaşmasına aykırı davranmadığını dolayısıyla daha ilımlı davranmak gerektiğini belirtmişlerdir. Şeyhülislam ayrıca antlaşmanın dine aykırı olan bazı maddelerinin iptali ile ilgili olarak 1776'nın son ayında Rusya hükümetine gönderilen önergeye cevap gelmeden Rusya'ya

savaş açılması için fetva verilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁸ Ainslie, şeyhülislam ile sadrazam arasındaki açık olduğunu ve ulemanın hüccatı azaltmak için Kaptan Paşa ve onun koruması altındaki sadrazam ve yeniçeri ağasının bir hizip oluşturdıklarını kaydedir. Ağustos 1777'e gelindiğinde, Rus elçisi Stachiev'le görüşmeler için atanan ekip, Rusların Kırım'dan askerlerini çekmesi şartıyla Şahin Giray'ın han olarak seçilmesine karşı muhalefet etmeyeceklerini ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın uygulanma-

çelişkili gözükabilir. İlmiyye sınıfının önde gelenleri, dönemin koşullarını oldukça yakından takip ediyorlardı ve dimyatı pirince giderken evdeki bulgurdan olmamak gerektiğinin farkındaydı. Hatta Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre, Kırım'ın siyasi olarak bağımsızlığının kabul edilmesi gerektiğini, bunun karşılığında da Rusların Osmanlı sultanının Müslümanların halife olarak dini lideri olduğunu onaylaması gerektiğini savunuyorlardı. İki imparatorluk arasında müzakereler sonucunda oluşturulan

seçilen Şahin Giray'ın Rus desteğiyle Kırım'ın denetimini ele geçirmesi ile artan gerilim 1778'e gelindiğinde İstanbul'daki ilimli seslerin Divan üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ile sonuçlanmıştır.²¹ 1777-1778 dönemi damgasını vuran bu çatışmalar, Rusların desteklediği Şahin Giray'ın hanlığının değişik bahaneler gösterilerek Osmanlı sultanı tarafından onaylanmaması ile sonuçlandı. Yani kısaca barış antlaşmasına aykırı davranan Osmanlı tarafıydı. Bunun üzerine Ruslar da, antlaşmaya aykırı olarak, Şahin Giray'ın hanlığını meşru olduğunu kanıtlamak için Kırım'a asker çıkardılar. İki imparatorluk arasındaki çatışma karşılıklı olarak savaş hazırlıklarıyla devam etmiştir. Fransa'nın aracılığıyla yapılan müzakerelerde Kırım'ın bağımsızlığı ve Osmanlı sultanının halife unvanı vurgulanarak 1779 Ocak ayında Aynalıkavak Tenkidnamesi imzalanmıştır. İşte bu dönemde, bu çatışmalarda en fazla söz sahibi sınıfın, ilmiyyenin görüşleri üzerinde henüz ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Konso-lusluk raporlarının edindiği izlenim, Murad Molla'nın başını çektiği bir grup ilmiyye mensubu, sanıların aksine, Ruslarla mutabakattan yana tavır almışlardı. V. Aksan, Ahmed Resmi Efendi'nin öncülük ettiği reformist bir grubun da Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerine bağlı kalınmasını savunduklarını söyler.²²

Ulemanın 'barış' ve diplomasisiden yana tavır almasının arkasındaki ikinci önemli neden 'savaş' taraftarı olarak gözüken kesime olan çatışmalarıydı. Daha da somutlaştırsak, 18. yüzyılın son çeyreğinin en önemli güç odayı olan Kaptanıderya Ceza-yılı Gazi Hasan Paşa ile olan mücadeleleriydi. Murad Molla ve kendi safına çekerek Kırım'ın geri alınması için düzenlenecek seferde ayak sürüməsi için teşvik ettiği Canıklı Ali Paşa'nın baş düşmanları Kaptan Paşa idi.²³ I. Abdülhamid'in en çok güvendiği ve oldukça geniş bir hareket serbestisi sunduğu Cezayirli Hasan Paşa,²⁴ bu dönemde yükselmeye başlamış ve sultan tarafından kendisine imparatorluğun sınırlarının koruyucusu olma gibi bir misyon

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ilgili olarak murahhaslar tarafından imzalanan senet, 10 (21) Temmuz 1774.

TDVİSLAM
Ansiklopedisi Cilt 26.

yân maddelerini hayata geçireceklerini (Rus ticaret gemilerinin serbestçe dolaşım hakkı) dile getirdiler.¹⁹ Bu dönemde Rus elçisi ile Reisülküttap Ömer Vahid Efendi arasındaki gerilim ve çatışma, iki imparatorluk arasındaki diplomatik krizi iyice derinleştirmiş ve taraflar birbirlerinin taleplerini yerine getirmek için uğraşmak yerine, birbirlerini oyalayarak zaman kazanma ve savaş için hazırlık yapma-yı yoğunlaşmışlardı.

Ulemanın ciddi bir telaş içinde olduğu, 'barış' ve diplomasisiden yana tavır almasının arkasında iki önemli neden olduğu söylenebilir. Birincisi, siyasi olarak bağımsızlığı kabul edilmiş olan Kırım'da Osmanlı padişahının halifelik haklarının korunması ile yakından ilgiliydi. Aslında bu dönemde diplomaside ulema sınıfının hâkimiyeti ile ilgili bize bazı ilginç ipuçları sağlayan bu hikâye oldukça

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesine göre, Osmanlılar Tatarların serbestiyetini, Ruslar da hilafetle ilgili Osmanlı taleplerini kabul etmişlerdi. Fakat bu madde daha sonra muğlak bulunarak daha açık ifadelerin olduğu bir metin hazırlanarak Rusya'ya gönderildi. Osmanlı hilafetine bağlı kalmanın, Kırım hanı ve kadınlarının tayini ve hutbenin padişah adına okunması ve bastırıldıkları paralarda Osmanlı sultanının adının yer alması anlamına geldiği, bu maddenin bu şekilde yorumlanması gerektiği vurgulanmıştır.²⁰ Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesi Ruslar, Osmanlılar ve Kırım hanları tarafından farklı farklı yorumlanmıştır. Dolayısıyla değişik adaylar etrafında bölünen Kırım halkı ve bunun sonucunda hanlık mücadelesine müdahale eden Osmanlılar ile Ruslar arasındaki gerginlik giderek tırmanmıştır. İşte Ocak 1777'de han

yüklenmiş bir askeri şahsiyeti. Aynı zamanda kapı halkı ve taraftarlarıyla birlikte siyasi gücünü ve zenginliğini oldukça artırmaktaydı. Üstelik saray ve Babiâli'nin üst düzey makamlarını kendi taraftarlarına dağıtabilecek kadar otorite sahibi Kaptan Paşa, gücünü Rus tehdidine borçlu idi. Daha doğrusu, ittifak içinde olduğu hizip, 'savaş' taraftarlığı ile meşruiyetini sağlıyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, farklı ittifak ve çatışmalarla, güçler hiyerarşisi ile kendini var eden ve

ile irtibat içinde olan Kaptan-ı Derya Hasan Paşa ve Ali Paşa, kendilerine savaş için kesin bir ferman gelmesine beklemişler, ancak Divan-ı Hümayun toplantısında onlara yeni bir savaş başlatılabilecek ilk topu kesinlikle kendilerinin atmaması gerektiği bildirilmiştir. Hiçbir sonuca ulaşmadan İstanbul'a dönen Kaptan Paşa, kendisine açık kart verilseydi sonucun böyle olmayacağını söyleyerek kendisine haklılık payı çıkartmaya çalışıyordu. Bu başarısızlıktan sonra bile

Kırım'a yapacağı seferi farklı gerekçelerle ertelediğini Osmanlı kaynaklarını kullanan tarihçiler teyit eder.²⁵ Benim edindiğim izlenim ise, Murad Molla ile Canıklı Ali Paşa'yı bir araya getiren Kaptan Paşa ile olan ortak düşmanlıklarıydı.

Bağımsız bir Kırım hanının ikinci bir halife tehdidi olarak ortaya çıkma ihtimali ile meşruiyeti sarsılan I. Abdülhamid'in kahraman mertebesinde gördüğü Kaptanıderya Hasan

29 Ocak 1777'de yapılan Divan-ı Hümayun toplantısında Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, Kaptanıderya Hasan Paşa ve taraftarları Rusya'nın düşmanlık gösterdiğini söyleyerek hemen savaş açmanın kaçınılmaz olduğunu savunurken, Şeyhülislam Vesaîzade Mehmed Esad Efendi ve ulema ricali ise Rusya'nın barış antlaşmasına aykırı davranmadığını, dolayısıyla daha ılımlı davranmak gerektiğini belirtmişlerdir.

önemli liderler etrafında konulan kapı halkları, Osmanlı siyasetinin ayrılmaz bir parçasıydı. Kaptan Paşa'nın kendisi neredeyse bir hizip ve 1777-1778 döneminde üst düzey ulema sınıfı ile mücadele içindeydi. Ulemanın bu dönemde savaş karşıtı olması, özellikle Hasan Paşa ve ekibinin siyasi hâkimiyetine karşı bir denge oluşturmak içindi. Ayrıca, önceden de belirtildiği gibi, Ruslardan Kırım'ı geri almanın yolunun savaş ile mümkün olduğunu savunanlarla savaş karşı çıkanlar arasında yapay bir ayırım yaratılmıştı. Mesela, Kaptan Paşa, uzun bir zaman hazırlık yapmadan Ruslarla savaşmanın bir macera olduğunun farkında olsa ve buna inansa bile, üzerindeki kamuoyu baskısını hafifletmek ve kariyerine zarar vermemek için 'savaş partisi' kanadında yer almayı yeğlemiştir. 1778 yazında Kırım'a gönderilen donanmanın başkumandanı olarak, Kırım seraskeri atanmış Canıklı Ali Paşa ile birlikte Kırım'a çıkabilmiş gibi gösteriş yapmayı tercih ediyor. Oysa Kırım'ın dört bir yanının Rus askerleri tarafından tahkim edilmiş olduğunu bilmelerine rağmen, kamuoyunun baskısıyla Kırım çevresinde vakit geçirmişlerdir. İstanbul

I. Abdülhamid'in kendisine saltanatı boyunca Kaptanıderya pozisyonunda kalacağına dair güvence vermesi oldukça dikkat çekicidir. Üstelik sadrazamların değişmesi ile değişen Osmanlı hükümetleri, 18. yüzyılın son çeyreğinde çoğunlukla bir iki seneyi aşmayan zaman dilimleri içinde, bu sözde "savaş" ve "barış" yanlısı ayırımını kendi çıkarları için kullanan hizipler arasında gidip gelmiştir.

Bu hizipler çatışmasında, Rus yanlısı olmakla tanınan ve Divan'da etkili bir aktör olan Rumeli Kazaskeri Murad Molla'nın Şahin Giray ve Rus elçisi Stachiev'le bağlantısının ayrıntıları hakkında çok malumat olmamakla birlikte, Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Karadeniz hâkimi Canıklı Ali Paşa ile ilişkide olduğunu İngiliz ve Prusya elçilik raporlarından takip edebiliriz. İngiliz konsolos Ainslie, Kırım'ın geri alınmasında kendisine çok güvenilen ve bunun için oldukça geniş kaynaklar aktarılan Canıklı Ali Paşa'nın 1778 baharında kendisine 7-8 gemi ile Kırım'a çıkarma yapmasını emreden sultana rağmen değişik bahanelerle bunu geciktirdiğini belirtir. Murad Mehmed Efendi'nin teşvikinden bahsedilmese de, Ali Paşa'nın

Paşa, artan kamuoyu baskısını ortadan kaldırmak için savaş taraftarlığı yapmak zorundaydı. Daha önceden de belirtildiği gibi Rusya ile savaş girmenin ne kadar tehlikeli olduğunu herkesten daha iyi biliyordu. Sınır bölgelerinde savaş hazırlığı için emirler vererek ve Şahin Giray'a karşı Canıklı Ali Paşa'yı göndererek en büyük rakibini ortadan kaldırmak hem de kendisini tehlikeye atmadan Kırım'ın geri alınması için askeri harekât düzenlendiğini İstanbul'a göstermek istiyordu. Canıklı Ali Paşa'nın ise Kırım'daki Rus askerlerinin bütün limanları tahkim ettiğini, dolayısıyla 7-8 gemiden oluşan donanma ile karşıya geçmenin herhangi bir getirisi olmayacağını iyi bildiğini merkeze gönderdiği tahriratlardan biliyoruz.²⁶ Ayrıca Cezayirli Hasan Paşa'nın kendisine karşı düzenlendiği bu komployu önlemek sebebiyle Murad Molla ve Şahin Giray'la irtibat içinde olduğu düşünülebilir.

1777-78'deki hareketli ve gergin olayların sonucunda Kırım'ın geri alınması için oldukça başarısız bir girişimin baş aktörü olan Cezayirli Hasan Paşa, bundan hiçbir şekilde etkilenmeden hatta kendisine I. Abdülhamid'in

salтанatı boyunca kapitanıderyalıgı garanti altına alınırken, günağ keçisi olarak seçilen Canıklı Ali Paşa ise "ısan'a sürüklenmiştir. Başka bir makalenin konusu olmakla birlikte, 18. yüzyıl son çeyreğinin bu karmaşık çıkar çatışmalarının merkez-taşa ikilemi içinde değil, İstanbul'daki yükselen hanedanların da yer aldığı güç mücadeleleri düzlemi zemininde anlaşılabilirce söylenebılır.

1777-78 döneminde Murad Molla-Canıklı Ali Paşa-Cezayirli Hasan Paşa üçünerinde ceryan eden olaylar, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Kırım'ın bağımsızlığı ve Rusların Karadeniz ve Akdeniz'de serbest ticaret hakkıyla ilgili maddelerinin Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında diplomatik kriz ve savaş tehdidi yaratması sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı padişahını halife olarak tanımayan Rusların desteklediğı Şahin

Gıray'ın hanlığı karşısında, Rus gemilerinin Karadeniz'e çıkmasına izin verilmemiştir. 1779'da Fransız elçisi St. Priest'in arabuluculuğuyla imzalanayan Aynalıkavak Tenkinnamesi ile gemilerin geçişi sağlanmıştır.

İlmiye sınıfının ileri gelenlerinden olan Rumeli Kazaskeri Murad Molla örneğinden yola çıkarak üst düzey ulema sınıfının imparatorluğun iç ve dış siyasetiyle birlikte dönemin diplomasisinde de oldukça etkili ve önemli aktörler olduğı sonucunu çıkarabiliriz. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şeyhülislamlarının siyasetin içinde aldıkları yer R. A. Abou-El-Haj ve S. Faroqhi'nin çalışmalarıyla oldukça iyi bilinmektedir.²⁷ U. Heyd'in belirttiğı gibi, 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın başının reform tartışmaları içinde ulema sınıfının topyekün reaksiyoner ve muhafazakâr olduk-

larını iddia etmek indirgemeci bir yaklaşıma oluşturmaktadır.²⁸ Dönemin diğer ricalı gibi ulemanın ileri gelenlerini o andaki koşullar ve güç ilişkileri içerisinde ele almak gereklidir. Murad Molla, Kırım'ın bağımsızlığı ile ortaya çıkan sorunların, Ruslarla mutabakat ve diplomasi ile çözülmesi gerektiğini savunduğı için zehirlenerek öldürüldü. Murad Mehmed Efendi'ye ve taraftarlarına karşı yürütülen operasyonun elçilik raporlarına yansımaları onun Avrupalı devletlerin temsilcileri tarafından tanınan biri olduğunu gösteriyor. Ayrıca 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Türkiye'de uzun yıllar geçiren Baron de Tott, anlarında Murad Molla ile kurdugu dostane ilişkisi ve konanında yaptıkları tartışmalara yer vermiştir.²⁹

CANAY ŞAHİN

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
İKTİSAT BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

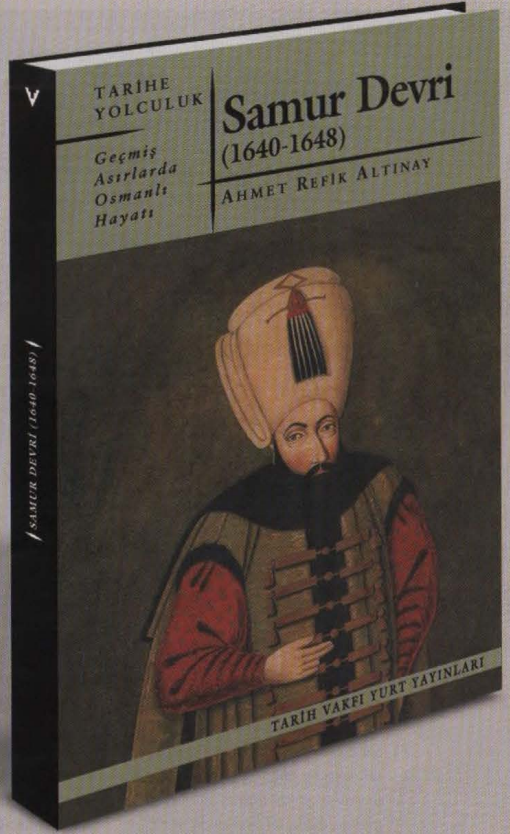
- Madeline C. Zili, 'Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 26/3, 1983, s. 338-364.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3. Cilt, Ders-i adet: Matba'ı-i Osmaniye, 1399, s. 97-99; Muzaffer Gökmak, Murat Molla, *Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul: Cumhuriyet Matba'sı, 1943, s. 7-8.
- Mehmet İspirli, 'Şeyhülislam Mekkâzade Yahya Efendi', (Yay. Zeynep Tarmı Erişim) *Mühâhat Kütüphanesi'ne Armağanı* içinde, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2006, s. 229-239.
- Büyükbabası Damadazade Eluî-Hayr Ahmed Efendi (1665-1720) ve babası: Damadazade Feyzullah Efendi (1699-1761)nın kariyeri için bkz. Mehmet İspirli, 'Damadazade Ahmed Efendi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8. Cilt, İstanbul, 1993, s. 449-450; Abdülkadir Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara: 1972, s. 121-122; İsmail Hani Darıoğlu, *Osmanlı Devleti Erişim*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, s. 118, 141-142.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 97-99; M. Gökmak, *Murat Molla*, s. 7-8; M. Süreyya Siitelli-Osmanlı, (haz. Nuri Akbayrak, eski yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman), Cilt 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 104; Rıza Hımdem, *Osmanlı Rus Harbi Erişiminde Bir Şahidin Kaleminde*, İstanbul (1769-1774), Haz. Süleyman Göksu, İstanbul: Gamme Yayınları, 2007, s. 44.
- National Archives (NA), *State Papers* (SP) 97/53, No. 15, 17th July 1777, Constantinople.
- Siitelli-i Osmanlı'de, Murad Molla'nın Rumeli Kazaskerliğine Mayıs 1777'de atanması söylenir.
- Mehmet Süreyya, *Siitelli-i Osmaniye*, s. 114.
- Gehimes Staatsarchiv: Preussischer Kulturbeitz* (Berlin), *Hauptabteilung I*, Rep. II, No. 275d fasc. 41, 14th to 15th of March 1778.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, s. 97-99.
- Gehimes Staatsarchiv: Preussischer Kulturbeitz* (Berlin), *Hauptabteilung I*, Rep. II, No. 275d fasc. 41, 16th August 1778.
- Eski Murad Efendi'nin dört oğlu ve üç kız olduğuna ise 80 kase miras kaldığı kaydedilir.

- NA, SP 97/54, No. 6, 17th March 1778.
- Imperial Russian Historical Society*, vol. 47, St. Petersburg, 1885, No. 97, Bulgakov'dan İmparator'ce, 1 (12) April 1786, Eski den kendilerine çok yardımcı dokunan Reislik'tan Abdülrezzak Efendi ve Kazasker Murad Molla'nın defne edilmesinde payı olan Pangali'nin Polonyi hizmetine süğün adamadığını anlatan Bulgakov'un raporunun satır aralarında bu bilgiye rastlanmıştır.
- NA, SP 97/54, No. 1, 3rd of January 1778.
- Britanya büyükelçisi Ainslie, Murad Molla'nın Rusya ile olan sorunların karşılığı anlaşma ile çözülmesi gerektiğini savunur bir kesimin sözcülüğü yaparak Divanı-i Hümayun toplantılarını etkilemeye çalışmış belirtir. NA, SP 97/54, No. 6, 17th of March 1778.
- NA, SP 97/54, No. 6, 17th of March 1778; *Gehimes Staatsarchiv: Preussischer Kulturbeitz* (Berlin), *Hauptabteilung I*, Rep. II, No. 275d fasc. 41, 14th to 15th of March 1778.
- Christoph K. Neumann, 'Decision making without decision makers: Ottoman foreign policy circa 1780', (Yay.) Caesar E. Farah, *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* içinde, Missouri: The Thomas Jefferson University Press, 1993, s. 29-38.
- a.g.e.
- NA, SP 97/53, No. 1, 3rd of January 1777, No. 2, 17th of January 1777. Bu raporlara göre, hem Britanya hem de Rusya, Fransa'ya verilmek olan gümrük vergisinden muaf olma aynıcılığından (Mestaria) yararlanmaktaydılar.
- NA, SP 97/53, No. 3, 4th of February 1777.
- NA, SP 97/53, No. 16, 4th of August 1777.
- S. Tulan Bozpınar, 'Osmanlı Hıflet-i Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülâhazalar (1725-1909)', *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 10, 2004, s. 8-11.
- Virginia Aksan, *Savaş ve Barışta Bir Osmanlı Devleti Adımı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 173.
- a.g.e.
- Agjaire, Entrée des (AP) D*, 1014, No. 218, Scio, 17th May 1778'de Kapı Paşası'nın bu düğün ve Rus tarafıyla ilgili meşhur Murad

- Molla'nın Marsilya'dan Kapitan Clairier tarafından Sakar Limanı'ndan alınarak Mekke'deki sürgün yerine ulaştırıldığı üzere, Suriye'ye götüreceği kaydedilmiştir. Canıklı Ali Paşa'nın Cezayirli Hasan Paşa ile olan düşmanlığı ise hem Prusya hem de Britanya elçisinin raporlarına yansımıştır.
- Kapitan Paşa'nın hayatı için bkz. L. İskaku, *Uzunçarşık, 'Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya dair, Türkiye Mecmuası*, VII-VIII, 1940-42, s. 2-47; J. H. Mordtmann, E. Kuran, 'Djaza'irli Gazi Hasan Paşa', *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edition, 2, Leiden: E. J. Brill, 1954, s. 533-4.
- Osman Köse, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 271-273.
- a.g.e., s. 273-274.
- Rifa at Ali Abou-El-Haj, *The 1763 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Netherlands Historical-Archaeological Institute te Istanbul, Leiden, 1984, Suriya Faruqi, 'An Ulama Grandee and His Household', *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 1989, Ayrıca 18. yüzyılın önde gelen ulema hanedanlarından Dürzade Mehmed Ataulah Efendi'nin reformcu sadrazam Halid Hamid Paşa'nın (1785'te), Abdülhamid tahttan indirilmesine ilişkin, Seim'i-i Ma'nevîde geçen kompozisyon destek vermesi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşık, 'Sadrazam Halid Hamid Paşa', *Türkiye Mecmuası*, 5, 1936, s. 246-257.
- Uriel Heyd, 'The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II', *Studies in Islamic History* içinde, Yay. Uriel Heyd, Tükrük, 1961, s. 63-96.
- Baron de Tott, *Kudük ve Tatarlar Arasında*, (çev.) Reşat Uenal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1996, s. 25-28. Ayrıca, Murad Mehmed Efendi tarafından 1769'da tezekkile olarak kurulan ve 1771'de kürtüphaneye dönüştürülen kültüsi, Fatih'e Çarşamba mahallesinde Murad Molla adıyla günümüzde kader gelen sokakta bulunmaktadı. Köyü, İstanbul 2000 Avrupa kültür başkanı projesi kapsamında yenilenmektedir. Bkz. İsmail Erişim, 'Murad Molla Kütüphanesi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İstanbul, 2006, s. 48R. N. Raha Tamman, 'Murad Molla Kütüphanesi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İstanbul, 2006, s. 48Y.

SAMUR DEVRİ (1640-1648)

ISBN: 978-975-333-246-0
12 TL, TEMMUZ 2010

Ahmet Refik Altınay'ın "Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı" başlıklı bir dizi halinde Kitaphane-i Hilmi tarafından 1915-1927 tarihleri arasında yayımlanan on altı eserini Tarihe Yolculuk adını verdiğimiz dizimizle okurlarımızla buluşturuyoruz. Altınay'ın *Samur Devri (1049-1059)* adlı eserinin ilk baskısı 1927 yılında yapılmıştır.

Sultan İbrahim'in 1640-1648 yılları arasında süren saltanatı sırasında Dördüncü Murad'ın katı yönetimine nazaran daha serbest bir idare hüküm sürmüştür. Kitabına Dördüncü Murad'ın vefatıyla başlayan Altınay da tahta çıkan Sultan İbrahim'in "deli" olduğu yönündeki rivayetleri destekliyor: "Sultan Murad'ın yerine geçen de onun kadar

zalim ve belki ondan fazla olarak, akılsız ve anlayışsız bir deliydi". Altınay, Sultan İbrahim'in yaşamını ve sekiz yıl süren saltanatını ilgi çekici bir üslupla anlatıyor.

Kitabın başlığına da taşıdığı, Sultan'ın samur kürk merakından Yeniçeri Ocağı ağalarının isyanına kadar tarihsel olaylar ile rivayetlere dayanan yönlerini bir arada aktaran Altınay, kitabının ilk sayfasında bu konuları alt başlıklar olarak sunuyor: Dördüncü Murad'ın Vefatı, Sultan İbrahim'in Mahbesten Çıkarılması, Kösem Valide, Sarayda Cinci Hoca, Sultan İbrahim'in Cinnetleri, Telli Haseki-Şekerpare, Samur ve Amber Vergisi, Ağaların İsyanı, Sultan İbrahim'in Hal'i ve İdamı.

TARİHİN İLK SİGORTACILIK İŞLEMLERİ:

ANTİK DÖNEM DENİZ KREDİLERİ

ERKAN İLDİZ

Sigortacılık işlemlerinin MS 14. yüzyılda İtalya'nın kıyı şehirlerinde başladığı düşünülür. İleride meydana gelmesi olası zararların karşılanması düşüncesine dayanan sigortacılık, başlangıçta özel kişiler tarafından yürütülen bir faaliyettir ve bu alanda özellikle Cenova, Venedik ve bazı Hansa* şehirlerindeki tacirler etkin olmuştur. Oysa söz konusu tarihten yüzlerce yıl önce Eski Yunan ve Roma dünyasında kullanılan deniz kredileri de bir tür sigorta işlemi görünümündedir. Dolayısıyla sigortacılığın başlangıcı Antik Dönem'in (MÖ 700 - MS 500 arası) başlarına erken bir tarihe uzatılabilir.

Antik Dönem'de borç alınan para, esas olarak tapınaklardan, bankalardan (*trapeza* ve *argentaria*), tefecilerden (*pheneratores*) ve soylu kesimden sağlanmaktaydı.¹ Borçlanma ihtiyacı da daha çok; lüks tüketim, drahoma, siyasi ihtiraslar, vergi ödemeleri, eyaletlerdeki savaş vergileri, ani ortaya çıkan ihtiyaçlar vb'den kaynaklanmaktaydı. Daha yoksulca olan insanların borçlanmalarında ise, zor hayat şartları, fiyat artışları ve bazen kendi şartlarının ötesin-

de yaşamak isteği etken oluyordu.² Kredilerin çok küçük bir kısmı ticari veya sınıai etkinliklerle ilgiliydi ve bunların toplam kredi sepetindeki oranı çok düşüktü.³ Bir de deniz kredileri vardı ki bu, krediden çok bir tür sigorta teminatıydı ve özel bir sermayedar grubu tarafından finanse edilmekteydi.

Deniz kredisi, farklı özellikler gösteren bir kredi türü olarak deniz ticaretinin finansmanında kullanılmıştır.

Yüksek risk taşıması nedeniyle deniz kredileri, bankerler tarafından değil, bu işe özel olarak yatırım yapan finansörler tarafından karşılanmıştır. Yüksek riskinden ötürü de faiz oranı daha yüksek olmuştur.⁴

ESKİ YUNAN'DA DENİZ KREDİLERİ

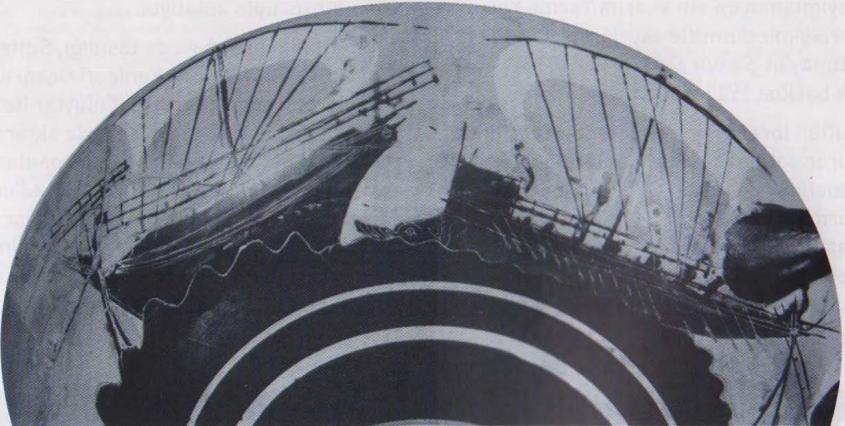
Atika'daki uzak mesafeli ticaretin büyük kısmı, gemiyle tahıl ithalatı vs deniz kredileriyle finanse edilmiştir.

Korsan gemisi ticari bir gemiyi borda ediyor. İÖ 6.yy'ın ikinci yarısı.

Ship and Seamanship in the Ancient World, Lionel Casson Princeton 1971.

Bir kargo gemisi Roma Limanı'na giriyor ve iskeleye bağlanıyor. İS 200 (yan sayfa üstte).

Ship and Seamanship in the Ancient World, Lionel Casson Princeton 1971.

Eski Yunancada *daneisma nautikon* (δάνεισμα ναυτικόν) denilen deniz kredisinin kendine özgülüğü, diğer borç türlerinden farklılığı, bu kredinin sadece deniz ticareti için verilmesinden (Dig. XXII 2. 1) ve alacaklının, deniz kazası riskini üstlenmesinden kaynaklanmaktaydı. Salt bu durum bile, deniz kredisinin, alışılmış borçlardan (*daneion*) farklılığını ortaya koyar.⁵

Deniz yolculuğunun; deniz kazaları, alabora olma, fırtınada yükün denize boşaltılması gibi tehlikeleri bulunmaktaydı. Üstelik tehlike salt deniz kazasından ibaret değildi. Deniz korsanlarının saldırısı, geminin vurulması, yangın, malların zarara uğraması gibi tehlikeler de söz konusuydu. Bu nedenle deniz kredileri büyük risk taşımaktaydı ve bu risk de her zaman tümüyle finansörlere aitti. Deniz kredisini kullananlar, anapara ve faizi ancak gemi hedeflenen limana salimen vardığı takdirde geri öderlerdi. Bu riski doğru hesaplayabilmek deniz tüccarının işiydi.⁶

Hesiodos, 'Erga kai Hēmerai (İşler ve Günler) adlı eserinin denizcilikle ilgili bölümünde hem deniz yolculu-

ğunun zorluklarını bir bir sıralar hem bu tür yolculuklar için yaz döncesinden sonra, temmuz ve ağustos aylarında 50 günden yararlanmayı önerirken şöyle der (bkz. yandaki kutu)

Hesiodos'un dediği gibi deniz seferleri, tehlikeli kış ayları dışında, daha çok da yaz döncesinden sonra yapılmaktaydı; ancak kredi faizi sabit bir oran olarak uygulandığından, bunun yıllık oranı aslında çok daha yüksek gelmekteydi.

Deniz kredisini, bir tür sigorta işlemi olduğundan, deniz kazası vb. risklere karşı verilmekteydi. Bu yüzden, verilen kredinin gemiye getirilmemiş olması gerekmemekteydi; gemici, alınan borcu, bir kaza durumunda uğrayacağı zararı karşılayacak bir tutar olarak, daha çok kendi yerel limanında bırakmış olmalıydı. Ancak paranın gemilerin tamaratında ya da maaş ödemelerinde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir.⁷

Eski Yunan dünyasında Attikalı hatipler aracılığıyla, en az 28 deniz kredisini işlemi bilinmektedir. Şüphesiz o dönemde Attika dışında Ephe-

Hesiodos İşler ve Günler

"Yaz ortasındaki gün döneminden sonra Eli gece elli gün sürer insanların Denize açıldıkları mevsim. O mevsimde gemilerin paralarını, Deniz tayfalarını elinden almasın. Ama depremin tanrısı Poseidon, Ya da ölümsüzlerin kralı Zeus İlle de yok etmek istiyorsa onu, o başka. Çünkü iyilikler de onlardan gelir, kötülükler de. O mevsimde rüzgârın nereden eseceği bellidir, Ve belalı değildir dalgaları deniz, Korkma o zaman, rüzgârlara güven Sür hızlı gemini denize, yükle yükleyeceğini, Ve bir an önce dönmeye bak yurduna. Ne yeni şarabı bekle, ne de güz yağmurlarını. Ne de kış habercisi lodos fırtınalarını. O lodolar altını üstüne getirir denizin, Güz yağmurları boşanır ve deniz belalı olur. Bir başka mevsimi daha vardır denizcilğin: İlkbaharda incir ağacının tepesinde Kuzgun pençesi gibi yapraklar gördün mü Açıl denize: bahar seferinin zamanıdır. Ama övme o mevsimi, yüreğin hoşlanmaz ondan. Tam vaktini bilip belayı önlemek zordur. Ama insanlar yine de açılır denize Çünkü görmez olur yüklerinin gözü: Para fakir fukaranın eğeridir, Oysa ne kötü şeydir dalgalar içinde ölmek. Hadi sen beni dinle, iyi düşün bunlar üstüne: Bir geminin karnına yüklemeyi varını yoğunu, Çoğunu karada bırakıp azını gemiye koy. Amansızdır denizde karşına çıkacak belâ: Fazla yüklü arabanın oku birden kırılıp Yitmiş gibi olursun içine bütün yüklediklerini. Ölçülü ol, neyi ne zaman yapacağını bil."

(Hes. Erga. 663-666)

İkisi standart
yelkenli olan üç
gemi. İS 3. yy.

Ship and
Seamanship In the
Ancient World. Lucien
Casson Princeton 1971.

**İstanbul'da
Yenikapı
kazısında
Theodosius
Limanı'nda
yüküyle birlikte
batmış olarak
bulunan bir
kargo gemisi.**

Tarihî, Yüklemlî
Gemiler, Yenikapı
Batıkları,
Uluk Kocabaş,
EgeYayınları
İstanbul 2010.

sos, Mısır ve Roma gibi merkezlerde de deniz kredisi işlemleri yapılmış olmalıdır.⁸ Bu tür ilk deniz kredisi işlemi MÖ 5. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Bu işlem, ünlü tarihçi ve iktisatçı M. I. Finley tarafından da bir sigortalama işlemi olarak değerlendirilmektedir.⁹

Denizcilik kredileri, tüccarlar ya da gemi sahipleri tarafından, gemi ve yükünün denizde yaşanacak risklerine karşı bir güvence olarak alınmaktaydı.¹⁰ Eğer gemi sağ salım hedefine varırsa *daneion* olarak alınan sermaye faiziyle birlikte geri ödenirdi. Gemi ve bazen de yükü, *daneion*'un geri ödenmesinin teminatı olarak rehin alınırdı. Aksi halde Atina'da *daneion* olarak kredi kullanan, kredi veren soyduğu kınamasıyla hakkında *blabes dike* açılırdı.¹¹ Deniz kredisi, krediyi verenler açısından tehlikeli bir yatırımdı; bir felaket durumunda borç alan borcundan kurtuluyor ama gemi sağ salım limana girerse, borç veren girdiği riskin karşılığı olarak olağan faiz oranının üstünde faiz alıyordu.¹² Bu işi finanse etmek için özel kurulmuş ortaklıklar vardı ve bunlara *synnautai* (σύνναυται) denmekteydi.¹³

Ancak bu ortaklıklar içinde yer alan bankerlere (*trapezites*lere) pek rastlanmaz. Bir bankeri deniz kredisi veren finansörler arasında gösteren tek bir kaynak dahi bulunmamaktadır. R. Bogaert bunun nedenini şöyle açıklar: "Eğer mevduat sahipleri, paralarının böyle tehlikeli bir ticarette riske edildiğini bilseler, banka kredilerinin yönetimi de zor olurdu; bazı yazarların yazdığının aksine, deniz kazaları nedeniyle paralarını geri çeken mevduat sahipleri nedeniyle Atina'da çok sayıda bankanın iflas ettiği bilinmemektedir."¹⁴ Ancak Bogaert *trapezites*'lerin deniz kredilerine dâhil olmalarını, "alacaklı ile borçlu arasında bir rol oynamak" çerçevesinde, "sözleşmelerin onların huzurunda yapılmış ve ödemelerin de onların bankaları üzerinden gerçekleştirilmiş olma" olasılığı olarak değerlendirir.¹⁵ Fakat B. Laum, Atinalı bankerlerin deniz ticareti yapanlara verilen borçlarda uzmanlaştıkları ve bu işten yüksek faiz aldığı düşüncesindedir.¹⁶

Atina'da deniz kredilerine uygulanan faiz oranı %36 idi¹⁷ ve bu yıllık süreyi değil, geminin seyahat süresini kapsadığından (ki süre genellikle 11 Mart ile 11 Ekim arasında idi), bir yıldan

daha kısa süreliydi ve yıllık bazda daha yükseğe gelmekteydi. A. Böckh ise Attika'da faizlerin serbest olduğunu ve bir sınırlama bulunmadığını, ayrıca Rhodos'ta yüksek faizli deniz kredilerinin yasal olarak yasaklandığını belirtir.¹⁸ Kazalar dikkate alınmazsa, deniz kredilerinde yüksek faiz (τόκος ναυτικός, ἔχδοις) ve kazanç vardı.¹⁹ Stoa Okulu'nun kurucusu Kition'lu filozof Zenon'a babası, kazançlı bir ticaret olan deniz işinde değerlendirmek üzere 1.000 *talent* sermaye vermişti (Diog. Laert. VII 1,13).²⁰

Deniz kredilerinde genellikle gemi kargosu (ἐπὶ τοῖς χρήμασι, ἐπὶ τοῖς φορτίοις, ἐπὶ τῇ ἐμπορᾷ) veya daha az olarak geminin kendisi (ἐπὶ τῇ νηί, ἐπὶ τῷ πλοίῳ)) teminat alınırdı (gemi ve kargosunun teminat gösterilmesi: δάνειον ναυτικόν, ἔχδοις, bkz. Dem. or. 27. 11). Ayrıca bu teminat ya sadece gidiş yönü (δάνειον ἑτεροῦρον) veya hem gidiş hem de geliş yönü için (δάνειον ἀμφοτέρωπλουν) olabılırdı (Poll. VIII 141). Trierarkhos Apollodoros, deniz kredisi faiziyle Demosthenes'ten 800 *drachme* borcu, gemiler salimen Atina'ya döndüğünde anapara ve faizi ödemek ko-

şuluyla almış ve karşılığında geminin yükünü ipotek olarak göstermiş ti.²¹

Deniz kredisi hukukunun temelleri, Yunan deniz ticaretinin geliştiği dönemlere dayanmaktaydı. Konunun tarihsel sürecine ilişkin Demosthenes'in söylevlerinde, Lysias ve Ksenophon'un yazılarında güvenilir bilgiler bulunmaktadır.²² Yunan hukukunda deniz kredileri için kullanılan özel adlandırma *daneio-ma nautikon*'dur (δάνεισμα ναυτικόν). Ancak Eski Yunan'da Ptolemaioslar Dönemi'ne kadar, gemicilerin ödeme sorumluluğuna ilişkin bir düzenleme bulunmamaktaydı. Nakliye sözleşmeleri, yükün düzgün bir şekilde nakliyesi şartıyla sadece nakliye ücretini kapsamaktaydı. Gemiciler, nakliyesini yapacakları yükü, sağlam ve güvenilir olmalarıyla almaktaydılar. Bir kaza ya da tehlike durumunda yükün denize boşaltılmasından dola-

Pupa yelken giden bir kargo gemisi. İS 3. yy.

Ship and Seamanship In the Ancient World. Lionel Casson Princeton 1971.

Denizcilik kredileri, tüccarlar ya da gemi sahipleri tarafından, gemi ve yükünün denizde yaşanacak risklerine karşı bir güvence olarak alınmaktaydı. Eğer gemi sağ salim hedefine varırsa daneion olarak alınan sermaye faiziyle birlikte geri ödenirdi. Gemi ve bazen de yükü, daneion'un geri ödenmesinin teminatı olarak rehin alınırdı.

yı tazminat ödeme yükümlülükleri bulunmamaktaydı.²³

Deniz kredisi bazı antik edebi eserlerde de işlenmiştir; örneğin Theophrastos, *Kharakteres* adlı yapıtında "gösteriş budalası"nı anlatırken, dalgakırında durup yabancılarla palavradan hava atan bir adam örneğini verir ve "...servetinin denizde yattığını, faizciliğin ne kadar kazançlı bir iş olduğunu, çok kazandığını, çok zarar ettiğini anlatır" der (Theophr. *Khar.* 23, 2).

ROMA'DA DENİZ KREDİLERİ

Roma hukukunda deniz kredileri için kullanılan özel adlandırma *pecunia nauticum*'dur.²⁴ Ancak Roma kaynaklarında bu adlandırılma her zaman kullanılmaz; borç verilen para

için daha çok *pecunia traiecticia*, faiz için *usurae maritimae* veya *pecunia* ve bu işin tümü için *pecunia nauticum* kullanılır (Cod. Iust. IV 33, 4 [3]).²⁵

Romalılar deniz kredisi hukukunun temellerini Eski Yunan'dan almışlardır. Yunan kültürüyle temas eden Romalılar kendi deniz ticaretlerinin gelişmesine koşut olarak bu hukuku kullanmışlardır. Yunan hukukunda bir deniz kazası durumunda gemi sahiplerinin taşıdıkları yüke ilişkin bir tazminat ödeme yükümlülükleri bulunmamasına rağmen Roma Dönemi'nde (MS 2. yy) bu konuda yeni kurallar konulmaya başlanmış; geminin kusurundan ya da kaptanın acemiliğinden kaynaklanan kazalar veya yüke insanların verdiği zararlardan (hırsızlık gibi) dolayı

gemicilere ödeme yükümlülükleri getirilmiştir.²⁶

"Deniz kredisinin kendine özgü olduğu, diğer borç türlerinden farklılığı şöyle sıralanabilir:

1) Deniz kredisi sadece deniz ticareti için verilir (Dig. XXII 2, 1).

2) Para veya yanı sıra mal, deniz kazası riski taşıyor olmalıdır; bundan dolayı *pecunia traiecticia*, *quae trans mare vehitur* verilir... *Pecunia traiecticia*'nın gemiye getirilmemiş olması gerekir; gemici, alınan borcu, bir kaza durumunda uğrayacağı zararı karşılayacak bir tutar olarak daha çok kendi yerel limanında bırakmış olmalıdır. Bu iş, kaynaklarda yer alan *trans mare vehi*'nin zıddı, bir tür sigorta amaçlı girişim olarak görülebilir...

mayısın başı güvenli olmayan aylardır. Kasım 'idi'nin 3. günü ile mart 'idi' başlamadan önceki 6. güne dek, yani 10 Kasım'dan 10 Mart'a kadar olan zaman diliminde deniz trafiği tümüyle olanaksız hale gelir.²⁶

Mevsimsel riskler azaltılsa da sonuç itibarıyla deniz taşımacılığı Antik Dönem'de yüksek riskli olduğundan *fenus nauticum* ya da *pecunia traiectica*, borç veren yönünden her zaman rizikosu yüksek özel bir borç türü olmuştur; bu kredi, deniz-yoluyla yapılan nakliyelerde yatırımla sermaye veya daha sık olarak bu sermayeyle alınan malların gemi yolculuğu sırasında sıkça karşılaşılan tehlikelerini üstlenir. Iustinianus öncesi İmparatorluk Dönemi'nde MS 2. ve 3. yüzyıllarda faizle ilgili özel

Trimalchio: "Hiç kimse bana korkak demesin diye, daha büyüklerini, daha iyilerini ve daha uygunlarını yaptırdım. Bilirsiniz, büyük gemi daha sağlam olur.

Yeniden gemilere zarar, domuz eti, bakla, koku, köle yükledim. Bir seferde on milyon sestertius'u topladım... Ticaretten çekildim ve azatlılara faizle para vermeye başladım."

Ortaçağda Akdeniz'de kullanılan gemilerin maketi.

16. yy Venedik Limanı.

3) Alacaklı, deniz kazası riskini üstlenir... Tehlike salt deniz kazasından ibaret değildir, deniz korsanlarının saldırısı, geminin vurulması, yangın, malların zarara uğraması gibi tehlikeler de söz konusudur.²⁷

Geç Roma Dönemi'nde (yaklaşık MS 400) askeri bir elkitabı yazmış olan

Vegetius, deniz yolculuğunun daha az tehlikeli olması için şu önerilerde bulunur: "Deniz yolculuğunun en güvenli olduğu dönem haziran 'kalendi'nden 6. gün öncesi ile ekim 'kalendi'nden önceki 18. gün arasına denk düşen dönemdir; yani 27 Mayıs'tan 14 Eylül'e kadar olan zaman dilimi güvenlidir. Mart, nisan,

konumu nedeniyle deniz kredileri hakkında pek fazla bilgi bulunmaz; bunun iki nedeni vardır: İlki, faizi sınırlandırmaya ilişkin olarak Iustinianus'a kadarki her yasal düzenlemede deniz kredi faizleri serbest bırakılmıştır; ikincisi ise, alacaklı için bu kredinin büyük risk taşıması nedeniyle, her türlü deniz kredisi faizi her zaman yüksek olmuştur. Bu rizikoyla bağdaşır şekilde klasik hukuk döneminde bu ödünçlerde faiz haddi sınırlanmamış, ancak Iustinianus zamanında günün koşullarına göre yeniden düzenlenmiştir (Dig. XXII 2; XLV 1,122). MS 528'de Iustinianus *fenus nauticum*'a yıllık % 12 azami faiz haddi koymuştur.²⁹

Büyük riski nedeniyle bankerlerin ilgi göstermediği deniz taşımacılığı kredileri, yüksek faiz kazancından ötürü şahıslar veya ortaklıklar tarafından finanse edilmiştir. Örneğin Petronius, Trimalchio'nun de-

niz ticaretinde ilk başta nasıl para kaybettigini şöyle anlatır: "...beş gemi yaptırıp şarap yükledim, o zaman şarap altın gibiydi, Roma'ya yolladım. Sanki ben buyurmuşum gibi gemilerimin tümü battı, gerçeği söylüyorum, uydurmuyorum. Neptunus bir günde otuz milyon *sestertius*'umu yuttu." Ancak Trimachio, deniz ticaretinin yüksek getirisinden kazanmaya kararlıdır; yaşadığı felaketten sonra nasıl büyük paralar kazandığını ise şöyle ifade eder: "Hiç kimse bana korkak demesin diye, daha büyüklerini, daha iyilerini ve daha uygunlarını yaptırdım. Bilirsiniz, büyük gemi daha sağlam olur. Yeniden gemilere şarap, domuz eti, bakla, koku, köle yükledim. Bir seferde on mil-

yon *sestertius*'u toparladım... Ticaretten çekildim ve azatlara faizle para vermeye başladım" (Petrone. Satyr. 76). Diğer bir örnek de Romalı Senatör Cato'dur; "her türlü tefeciliğin en fazla aşılanı olan deniz ticareti için borç vermesi de yapan Cato, bu iş için elli kişilik bir şirket kurmuş ve azatlısı Quintion aracılığıyla buradan bir sermaye payı almıştı."³⁰ Plautus'un *Trinummus* adlı tiyatro eserinde ihtiyar Philto, servetini yitirmiş sıkıntı içindeki bir şahıs hakkında şöyle der: "Peki, nasıl yitirdi? Genel çiftliklere, deniz tecimine (ticaretine) mi para yatırdı? Yoksa alışverişe, köle alıp satmağa kalktı da öyle mi yitirdi parasını?" (Plaut. *Trinum.* II. Perde II. Sahne).³¹

Deniz ticaretiyle uğraşanların da kendi aralarında oluşturdukları ayrı mesleki birlikleri vardı. "*Collegia negotiatorum* büyük tüccarlar tarafından oluşturulmuş güçlü grupları barındıran bir birlikti ve bunlar imparatorlukta ulaşımın geliştirilmesine hizmet etmekteydi. Ancak suyuolları ulaşımıyla uğraşanlar daha çoktu. *Collegia nautarum*'a karşılık gelen birlik, büyük aramotörlerin birliğiydi (*navicularii*). Cumhuriyet Dönemi'nde ve İmparatorluk Dönemi'nin başlarında eyaletlerdeki ticari pazar yerlerinde armatörlerle (*navicularii*, Yunanca ναυκλήτης) büyük tüccarlar (*negotiatores*) *collegia*'larda olmasa dahi Roma vatandaşlarının cemiyetlerinde bir aradaydılar."³²

KAYNAKLAR

A) Antik Kaynaklar ve Kısaltma Listesi

- Cod. Iust. (= Codex Iustinianus). Kullanan metin ve çeviri: *Corpus Iuris Civilis*, (Yay. Haz.) P. Krüger, Berlin 1915.
- Dem. or. (= Demosthenes, Orationes). Kullanan metin ve çeviri: *Demosthenes Orationes*, (Yay. Haz.) S. H. Butcher, Oxford 1915, (Oxford Classical Texts).
- Dig. (= Digesta). Kullanan metin ve çeviri: *Corpus Iuris Civilis*, (Yay. Haz.) J. T. Mommsen ve P. Krüger, Berlin 1920.
- Dio. Laert. (= Diogenes Laertius). Kullanan metin ve çeviri: Diogenes Laertius, *Uniti Filozofların Yaşamaları ve Öğretileri*, (Çev. C. Şentuna), İstanbul 2002.
- Hes. Erga. (= Hesiodos, Erga kai Hemera). Kullanan metin ve çeviri: İşler ve Günler, *Hesiodos Eserleri ve Kıymatları*, (Çev. S. Eyuboğlu ve A. Ertaş), Ankara, 1977.
- Petrone. Satyr. (= Petronius, Satyricon). Kullanan metin ve çeviri: Petronius, *Satyricon*, (Çev. F. G. Özkurt), Ankara, 2003.
- Plaut. Trinum. (= Plautus Trinummus). Kullanan metin ve çeviri: Plautus, *Üç Akpetik Kipi (Trinummus)*, (Çev. N. Altay), İstanbul, 1947.

- Pol. (= Polux). Kullanan metin: Bks. I-V. Ed. Beihle, Leipzig 1910.
- Theophr. Char. (= Theophrastos, Charakteres). Kullanan metin ve çeviri: Theophrastos, *Karakterler*, (Çev. C. Şentuna), Ankara, 1998.

B) Çağdaş Kaynaklar Kısaltma Listesi

- NP. *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike*. RAC. Reallexikon für Antike und Christentum. RE: *Pauly-Wissowa-Kroll Real-Enzyklopädie d. class. Altertumswissenschaft*.

C) Çağdaş Kaynaklar

- ANDREAU, J., "Banken", NP, C. 2, s. 434-435.
- ARIES, P. ve G. DUBY (Yay. Haz.), *Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına*, (Çev. T. İlgaç), İstanbul, 2006.
- BILLET, G., *Geschichte des Zinsfußes im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian*, 1898. (1970).
- BOGAERT, R., "Gold", RAC, C. 9, s. 831-838.
- BOGAERT, R., *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986.
- BÖCKH, A., *Staatshaushalt der Athener*, 1817 (2. baskı, 189).

- D'ORS, A., "creditum", RE, Ek C. 10, s. 1160.
- FINLEY, M. I., *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev. H. P. Erdem), İstanbul, 2007.
- HOWEGGO, C., *Sikkelerin İşginda Eskiçağ Tarihi*, (Çev. O. Tekin), İstanbul, 1998.
- KLINGMÜLLER, F., "Fenus", RE, C. 6, s. 2200-2203.
- KLOFT, H., *Die Wirtschaft der griechisch-römischen Welt*, Darmstadt, 1992.
- KORNEMANN, E., "collegium", RE, C. 4, s. 397-399.
- LAUM, B., "Banken", RE, Ek C. 4, s. 68-82.
- MATTHÄUS, H., "Geç Tunc Çağında Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", O. YALÇIN, C. PULAK, R. SLOTTA, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, 2006, s. 335-368.
- Meydan Larousse, "hanse" maddeleri, İstanbul, 1992.
- THALHEIM, Th., "Δόκιμοι", RE, C. 4, s. 2100-2101.
- THÜR, G., "Daneion (δάνειον)", NP, C. 3, s. 309.
- ZIEBARTH, E., "Koinonia", RE, Ek C. 8, s. 352-353.
- ZIEBARTH, E., "receptum nautarum", RE, Ek C. 7, s. 1035.

DİPNOTLAR

- ¹ Hansa, birlik ve ortaklık anlamında Almanca bir sözcüktür ve özel anlam Alman Tüccarlar Birliği'dir. Hansa sözcüğü, 12. yüzyıldan itibaren İngiltere, Almanya ve Kuzey Fransa'da ticari zarar tehlikesine karşı kurulan tüccar ortaklıklarını belirtir; sonraları tüccar şehir birliklerini, özellikle de Tötonya Hansası sınırlamaları için kullanılmıştır. Bkz. Meydan Larousse, "hanse" maddesi.
- ² B. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 26; H. Blümmner, *Die römischen Privataltersümer*, 3. baskı, Beck, 1911, s. 650 vd.
- ³ B. Bogaert, "Gold", RAC, C. 9, s. 837-838.
- ⁴ J. Andreau, "Banken", NP, C. 2, s. 434-435; M. I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev. H. P. Erdem), İstanbul, 2007, s. 133.
- ⁵ G. Thür, "Daneion (δάνειον)", NP, C. 3, s. 309.
- ⁶ F. Klingmüller, "Fenus", RE, C. 6, s. 2200-2203.
- ⁷ B. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 19; Klingmüller, a.g.y.

- ⁷ Klingmüller, a.g.y.
- ⁸ Bogaert, a.g.e., s. 19.
- ⁹ Finley, a.g.e., s. 8 ve 167.
- ¹⁰ C. Howego, *Sikkelerin İşginda Eskiçağ Tarihi*, (Çev. O. Tekin), İstanbul, 1998, s. 23-24.
- ¹¹ Thür, a.g.y.
- ¹² Theophrastos, *Karakterler*, (Çev. C. Şentuna), Ankara, 1998, dn. 93.
- ¹³ E. Ziebarth, "Koinonia", RE, Ek C. 8, s. 352-353.
- ¹⁴ Bogaert, a.g.e., s. 20.
- ¹⁵ ibid.
- ¹⁶ B. Laum, "Banken", RE, Ek C. 4, s. 68-82; ayrıca bkz. G. Billeter, *Geschichte des Zinsfußes im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian*, 1898. (yeni baskı 1970), s. 59 vd.
- ¹⁷ Bazı kaynaklarda da bu oran 1/30 olarak geçer; bkz. H. Kloft, *Die Wirtschaft der griechisch-römischen Welt*, Darmstadt, 1992, s. 143.
- ¹⁸ A. Böckh, *Staatshaushalt der Athener*, 1817 (2. baskı, 189), s. 174 ve 184.
- ¹⁹ ibid.
- ²⁰ Kloft, a.g.e., s. 143.
- ²¹ Böckh, a.g.e., s. 184, 186; Th. Thalheim, "ΔΕΙΟΝ", RE, C. 4, s. 2100-2101.
- ²² Klingmüller, a.g.y.

- ²³ E. Ziebarth, "receptum nautarum", RE, Ek C. 7, s. 1035.
- ²⁴ Yunanca: δάνειον ναυτικόν.
- ²⁵ Klingmüller, a.g.y.; A. d'Ors, "creditum", RE, Ek C. 10, s. 1160.
- ²⁶ Ziebarth, a.g.y.
- ²⁷ Klingmüller, a.g.y.
- ²⁸ H. Matthäus, "Geç Tunc Çağında Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri", O. YALÇIN, C. PULAK, R. SLOTTA, *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, 2006, s. 335-368.
- ²⁹ B'Ors, a.g.y.; Kloft, a.g.e., s. 243; Klingmüller, a.g.y.; Klingmüller, Justinianus Dönemi'ndeki Fenus nauticum'u 1/25 olarak belirtir.
- ³⁰ P. Aries ve G. Duby, *Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına*, (Çev. T. İlgaç), İstanbul, 2006, s. 159.
- ³¹ Plautus, *Üç Akpetik Kipi (Trinummus)*, (Çev. N. Altay), İstanbul, 1947, s. 21.
- ³² E. Kornemann, "collegium", RE, C. 4, s. 397-399.

TÜRKİYE'DE DENİZ SENDİKACILIĞININ İLK YILLARI (1947-1963)

CAN ŞAFAK

Türkiye'de denizcilik, sendika rekabetinin en yoğun hissedildiği, tarihi sert çatışmalarla dolu işkollarından biridir. 1980 Eylül'üne kadar sadece deniz taşımacılığı işkolunda 40'tan fazla sendika faaliyet göstermiştir ki bu hatırı sayılır bir rakamdır. Oysa deniz taşımacılığı, işçi sayısı bakımından Türkiye'deki en küçük işkollarından biridir. Bir avuç denizciyi 40 parçaya bölen böylesine çetin bir sendika rekabetinin sonuçları ise denizci için gerçek bir yıkım olmuştur.

Feridun Şakir Ögünç - 27 Mayıs sonrası Kurucu Meclis'te işçi temsilcisi olarak yer aldı. 1961'de kurulan TİP'e girdi, genel başkan vekilliğine getirildi. Bir süre sonra partinin emekçilerle ilgisi olmayan kişilerin eline geçtiğini iddia ederek TİP'ten ayrıldı. 1962'de Türk-İş bünyesinde başlatılan Çalışanlar Partisi'ni girişimi içinde yer aldı.

Feridun Şakir Ögünç; Koleksiyonu, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü ÜSTİ.

İşitli, kara bir yelken gibi ince direğinde geminin. Geçmekteyiz içinden bir sayısız bir uçsuz bucaksız yıldızlar âleminin.
BİR GEMİCİ TÜRKÜSÜ/
Nazım Hikmet Ran

1946 yılından başlayarak liman tahliye işçileri arasında ve doklarda kurulan sendikalar, deniz taşımacılığı işkolunda da örgütlenmeye yöneldi. Deniz taşımacılığı işkolunda, deniz işçileri arasında da kimi örgütlenme girişimleri ortaya çıktı. Ancak deniz taşımacılığı işkolundaki ilk önemli örgütlenme, 1951 yılında diğer iş-kollarına göre önemli sayılabilecek bir gecikmeyle İstanbul'da bir grup denizci tarafından kurulan Türkiye Gemi Adamları Sendikası'dır.¹ Sen-

dikanın ilk genel başkanı, kuruculardan Abdurrahman Benlioğlu, ilk genel sekreteri Sadeddin Dağada'dır. Benlioğlu, Kurtuluş Savaşı'na katılmış, Turgut Reis ve Yavuz zırhlılarında görev almış; Sakarya ve Gür denizaltı gemilerinde komutanlık yapmış bir emekli deniz albaydır.²

Sendika meslek ve işyeri ayrımı gözetmeksizin deniz işkolundaki bütün işçileri bünyesinde toplamaya başladı ve kısa zamanda güclendi. Grevin yasak ve sendika haklarının 1947 tarihli Sendikalar Kanunu çerçevesinde son derece sınırlı olması karşısında, sendikalaşma propagandasına ve üyelerin kimi dilek ve şikâyetlerinin haline yönelen bir faaliyet içine girdi. İşçi gazetelerindeki birkaç demecle sınırlı da olsa sendikanın kimi siyasi taleplerine de rastlıyoruz.³ Ne var ki, sendika kurucularının/yöneticilerinin sendikacılık deneyimleri yoktu. Sendika büyüdükçe, yönetime karşı daha ilk aylardır başlayan hoşnutsuzluk da büyüdü. Bunun izlerine yazılı kaynaklarda da rastlıyoruz: "... O zamanlar sendikanın bu kurucuları hakkında ileri geri konuşmalar olmuş ve yayınlar yapılmıştır. Oysaki biz, burada bugün Türk deniz sendikacılığı tarihine intikal etmiş kişilerin arkasından konuşmayı yakışıksız bulmaktayız. [sic]"⁴

Türkiye Gemi Adamları Sendikası kurulduğunda, sendika hareketinin, sendikaların üzerinde siyasetin, ağırlıklı olarak da 1950 seçimlerinde oyların yüzde 52,68'ini alan Demokrat Parti (DP) iktidarının gölgesi vardır.

Daha önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1950 yılına kadar tek parti döneminin avantajlarını kullanarak sendika hareketinin çok büyük bir bölümünü kontrol altına almayı başarmıştı. Genel sekreterliğe bağlı olarak oluşturduğu "İİ. Büro" kanalıyla CHP, önce 1920'li yıllardan kalan veya 1946'da kurdurduğu derneklerin birçoğunu sendika haline dönüştürmüştü; daha sonra yeni sendikalar kurmak için CHP sempatisini veya üyesi işçileri görevlendirmişti. İşçi sendikalarını kent ölçeğinde denetleyebilmek amacıyla işçi sendikaları birlikleri oluşturulmuş İstanbul İşçi Sendikaları Birliği bu şekilde kurulmuştu. Ancak bu kez, kozlar tek başına hükümet olan DP'nin elindeydi. Ve DP iktidarı daha birkaç yıl önce, 1947'de CHP iktidarı tarafından yürürlüğe konulan Sendikalar Kanunu'nun sendikalara siyaset yasağı getiren açık hükümlerine rağmen sendika örgütlenme, kontrol etme ve sendikaları parti çizgisinde tutma çabası içinde girdi. CHP kontrolündeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne karşı DP, 1950 yılında

Hür İşçi Sendikaları Birliği'nin örgütlenmesine öncülük etti.

CHP-DP kavgası, 1947 yılından başlayarak 1960 askeri darbesine kadar kamuda ve hatta özel sektördeki kimi büyük ölçekli fabrikalarda sendika hareketine damgasını vurmuştur. Ve bu kavgaya, denizciler arasında da etkilidir.

Öyle ki, Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın kurucu ekibi kalıcı olmaz, bir yıl sonra, 1952 yılında toplanan genel kurulda sendika yönetim kurulu üyelerinin tümü değişir; genel başkanlığa Hayri İsen, genel sekreterliğe Rüştü Güneri seçilir. Daha sonra Hayri İsen bir basın suçundan hapse girince, sendika olağanüstü genel kurula götürülerek genel başkanlığa Rüştü Güneri getirilir. O döneme ilişkin kimi sendika kaynaklarına göre "Denizle yakından veya uzaktan hiçbir ilgisi bulunmayan"⁶ Güneri, 1950'de DP saflarında siyasete atılmış, parti'nin Beyoğlu ilçe başkanlığını yapmış, aktif bir partilidir. Güneri'nin sendikanın başına gelmesi, sendikanın sonraki yıllardaki gelişimi açısından çok önemli bir faktör olacaktır.

Yeni yönetimle sendika kısa zamanda üye sayısını artıracak, güçlenecektir. Ne var ki bu kez de sendika, denizciler arasındaki meslek gruplarına dayanan ve yıllarca sürecik olan bir başka rekabete sahne olacaktır. Rüştü Güneri ekibi Denizcilik Bankası'nın Liman İşletmesi'nde çalışan gemi adamlarından ve özellikle de mavnacılar arasında oluşmaktadır, yönetim organlarında da Liman İşletmesi işçileri vardır. Bu rakipleri tarafından, "Liman İşletmesindeki denizcilerin azınlığı ile diğer işletmelerde çalışan büyük çoğunluğu üzerinde" bir nevi "Güneri ve arkadaşları sultanı" olarak görülmektedir.⁷

Sendika içinde meslek ayrımına dayanan ilk gruplaşmalar böyle başlar.

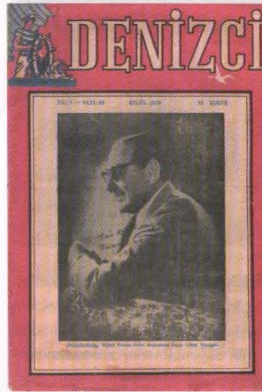
İLK YARILMA: İSTANBUL ŞEHİR HATLARI SENDİKADAN KOPUYOR

İlk hesaplaşma, İstanbul Şehir Hatları işçileri ile liman işçileri arasında

Rüştü Güneri - 1950'de DP saflarına katıldı ve parti'nin Beyoğlu ilçe başkanlığını yaptı. 1957 seçimlerinde DP İstanbul milletvekili seçildi. 27 Mayıs 1960 sonrasında Yassıada'da yargılandı, beraatinden sonra sendikasına dönüp TİP'e üye oldu, sonra ihraç edildi. 1964'te Türkiye Denizcilik Sendikası kongresinde seçilemeyince sendikal yaşamdan ayrıldı.

Gemi Adamları.

İstanbul Denizciler Sendikası, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (Türk-İş) ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne (İİSB) üye oldu. Öncele ri Türkiye Deniz İşçileri Sendikaları Federasyonu'na da (Türkiye Deniz-İş) üye olan sendika, 1960'ta bu federasyondan ayrılıp, Türkiye Denizci Sendikaları Federasyonu'na (Türk Gemi-İş'e)⁸ katılacaktır.

İstanbul Denizciler Sendikası'nın kurulması, denizcilerin sendika birliğine büyük bir darbe oldu. Türkiye Gemi Adamları Sendikası'ndan gruplar halinde kopmalar sürdü. İstanbul Denizciler Sendikası bu grupların katılımıyla üye sayısını artırdı. Ne var ki kavgaya, İstanbul Denizciler Sendikası'nın içine de taşındı; Tahsin Cengiz, Alaettin Kalender ve Asım Bilgin arasındaki çekişmelerle sendika giderek zayıfladı. Başkan Tahsin Cengiz'in, 1956 Mart'ında davetli olarak bulunduğu Türkiye Gemi Adamları Sendikası Şehir Hatları Şubesi'nin Eminönü Öğrenci Lokali'nde yaptığı ve çok sert tartışmalara sahne olan kongre sırasında kalp sektesinden ölmesi, sendikanın kaderini de çizecekti.⁹ Sendika birkaç yıl içinde etkinliğini yitirecek, Ağustos 1961'den sonra genel kurulunu yapmadığı ve hiçbir faaliyet göstermediği için İstanbul Bölge Çalışma Müdürlüğü'nün 2 Ekim 1968 tarihli yazısı ile münfesh sayılacaktır.¹⁰

1950-1960 yıllarında sendikalar iktidara yakın bir çizgi izlemeye özen gösteriler. Türk Gemi-İş Federasyonu yayın organı "Denizci", 1959 Eylül'ünde yayınladığı 29. sayısında Menderes'i kapak yapar. Fotoğrafın altında, "Denizcilerimizin Büyük Hamisi Fahri Başkanımız Sayın Adnan Menderes" ibaresi yer alır.

TÜRKİYE'Lİ JACK LONDON

1954 Nisan'ında İngiltere'nin *The Daily Mail* gazetesi, Türkiye'den bir denizciyi tanıtmaktadır. Rize vapurunda kâtip olan bu denizci aynı zamanda bir yazardır da... Gemideki işlerini bitirdikten sonra kamarasına çekilerek bütün gece çalışmaktadır. Dünya edebiyatı üzerinde çalışmaları yayınlanmakta, *Varlık*, *Gençlik*, *Jüriyü*, *Servelişünun*. *Sea* dergilerinde küçük hikâyeler de yazmaktadır. Şimdi de hazırlamakta olduğu *The Northern Road* (Şimal Yolu) adlı kitabı için malumat ve materyal toplamaktadır. Kitap, deniz adamlarının romanıdır ve İstanbul'dan Danimarka'ya kadar uzun bir geziyi konu almaktadır. *The Daily Mail*'in "*Humberside Echo*" köşesinde tanıtılan bu denizci, Rize vapuru kâtipi Feridun Şakir Ögünç'ten başkası değildir.¹⁴ İngiliz editöre stili/tarzı ve hayatıyla Jack London'ı hatırlatan Feridun Şakir, hareketli, çatışmacı, inatçı kişiliğiyle Türkiye sendika hareketi tarihindeki en renkli ve en ilginç simalardandır.

Feridun Şakir, Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın olaylı 1953 kongresine Denizyolları ve Deniz Nakliyat'tan gelen 50 kişilik bir grupla işbirliği içinde katılmış, ancak üyeliği tescil edilmediğinden kendisine söz hakkı verilmemiştir. Yazılarında, bu kongrede kendi grubunun 1.000-1.500 kişilik limancılar grubu içinde "sabun köpüğü gibi eridiğini" anlatır: "Güneri sendikacılık hayatının en güçlü ve en

parlak devrini yaşamaktadır. Kürsüye çıktığı zaman koca salonu çınlatan alkışlar, herhangi bir kararın sunulduğunda düşünülmeden kaldırılan parmaklar, başarının ve kötülüğün alkışlandığı tipik bir kongre! Muhalefetin kürsüye çıkardığı konuşmacılara söz hakkı verilmemektedir, yuhalanmaktadır. (...) Kongreyi adeta işgal eden Denizci kitlesi muhalefeti yumruklara susturmak temayülüne doğru sürüklenmektedir. *İşçiler*¹⁵ Feridun Şakir ve ekibi kongreyi terk ederler.

Türkiye Gemi Adamları Sendikası üyeliği tescil edilmeyen Feridun Şakir, 1953'te kurulan İstanbul Denizciler Sendikası'na da üye olmuştur. Ekibiyle, İstanbul Denizciler Sendikası içinde dış hat çalışanları adına hareket etmiş, ancak "kısır iç çekilemeler" ve "başkanlık mücadelesi" dolayısıyla burada da aradıkları "idealist ve verimli sendikacılık ortamını" bulamadıkları içindir ki 4 ay içinde bu sendikadan da istifa etmişlerdir.¹⁶

1953 Şubat'ında İstanbul Denizciler Sendikası'nın kurulmasıyla sonuçlanan bu ilk bölünmeden sonra Türkiye Gemi Adamları Sendikası içinde ikinci büyük çatışma 1956 yılında yaşanır. Sendikanın 1956 genel kurulunda patlak veren kavgı, bu kez dış hat çalışanları ile liman işçilerinin desteğini arkasına alan sendika yönetimi arasındadır. Dış hat çalışanlarını temsil edense gene Feridun Şakir'dir. O, aynı dönemde kurulan ve daha sonra sendikaya dönüşecek olan Türk Gemi Kâtipleri ve Yardımcıları Derneği'nin de kurucusudur.

Feridun Şakir ve arkadaşları, sendika tüzüğüne değiştirilerek dış hat çalışanlarına da seçme ve seçilme hakkı verilmesi yönünde bir öneri getirdiler. Öneri reddedildi. Denizciler yeniden bir yol ayrımına gelmişlerdi. Kısa bir süre sonra, muhalefetin başını çeken Feridun Şakir ve bir grup dış hat çalışanı sendikadan istifa ederek 20 Ağustos 1956'da İstanbul'da Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası'nı kurdular.¹⁷ 26 Ocak 1957'deki genel kurulda başkanlığa Cemil Arıksan, başkan vekilliğine Feridun Şakir Ögünç, genel sekreterliğe Kemal Demir Seçildi. Başkan Cemil Arıksan'ın 5 Kasım 1957'de istifası üzerine yerine Namık Asenna getirildi. Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası'nın kurulması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) sendikaları örnek alınarak geliştirilen, denizcileri "meslek esasına göre" örgütleme fikrine dayanıyordu. Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası ticaret gemilerindeki "zabitanı" ve kaptanları bünyesinde topladı. Ne var ki daha yeni kurulmuş bulunan genç sendika içinde bu kez de Yüksek Denizcilik Okulu mezunu zabitan ile yardımcı zabitan arasında başlayan sürtüşmeler, kıyasıya bir yönetim mücadelesine dönüştü. Her iki grubun da eşit oranda temsili politikası başarılı olmayan Feridun Şakir, kendisiyle birlikte hareket eden arkadaşlarıyla birlikte kendi kurmuş olduğu bu sendikadan da ayrıldı.

Bu kopuşu, 1957 yılında Türkiye Denizciler Sendikası'nın kurulması izler.¹⁸ Bu, "Türkiye çapında faaliyet-

te bulunmak üzere" kurulan "milli tip" bir sendikadır. Feridun Şakir sendikanın kurucusu ve genel başkanıdır. Türkiye Denizciler Sendikası'nın karargâhı, Karaköy'de, Güzel İzmir Han'ın bir odası; bir ufak portatif masa ve bir daktilodur. Sendika dergisi "Denizci" bu daktilodan çıkan yazılarla yayınlanır. Türkiye Denizciler Sendikası kısa zamanda gelişir, güçlenir. İstanbul'da Şehir Hatları Şubesi, Liman İşletmesi Şubesi, Gemi Kurtarma Şubesi yanında İzmir'de de örgütlenerek İzmir Şubesi'ni kurar.

Denizciler arasındaki bu çatışma ve bölünmeler sürerken, işkolundaki sendika rekabetini çok yakından ilgilendiren önemli bir gelişme olur. Türkiye Gemi Adamları Sendikası Genel Başkanı Rüştü Güneri 1957 seçimlerinde DP'den İstanbul milletvekili seçilir. Bu, DP'nin sendika üzerindeki etkisini güçlendirecek, iktidar partisinin siyasi olanaklarını kullanan Türkiye Gemi Adamları Sendikası'na işkolunda sendika rekabeti açısından çok belirleyici bir avantaj sağlayacaktır. Bu noktada, Türkiye Denizciler Sendikası başkanının yayınladığı, Güneri'yi itham eden açık mektup dikkat çekicidir. Başkan mektubunda şu iddiaları öne sürmektedir:

"1) Denizyolları ile temas ederek üyelerimizden kesilen aidatı kestirmeyip bizi mali sıkıntıya düşürdünüz. 2) Bazı kimseleri gemilerden şileplere sürdürdünüz. 3) Piyango satışına mani oldunuz. 4) İmrozun şehit ailelerine yardım kampanyamızı durdurdunuz ve bizi mahkemeye verdirdiniz."¹⁶

... VE FEDERASYONLAR DÖNEMİ

Türkiye Denizciler Sendikası'nın kurulması denizciler arasındaki, meslek esasına dayanan çelişkileri derinleştirir. Başlangıçta aynı sendika içinde birleşen liman işçileri, mavnacılar, gemi zabitanı, kaptanlar, gemi kâtipleri, Şehir Hatları işçileri birbirlerinden koparlar. İşkolunda işyerine ve mesleğe dayanan yeni sendikalar kurulur. Meslek grupları arasındaki sürtüşmeler giderek rekabete dönüşmektedir. Türkiye Gemi

Adamları Sendikası'nın gazetesi "Gemi Adamları", Feridun Şakir'den küçümser bir üslupla "gemi kâtipleri Feridun Şakir" diye söz etmektedir.¹⁷ Öte yandan sendikalar içinde işçilikten gelmeyen eski deniz subaylarına da rastlanmaktadır. Türk Gemi-İş Federasyonu'nun, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası üyelerine 30 Ocak 1960 günü dağıttığı bir bildiride, sendikalarının başkanı Bahri Kunt'un emekli bir deniz subayı olduğu, işçi olmadığı açıklanmaktadır.¹⁸

Böyle bir atmosfer içinde, "Denizcilerin gruplandıkları işletmeler esasına göre teşkilatlanması ve işletmeler esasına göre kurulan sendikaların deniz işkolunu kapsayan tek bir federasyon altında toplanması" fikri ortaya atıldı¹⁹ ve 8 Nisan 1959'da²⁰ Türkiye Denizci Sendikaları Federasyonu (Türk Gemi-İş) kuruldu. Federasyon ilk kongresini 25 Mayıs 1959 tarihinde yaptı. Kongrede başkanlığa Feridun Şakir, 2. başkanlığa

Bahri Kunt, genel sekreterliğe Bülent Arıkan, muhasipliğe Turan Şen seçildiler.²¹

Federasyonun kurucuları, Türkiye Denizciler Sendikası, Ege Bölgesi Denizciler Sendikası, Türk Gemi-İş Kâtipleri ve Yardımcıları Sendikası'dır. Ege Bölgesi Denizciler Sendikası, Türkiye Denizciler Sendikası İzmir Şubesi'nden Türk Gemi-İş Kâtipleri ve Yardımcıları Sendikası ise "dernek halinden" sendikaya dönüştürülmüştü. Federasyonun kurucusu esasen, başlı başına Türkiye Denizciler Sendikası'dır. Ve Türkiye Gemi-İş Federasyonu'na daha sonra katılan Türkiye Limanları Denizciler Sendikası da önceleri, Türkiye Denizciler Sendikası'nın İstanbul Şehir Hatları Şubesi'dir.

Federasyon ve bağlı sendikalar da iktidara yakın bir çizgi izlemeye özen gösterirler. Federasyon yayın organı "Denizci", 1959 Eylülünde yayınla-

60'larda denizci eylemleri.

Fotoğraf: Önel.

diği 29. sayısında Menderes'i kapak yapar. Fotoğrafın altında, "Denizcilerimizin Büyük Hamisi Fahri Başkanımız Sayın Anđan Menderes" ibaresi yer alır. Derginin iç kapağında tam sayfa olarak yer alan, işkolundaki en büyük kamu işvereni Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı T.A.ř. reklamı -dönemin kamudaki sendika kültürünü yansıtmayı bakımından- dikkat çekicidir.²²

TÜRKİYE DENİZCİLER SENDİKASI DA PARÇALANIYOR: ŞEHİR HATLARI OPERASYONU

Feridun şakir'in Türk Gemi-iş Federasyonu genel başkanlığına seçilmesinin ardından Türkiye Denizciler Sendikası yönetimi yeniden şekil-

leşir Hatları Şubesi sendikadan kopar ve Türkiye Limanları Denizciler Sendikası²⁴ kurulur. Türkiye Limanları Denizciler Sendikası'nın 1960-1961 Faaliyet Raporu'nda, sendikanın 11 Mayıs 1959 günü 180 üye ile kurulduğı kaydedilmektedir. Ve birkaç ay içinde sendika üye sayısını, Türkiye Gemi Adamları Sendikası'ndan istifa eden "bini mütecaviz üye ile" 1.900'ün üstüne çıkarmıştır.²⁵ Faaliyet Raporu'na göre sendikanın üye sayısı 1960 Şubat ayında yapılan kongreye kadar 2.500'e, 1961 yılı başlarında ise 3.000'e yükselmiştir.²⁶ Sendika da kısa süre sonra Türk Gemi-iş Federasyonu'na üye olmuştur.²⁷

Nihayet önemli bir tasfiye de Türkiye Denizciler Sendikası'nda gerçekleşir. Feridun şakir, Bülent Arıkan ve ekibini kendi ifadesiyle "kısıklıvrak" yakalar ve "hepsini de bir kalemdede ve gayet kuvvetli bir stratejiyle" sendikadan tasfiye eder; yeniden sendikanın başına geçer.²⁸

... VE 50'LERDE SERMAYEYE KARşI

Sendikaların kendi aralarındaki bu çekişmeler sürerken işçi düşük ücretlerle, son derece ağır koşullarda çalıştırılmaktadır. 60'ların başında bir sendika bildirisinde kamuda işçiye verilmekte olan bir öğün yemek parasının sadece bir kilo ekmek parası olduğı açıklanmaktadır. İşçiler evlerine aç dönmektedirler. Bildiride, 1950 yılından 1961 yılına kadar olan dönemde yapılan artışın sadece yüzde 35 olduğı kaydedilmektedir. oysa aynı dönemde hayat pahalılığı neredeyse 5 kat artmıştır.²⁹ Yasalar, hem de kamu kuruluşları tarafından uygulanmamaktadır. Çalışma sürelerine uyulmamakta, fazla çalışma ücretleri ödenmemektedir.³⁰ İşçi ücret artışı, güvenli iş şartları istemektedir.

40'ların sonlarında bu yönde doğrudan işçilerden gelen kimi taleplere, girişimlere rastlıyoruz. Ne var ki son söz idareendir. Bu taleplere karşı Deniz Yolları Umum Müdürü B. Cemil Parman 1949 Nisan'ında şunları söylemektedir: "Ücretlere zam yapmak bir hesap meselesidir. Hiçbir rakama

ve mesnede dayanmayan zam talebinin derhal yerine getirilmesine maddeten imkân yoktur."³¹

1963 sendika yasalarının yürürlüğe girmesinden; ilk toplu sözleşmelerin bağlatılmaya başlamasından önceki yıllarda gemi adamlarının ücret ve çalışma koşulları esas olarak "Deniz Yolları İşletmesi Gemi Adamlarına Mahsus Ücret Sistemi Talimatnamesi" hükümleri çerçevesinde ve banka yönetim kurulu tarafından tek yanlı olarak belirlenmekteydi.

Denizcilik Bankası 1952 Ekim'inde işçi ücretlerinde bir artırma yapar.³² 1955 Ekim'inde denizcilerin meslek sınıfları, kolları ve kademelerine göre bir ücret ayarlaması daha yapar. Bunlar tek yanlı uygulamalardır ve sendika cephesinde "ahensiz", "ölçsüz" bulunarak eleştiri konusu yapılır.³³ Bir sonraki ayarlama için ise aradan 4 yıldan fazla bir zaman geçmesi gerekecektir. Ve bu süre içinde Denizcilik Bankası'nın memur aylıklarına yaptığı zamları gemi adamlarına yansıtması tepkilere neden olur.³⁴ Nihayet Denizcilik Bankası Yönetim Kurulu'nun 24.12.1959 tarihli toplantısında alınan 921 sayılı Karar ile "kabul ve tasvip buyrulan" talimatname yürürlüğe girer. Talimatnamede denizciler meslek esasına göre tasnif edilmekte, ücret dereceleri belirlenmekte, işe almada ve terfilerde verilecek ücret esasları hüküm altına alınmaktadır. Talimatnamenin geçici hükümleri ile gemi adamlarının ayrıntılı olarak tespit edilen ücret sisteminde intibakları sağlanmakta; Talimatname, meslek gruplarına göre ücret kademelerini içeren ayrıntılı dökümler içermektedir.³⁵

Türkiye Gemi Adamları Sendikası, 1955 yılında Denizcilik Bankası tarafından işe bedellerine yapılan ayarlamayı kendi girişimlerine mal etmektedir.³⁶ Türkiye Denizciler Sendikası'nın ve federasyonun da idareden ısrarlı zam taleplerine rastlıyoruz.³⁷ Sendikalar, idareden belirli dönemlerde üyeleri için ücret artışı taleplerinde bulunmakta ve zaman zaman da idare kararlarını etkilemek amacıyla toplulukla işe uyus-

lenmiş; Bülent Arıkan genel başkan. Emin Örukaya genel sekreter ve Durusun Ali Değirmenci de genel muhasip olmuştur. Bu dönemde Feridun şakir ile Bülent Arıkan arasındaki siyasi gerilim giderek derinleşti. Ve yine bu dönemde, Denizcilik Bankası T.A.O. Şehir Hatları İşletmesi, Güverte Baş Enspektörü Bahri Kunt sendikadan Şehir Hatları şube başkanı seçildi. Bunun sendika ile federasyon yönetimi arasındaki gerilime ilişkili ve federasyon yönetimine karşı bir operasyon olduğı anlaşıyor. Feridun şakir daha sonra, Bahri Kunt'a el altından federasyon genel başkanlığı vaat ettiğini yazacaktır. Ne var ki olaylar beklendiğı gibi gelişmez. Kunt ilk iş olarak, Şehir Hatları Şubesi'ni sendikaya dönüştürür.³⁸ Böylece Türkiye Denizciler Sendikası parçalanarak,

mazlığı çıkarılma yoluna hatta yasak olmasına rağmen nadiren de olsa grev tehdidinde bulunmaktaydılar.³⁸ Ancak grev hakkının olmaması, sendika haklarının son derece kısıtlı olması karşısında sendikaların, emek piyasası -işçi ücretleri- üzerindeki etkileri son derece sınırlıdır. Beklenen, bankanın sendikalarla "mütekabil anlayış ve dostluğa müstenit münasebetler" tesis etmesidir. "Denizciler için Bankaca hazırlanacak Talimatnamelerde, imkân nispetinde Denizci Sendika ve Cemiyetlerinin noktai nazar ve mütealeasını alınması zaruri ve faydalıdır. İaif!"³⁹ Birbirlerine karşı olağanüstü sert olan sendikalar sermayeden işçilere karşı "hassasiyet ve şefkat" beklemekte; işyerlerinde yasalardan, işçi haklarından çığnemesini "teessür ve hayretle"⁴⁰ karşılamaktadırlar. Ancak uzun aralıklarla yapılan sınırlı ücret artışları işçiyi dolayısıyla da sendikaları memnun etmekten uzaktır.

Sendikaların, kolektif akit ya da toplulukla iş uyumsuzluğu yoluyla işçiyi sağlayabildikleri ise son derece sınırlıdır. Bu dönemde bir çekim merkezi olabilmek için sendikalar üyelerine taksitle kömür, giyim eşyası ya da ucuz yiyecek temin etmekte, kimi sosyal yardım ödemeleri yapmaktadırlar. Bunlar arasında sendikal nedenlerle işten çıkarılan yönetici ve üyelerle ödenecek olan "İşsizlik Yardımı" dikkati çekmektedir. En yaygın sosyal yardım ödemeleri ölüm ve hastalık yardımları, iş kazası yardımı, yengin, askerlik gibi durumlarda yapılan yardımlardır.⁴¹ Bunların dışında sendikaların üyelerine yaptıkları evlenme, doğum, geçici iş görmezlik gibi çok çeşitli sosyal yardım ödemeleri 1947-1963 döneminde bütün işkollarında sendika tüzüklerine alınmıştır. Sosyal yardım ödemeleri, 1961 Anayasası'nın ve 1963 sendika yasalarının yayınlanmasıyla başlayan toplu pazarlık düzeni içinde, toplu iş sözleşmelerine girecek, sendikalar işverene yükledikleri sosyal yardım ödemelerini tüzüklerinden çıkaracaklardır.

Bu yıllarda deniz taşımacılığı işkolunda sendikaların siyasi talep-

leri arasında öne çıkan, Deniz İş Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu, sendikaların en fazla önemsedikleri, ısrarlı oldukları meselelerin başında gelmektedir. Ve 6379 sayılı ilk Deniz İş Kanunu 1954'te yürürlüğe girer. Bu kanunla deniz adamlarının haftalık çalışma süresi 70 saat olarak kabul edilir. Deniz İş Kanunu gereğince İcra Vekilleri Heyeti tarafından Gemi Adamlarının Sağlık, laşe ve İkamet Şartlarını Gösterir Nizamname yayınlanır.⁴² Bu nizamname o denli önemsenir ki, Türkiye Gemi Adamları Sendikası tarafından, "İsrarlı müracaatlarda ve haklı taleplerde bulunmanın mühim neticelerinden biri" olarak sunulur. 78 maddeden, 1 geçici madde ve eklerden oluşan Nizamname, sendikanın ilk yayını olarak bastırılıp dağıtılır.⁴³

27 MAYIS DENİZCİNİN KADERİNİ DE DEĞİŞTİRİYOR

Bu dönemde, sendika hareketi için gerçek bir dönüm noktası, Türkiye'nin yakın tarihinde de çok önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlar yaratacak olan 27 Mayıs 1960 askeri darbesidir.

27 Mayıs askeri darbesinin ardından, çok sayıda DP'li sendikacı ve işçi tutuklandı. 28-29 Nisan olayları sırasında Menderes'e bağlılık telgrafi çeken Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer, görevinden uzaklaştırıldı. Tutuklanan sendikacılar arasında, 1957 seçimlerinde DP'den milletvekili olarak TBMM'ne giren Türkiye Gemi Adamları Sendikası Başkanı Rüştü Güneri de vardı. Güneri, Yassıada'da yargılandı. 16 ay tutuklu kaldı. Beraat ederek sendikasına döndü. Aynı dönemde rakibi, Türkiye Denizciler Sendikası ve Türk Gemi-İş Federasyonu Başkanı Feridun Şakir Ögünç, Milli Birlik Komitesi tarafından 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun'la oluşturulan Kurucu Meclis'e seçilen 6 işçi temsilcisinden biri oldu.⁴⁴

27 Mayıs'ın ilk aylarında Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası ve Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası ile yürüttüğü ko-

alisyon çabaları başarılı olmadı.⁴⁵ Bu dönemdeki bir başka girişim de federasyonu karşı, Türkiye Gemi Adamları Sendikası, Türkiye Limanları Denizciler Sendikası ve Türk Deniz Ticaret Filosu Gemi Zabitanı Sendikası'nın Türkiye Gemi Adamları Sendikaları Birliği örgütlenmesidir. Ancak Bahri Kunt'un başında olduğu birlik kısa zamanda dağıldı. Liman işletmesiyle sınırlı kalan Türkiye Gemi Adamları Sendikası hızla eridi; aidat ödeyen üye sayısı 1962 sonlarında 650'ye kadar düştü. Türkiye Denizciler Sendikası ile birleşme çalışmaları da sonuç vermayınca, üyeleri Türkiye Denizciler Sendikası'na geçen Türkiye Gemi Adamları Sendikası 1963'te münfesh oldu.

"SABAH KURARLAR SENDİKAYI, AKŞAM DAĞILIRI"

Türkiye Gemi Adamları Sendikası'nın kapanmasının ardından Feridun Şakir ve Bahri Kunt arasında temaslar başlar. Türkiye Limanları Denizciler Sendikası ile Türkiye Denizciler Sendikası birleşirler; Türkiye Denizcilik Sendikası kurulur. Türkiye Denizcilik Sendikası genel başkanlığına Bahri Kunt, genel sekreterliğine Feridun Şakir Ögünç, genel muhasipliğe Ahmet Karahan, genel teşkilatlanma sekreterliğine Turhan Onat, basın sekreterliğine Nazım Alpgiray, yönetim sekreterliğine Turan Şen seçilirler. Yeni sendika Türk Gemi-İş Federasyonu'nu bünyesine katılır. Ve çatışma federasyonu içine taşınır. Federasyonun adı, 27 Ağustos 1961'de Türkiye Gemi Adamları ve Ulaştırma İşçileri Sendikaları Federasyonu (Türk Ulaş-İş) olarak değiştirilir. Federasyon, demiryolu, hava ve kara yolları taşımacılığı işlerini de kapsamına alır.

Federasyon bu dönemde çok karıştı. "Sabah kurarlar federasyonu, akşam dağılır. Kavgalar, çatışmalar olur. Federasyon kendi içinde bölünür yeniden; iki gruba ayrılır."⁴⁶ İlk büyük çatışma federasyona bağlı Türkiye Denizcilik Sendikası'nın 30 Kasım 1963 günü yaptığı kongresinde ortaya çıkar. "... Kongre Eminönü Öğrenci Lokali'nde yapılacaktır. Sendika tüzüğü hükümlerine göre kongrenin delegelerle yapılması gereklidir. Oysaki Eminönü Öğrenci Lokali'nde yapılacak kongre salonu sabahın erken saatlerinde, Şehir Hatları'nda çalışan 1.000'e yakın gemici *İtaraftan* basılmıştı. Çünkü delegelerin tümü Feridun Şakir ve grubunu tutmaktadı. Bu durumu istihbar eden (Emniyet Kuvvetleri) Eminönü Öğrenci Lokali'ni içten ve dıştan sarmıştı. Salonu işgal eden üyeler kongreyi esasen yapması gereken delegelerle kongreyi yaptırmak üzere saldırıya geçtiler. (...) Kongre bir meydan savaşı haline geldi. Silleler, tokatlar, yumruklar konuştu. (...) Kanlı olayları Emniyet Kuvvetleri zorla önlediler. *İstic*"⁴⁷

Bu kez ittifak: münfesi Türkiye Gemi Adamları Sendikası eski başkanı Rüştü Güneri ile Feridun Şakir arasındadır. Rüştü Güneri sendika genel başkanlığına, Feridun Şakir genel sekreterliğine, Tefvik Cıraoğlu genel muhasipliğe, Emin Kul genel sekreter yardımcılığına, Turan Onat teşkilatlanma sekreterliğine, Nazım Alpgiray basın yayın ve tanıtma sekreterliğine, Veysel Karaca yönetim sekreterliğine seçilirler. Bahri Kunt ve ekibi tasfiye edilir.

Bu, işkolunda yeni bir dizi küçük sendikanın daha ortaya çıkmasına neden olur. Bahri Kunt ekibi, genel merkez olarak kullandıkları Galata'daki bir otel odasından yönettikleri yeni bir örgütlenme süreci başlatırlar. Şehir Hatları İşletmesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Liman İşletmesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Marmara Bölgesi Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası, Deniz Nakliyatı Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası ve Armatör Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası kuru-

lur. Bu sendikalar yeni bir federasyon; Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları Federasyonu çatısı altında toplanırlar. Federasyon genel başkanlığına Bahri Kunt, genel sekreterliğine Kerim Akyüz ve genel muhasipliğe de Ahmet Karahan seçilir.

1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girer. Bu, deniz taşımacılığı işkolunun kaderini çizer. Sendikaların işkolları Yönetmeliği ile işkolları yeniden belirlenir, daha önce zaman zaman birlikte örgütlenen deniz taşımacılığı, liman yükleme ve boşaltma işleri ve doklar ayrılır. Federasyonun alanı deniz taşımacılığı ile sınırlanır. 15 Şubat 1964'te toplanan genel kurul yeni düzenlemeye göre tüzük tadilatı yaparak, federasyonun adını Türkiye Deniz Taşımacılığı İşçi Sendikaları Federasyonu (Ulaş-İş) olarak yeniden değiştirir. Bu dönemde federasyon işkolu düzeyinde toplu sözleşme yetkisini alır, ancak çıkan yetki uyuşmazlığı sonunda Yargıtay, federasyona verilen yetkiyi iptal eder ve federasyona bağlı Türkiye Denizcilik Sendikası'nın yetkili olduğu karar verir.⁴⁸

Feridun Şakir'in önünde son bir engel kalmıştır: Rüştü Güneri'nin genel başkanı, kendisinin de genel sekreteri olduğu Türkiye Denizcilik Sendikası. Ve 1964 Ocak ayında Beyoğlu'nda, Markiz Pastanesi'nde kritik bir toplantı yapılır. Bu toplantıya katılanlar Feridun Şakir Öğünç, Bahri Kunt, Kerim Akyüz, Ahmet Karahan ve Ömer Canca'dır. Bahri Kunt ekibi tarafından yeni kurulmuş olan federasyon ve sendikalar feshedilerek Feridun Şakir'in başkanı olduğu Ulaş-İş Federasyonu'na katılırlar. Federasyonun tüzüğünde, üyesi sendikaları olağanüstü genel kurula götürme yetkisi vardır. Feridun Şakir, bu yetkiyi kullanır. Türkiye Denizcilik Sendikası'nın 10 Nisan 1964 tarihinde toplanan ve "Deniz işkolunda büyük ve kesin meydan savaşı" olarak nitelenen kongresinde sendika feshedilerek "bu sendikada bulunan üyeler mensup oldukları işletmeler esasına göre ku-

rulan sendikalara intikal" ettirilir.⁴⁹ Dönemin yazılı kaynaklarında, olağanüstü gergin geçen kongrenin yapıldığı Eminönü Öğrenci Lokali çevresine grupların para karşılığında yığıldıkları sırık hamallarından, "silahlı külahlı" sabikalılardan; Sıkıyönetim Komutanlığı ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından alınan yoğun güvenlik önlemlerinden söz edilmektedir.

Feridun Şakir Öğünç, Bahri Kunt ve Kerim Akyüz ittifakı deniz taşımacılığı işkoluna artık egemen olur.⁵⁰ Ulaş-İş, işkolu yetkisi olarak Denizcilik Bankası T.A.O. Genel Müdürlüğü, Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı T.A.O. Genel Müdürlüğü ve özel sektördeki armatörlerle işkolu ve işyerleri düzeyinde toplu iş sözleşmeleri imzalarlar. Federasyonun kısa adı 6 Ocak 1966'de yapılan genel kurulda Türk Deniz Ulaş-İş olarak değiştirilir. Türk Deniz Ulaş-İş Federasyonu ve bağlı sendikalar 1980 Eylül'üne kadar deniz taşımacılığı işkolunda, işkolu ve işyerleri düzeyinde toplu pazarlığa taraf olurlar.

SON SÖZ

Türkiye'de denizci sendikalarının öyküsü, sendika rekabetinin işçi sınıfı ve onun örgütleri/sendikalar üzerinde yarattığı ağır tahribatı anlatır. Denizcinin kavgası daha başlangıçta kendi içine bükülür, küçük bir işkolunda irili iraklı onlarca sendika kurulur, kapanır. Meslek grupları zemininde gelişen ve genellikle "meslek sendikacılığı" modeline dayanan üye sayısı az, mali gücü zayıf küçük sendikalar ve "işyeri sendikaları" işkolunda varlığını uzun yıllar sürdürür. İşkolundaki birlik arayışları da federasyon örgütlenmelerine, işkolunda meslek esasına göre kurulmuş/bölünmüş küçük sendikaların birleşmelerine dayanmaktadır.

Bunun işçilere getirdiği sefalet ücretleri, ağır, uzun süreli ve kötü çalışma koşullarıdır. Sermaye, işçilere yasalarla tanınan hakları bile uygulamaz.⁵¹ Sendika rekabetinin kazananı sermaye olur.

DİPNOTLAR

- 1 Bu geçimlerin nedenlerini denizcilerin meslek karakterinde aramak gerekir. Denizcilerin her biri ayrı ayrı olan çok sayıda gemi birbirlerinden ayrı çalışmaları, özellikle de dış halleden sendikaların hareketine kısıtlanmaları önemli ölçüde aksamıştır.
- 2 T. C. Genelkurum Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (1804). E. Öv. Abı Abdurrahman Benlioğlu'nun Hatıraları, İçeleme, Uzmanı Nuran Bal, Kültür Yayınları Tarih Dizisi No. 49, İstanbul.
- 3 Başkan Abdurrahman Benlioğlu 1952 yılı başlarında 1312 Hakkı gazetesinde yayınlanan bir demece ile 13 Kanun'un denizlileri için kapama anlamından dolayı şikâyet etmektedir. Benlioğlu, gemi adamlarının günlük iş sürelerinin sınırlanmadığını, 8 saatten fazla çalışmaları ve geçceğalarının için ücreti ya da para ödemediklerini, lali haklarının yok olduğunu, iştirakçilerin benzeri haklarını iştirakçilerin aratmadığını, teyfe ve vensin'la ilgili yolsuzluk ortaya koymakta. Deniz 13 Kanun'u nun biran ewel çalışanların işsizleştirildiğini, Benlioğlu, Türkiye'deki ücretleri, diğer ülkelerdeki emsallerle karşılaştırmakta, hiçbir ülkede ticaret gemilerinde çalışan gemi ve atöçerlerin Türkiye'deki kadar düşük ücretlerle çalıştırılmadıklarını vurgulamaktadır. 1312 Hakkı, 5 Ocak 1952. Sendikamız aynı yonde bir açıklaması da 1312 Hakkı gazetesinin 2 Şubat 1952 tarihli sayısında yayınlanmıştır.
- 4 "Kurulan bu sendika mesleki ve işyeri görevlemesizden derneği ikulundaki hermen bütün çalışanların bünyesinde toplama ya toplama ve kupa bir zamanda getirme ve göçürme temay ulu yösürmektir. Bu sendikamız kurulduğunda sendikacılık anlayışı ve o günün şart ve mekân içindeki şartları tanımlama çalışanları bua yönlendiren bir hayli zor olmasına o zamanki meri kanunların kurama kadar sendikaların vesetdikçaları koruyamayı iştirakçilerin sendikaları karşı dirmeye ve batılana huzukerleri sendikamızın uyuşkene bugünkü anlamına ve bütün yönleriyle sendikamızın uyuşkene imkânını yaratmamıştır. O zamanlar gemi, olaraki yayınlar huzetresinde sendikacılık hareketinin propagandasına ve uyuşkene basit ulu ek köşeli köşeli işyeri uyuşkene bir bağli kalırmışta lafele Özgür, Feridun Şakir (1967). Türk Deniz Sendikacılığı ve Denizci Sendikaları Tarihini, Ulaş 13 Yayınları No. 2, İstanbul, ss. 13, 84.
- 5 Güzel Mesut (1996), s. 198.
- 6 Özgür, Feridun Şakir (1967), s. 84.
- 7 "Stratejiye bağlı denizci denizcilik okuyukları çoğulduğu ve kısmen yaygınlaştı uyuşkene girmeleri bakımından, aydan, tecrübeli bir zümresinin kontrolünde İstanbul'da bulunamamaları, kongrelerdehoşnolama, seçme vesetçile hakları kullanamamaları sebebiyle Güneş her kongreye her ekşü baş kendisi denizci uyuşkene toplarını getirmey ve boykülle de Denizci İktulunda insafsızca kurduldu sulayuzunbir zaman süredirmek başarısız salğırmıştır. İstik Özgür, Feridun Şakir (1967), s. 85.
- 8 Türk Gemi-İş Federasyonu, 5 Şubat 1964'te toplanan 18. toplantısında kuruldu, 1952 yılında yayımlanma göre tuzak laliş yapılarak faaliyet anlamında uyuşkene, ile sin'i andırımı ve adını Türkiye Denizci Taymacılığı 1315 Sendikaları Federasyonu (Ulaş 13) olarak değışmiştir. 16. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

ÖLDÜRÜLMESİNİN 30. YILINDA KEMAL TÜRKLER ÜZERİNE
BİYOGRAFİK BİR NOT:

MEVLİTTEN ENTERNASYONALE BİR SENDİKACI

AZİZ ÇELİK

Bu yazı bir Kemal Türkler biyografisi değildir. Kemal Türkler'in sendikal ve siyasal yaşamındaki iki sembolik/ironik olaydan hareketle yazılmış biyografik bir nottur. Bu olaylardan ilki, 1959'da Maden-İş tarafından okutulacak bir mevlit için Başbakan Adnan Menderes'e yaptığı yazılı başvuru; ikincisi ise bu olaydan 20 yıl sonra, 1979'da Maden-İş'in 23. Genel Kurulu'nda Enternasyonal Marşı'nın okunmasının ardından tutuklanmasıdır.

1950'lerin
sonunda
Kemal Türkler.

"Maden-İş
Sendikası'nın
sür'atle
kalkınmasında
en başta hizmet
gören Genel
Başkan Kemal
Türkler çalışma
masasında".

Maden-İş gazetesi,
1 Nisan 1959, Sayı 33

Kemal Türkler'in 22 Temmuz 1980'de bir siyasal cinayet sonucu yaşamını yitirmesinden bu yana 30 yıl geçti. TIP'in ve DISK'in bir numaralı kurucusu olan Türkler, 1960-1980 döneminde Türkiye sendikal hareketini en çok etkileyen, en çok iz bırakan ve doğal olarak en çok tartışılan sendikal liderlerinden biri oldu. Ancak buna rağmen sosyal politika ve emek tarihi yazınında hakkıyla ele alındığı söylemek zordur.¹

1959: MEVLİT OKUMAK İÇİN MENDERES'E MEKTUP

13 Mart 1959 tarihinde Maden-İş Sendikası başkanı Kemal Türkler tarafından Başvekil Adnan Menderes'e yollanan resmi yazı gerek içeriği gerekse üslubu açısından dikkat çekiciydi. İçeriği dikkat çekiciydi, çünkü işçi ve sendika sorunlarına ilişkin bir yazı değildi. Sendikal faaliyet konuları içine girmeyen, dünyevi olmayan bir konuya ilişkindi. Yazı sendikanın düzenlediği mevlidin Türkiye radyolarından yayımı için Menderes'in emir vermesini arz ediyordu. Mektubun üslubu da gayet dikkat çekiciydi. Yazı "ellerinizden öperiz efendim" şeklinde bitiyordu. Bu ilginç yazının tam metni şöyleydi:

"Sayın Adnan Menderes
Başvekil-Ankara

Mübarek Ramazanın dokuzuncu gününe müsadif 19/Mart/1959 Perşembe Günü Akşamı teravih namazını müteakip Fatih caminde, Büyük Atatürk, Türk işçi şehitleri, Çanakkale şehitleri ve Bütün Türk Şehitlerinin ruhları için Okutturulmak üzere Mevlüdü Şerif Tertip ettik. Bütün Hazırlıklarımız tamamdır.

Sendikamızca Müstakil olarak tertip ettiğimiz bu Mevlüdü şerifin Bütün vatandaşlarımızca dinlenmesi bakımından, İstanbul, Ankara ve İzmir radyolarınca yayımı için Yüksek Emir ve Müsaadelerinizi en derin hürmet ve saygılarımızla arz eder, Ellerinizden öperiz efendim,

Gn. S/ RU. YÜ
Başkan Kemal Türkler" (Sic)

Bu belgeyi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulduk. Ancak Türkiye Maden-İş Sendikası'nın arşivleri yok edildiği için, Menderes'in yanıtına ve bu konuya ilişkin diğer yazışmalara ve gelişmelere ulaşmak mümkün olmadı.² Ancak dönemin Maden-İş gazetesinde yer alan bir haber bu başvurunun Başbakan Menderes'ten olumlu yanıt aldığını göstermektedir. Haberde mevlidin radyo ile naklen yayımlandığı belirtilmektedir. Ancak habere göre mevlit başvuru yazısında yer aldığı şekilde 19 Mart 1959 Perşembe akşamı değil, 22 Mart Pazar akşamı okutulmuştur.

Sendika gazetesinde yer alan haberde "memleketimizin en maruf mevlüthanlarının iştirakiyle tertiplenen mevlüt, Fatih camiini hınca hınç dolduran bir kalabalık tarafından

takip edilmiştir. Bu vesile ile bayraklar ve filmalarla donatılan cami, her zamankinden değişik haliyle dikkat çekmekteydi" ifadelerine yer verilmekteydi. Ancak haberde gerek Türkler'in gerekse diğer Maden-İş yöneticilerinin katılımına dair bir bilgi yer almamaktadır.⁴

Ancak bu kayda değer "uhrevi" faaliyetleri, Maden-İş Sendikası'nın ve Türkler'in o dönem muhafazakâr eğilimlere sahip olduğunun işareti olarak okumak oldukça zordur. Tersine o yıllarda sendikadan son derece "dünyevi" faaliyetlerine de rastlanmaktadır.⁵ Maden-İş mevlitten tam bir ay sonra, "22 Nisan 1959 Çarşamba gecesi, Taksim Belediyesi Gazinosu salonlarında saat 21'den, sabaha kadar devam eden bir 'Şampanyalı Maden-İş Gecesi' tertipledi."⁶ Maden-İş gazetesi haberinde geceden elde edilen gelirin bina yapılması için sendikaya bağışlandığı bilgisi de yer alıyordu.⁷

Maden-İş tarafından mevlit okutulması; muhafazakâr ve dinsel bir eğilimin göstergesi olarak değil, tersine dinsel ritüeller ve toplumsal geleneklerden sendikal tutunma ve meşruiyet için yararlanma çabası olarak da okunabilir. Nitekim bu pragmatist/gerçekçi yaklaşım Maden-İş tarihinin ilerleyen yıllarında da görülecektir. Dahası bu tutum Türkler'in titiz, pragmatist, temkinli ve gerçekçi (real politikler) kişisel özelliklerine de uygun düşmektedir.⁸

Menderes'e yollanan yazıda yer alan abartılı ve ezik üslup ise sadece Türkler'e ve Maden-İş'e özgü değildir. 1946-60 dönemi boyunca çeşitli sendikacıların Recep Peker'den, Adnan Menderes'e ve Cemal Gürsel'e kadar çeşitli siyasilere yolladıkları bağışlık telgrafları "ellerinizden öperiz" şeklinde bitiyordu. Bu telgraflardan en çarpıcı olanı Türk-İş Genel Başkanı Nuri Beşer tarafından 28 Nisan 1960 olaylarından sonra Menderes'e yollanan bağışlık telgrafıydı. Beşer bu telgraf yüzünden 27 Mayıs sonrasında istifa etmek zorunda kalmıştı.⁹ Söz konusu telgraf ve mektuplardaki söylem ve ifadeler (Sayın büyüğüm,

ÜRETİCİLERİ GENEL SENDİKASI
CUMHURİYET AÇISI

MADEN-İŞ
TÜRKİYE MADEN, MADENİ EŞYA VE MAKİNA SANAYİİ
İŞÇİLERİ SENDİKASI
GENEL MERKEZİ

Kuruluş : 1947
Telefon : 27 21 39

EVRAKIN
Tarihli : 13 / 3 / 1959
Sayısı : 230/59

Sayın Adnan Menderes
Başyokul-Ankara

Mubarek Ramazanın Dokuzuncu gününe müsadif 19/Mart/59
Fergeme Oğdu Akşama teravih namazını sütekip fatih caminde büyük
Alaüddin,Türk işçisi Şehitleri,Çokkale gençleri ve bütün Türk Şehitleri-
ninin ruhları için Okuturulmak üzere Mevlütü Şerif Tertip ettik.
Bütün Başlıklarımız taşınadır.

Sendikamızca Müstaklil olarak tertip ettiğimiz bu Mevlütü
duğurifân bütün vatandaşlarımızın dinlenmesi bakımından,İstanbul
Ankara ve İzmir radyolarının yayını için Yüksek Güç ve Müsadeleri-
nisi en derin hürmet ve saygılarımızla arz eder,Ellerinizden öperiz
efendim,

Gn.3/RU.YÜ.

Kemal Türkler

Kemal
Türkler'in
Adnan
Menderes'e
Mektubu.

Başbakanlık
Cumhuriyet Arşivi
010 0121 7384

zattâliniz, ellerinizden öperiz, himaye, bağışlık, babalık, ağabeylik gibi) dönemin vesayetçi/paternalist ruhunu yansıtıyordu. Bu paternalist ruh, CHP ve DP döneminde büyük benzerlik gösteriyordu.¹⁰

27 Mayıs öncesi dönemde pek çok sendikacı gibi Menderes'e saygıda kusur etmeyen Türkler, 27 Mayıs sonrasında İdealistler Grubu (Onlar Grubu) olarak bilinen sendikacıların içinde yer alarak DP'li Türk-İş ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) yönetimine karşı mücadele etti ve Menderes yönetimini ağır ifadelerle suçlayan açıklamaları imzaladı. Bu girişimler sonucunda Türk-İş ve İİSB yönetimleri değişti ve DP'liler yönetimden uzaklaştırıldı. 27 Mayıs'ın hemen ardından İdealistler Grubu'na yayınlanan basın bülteninde "Sizlerin de bildiği gibi, her halile meşru olmayan bir idarenin terörü altında yaşamakta idik. Aleni bir diktatörlüğü kendine en seçkin yol olarak benimsemiş bulunan bu gayri meşru idare (...) ifadelerine yer verilmekteydi." Ancak Türkler, TIP kurulduktan sonra DP'li sendikacılara karşı tutumunu yumuşatmış ve onları TIP çatısı altına çağırmıştır. Kemal Türkler, TIP kurulduktan kısa bir süre sonra yaptığı, 8 Mart 1961

Sendika Mevlid Okuttu

Türkiye Maden - İş Sendikası, iş başında şehit olan işçilerimiz ve bütün Türk şehitlerinin ruhunu tazile etmek için, 22 Mart pazar günü teravih namazından sonra Fatih caminde —radyo ile de naklen yayınlanan— bir mevlüt okutmıştır.

Memleketimizin en maruf mevlûthanlarının iştirakiyle tertiplenen mevlüt, Fatih camini binca hınc dolduran bir kalabalık tarafından takip edilmıştır.

Bu vesile ile bayraklar ve filmalarla donatılan cami, her zamankinden değişik haliyle dikkati çekmekteydi.

Maden—İş Gazetesi, şehit işçilerimizin ve bütün Türk şehitlerinin aziz hatırası olduğunu hürmetle eğilir.

tarihli bir açıklamasında: İşçi Partisi, Demokrat Partililere kapılarını açmıştır. Bütün işçi ve sendikacıları kendi partilerine sahip çıkmaya davet ederim,¹² diyordu.

"Sendika Mevlid Okuttu".

Maden-İş Gazetesi,
1 Nisan 1959.

Sendikacıların Menderes'e yönelik ezik ve abartılı saygılı söyleminde dönemin vesayetçi kültürünün ve DP'nin sendikalar üzerinde oluşturduğu baskının büyük payı olsa gerektir. O açıdan Türkler'in Menderes'e yönelik ifadeleri şaşırtıcı değildir. Aksine Türkler'in aşırı temkinli tutumuyla uyumludur.

1979: ENTERNASYONAL MARŞI'NI SÖYLEMEK CEZAEVİNE

Kemal Türkler'in politik ve düşünsel gelişimi, sosyalist solla ilişkisi oldukça tartışma konusu olmuştur. Türkler'in 1960'lardaki komünizm aleyhtarı konuşmaları ile 1975 sonrası tutumu, TIP'in kapatılmasından sonra CHP'yi desteklemesi, T. Maden-İş ve DISK içinde CHP ve TKP dışındaki sola karşı takındığı tutum eleştirilmiştir.

Türkler'in en önemli ve kritik politik tutumu Türkiye İşçi Partisi'ni (TIP) kurmasıdır. Türkler, bir bölümü İİSB yöneticisi olan 12 sendikacı ile 13 Şubat 1961'de TIP'i kurdu. Türkler, bir numaralı kurucusu olduğu TIP'te Genel Başkanvekilliği, Genel Yürütme Kurulu ve Genel Yönetim Kurulu üyeliği yaptı.

Maden-İş ve DISK 1969 seçimlerinde TIP'ı destekleme kararı aldı.¹³ 1971 yılında TIP kapatılıncaya kadar TIP'te Genel Yönetim Kurulu üyesi olarak kalan Türkler,¹⁴ TIP'in kapatılmasının ardından 1973 seçimlerinde CHP'nin desteklenmesi yönünde tutum aldı ve 1973 seçimlerinde CHP'yi destekledi.¹⁵ DISK ve Türkler 1974 ve sonrasında kurulmaya başlanan yeni sosyalist partilere (TSİP ve TIP) mesafeli durdu. Türkler, yaptığı açıklamada DISK'in bu partilerle uzaktan yakından ilgisi olmadığını söyledi.¹⁶

Kemal Türkler'in Batı Avrupa tipi sosyal demokrat görüşe yakın olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 1960'lı yılların başlarında antikomünist görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. *Yeni İstanbul* gazetesinde yayınlanan Tarık Buğra imzalı bir yazıda Saraçhane mitinginin eleştirilmesi üzerine Ocak 1962'de toplanan Türk-İş Mümesselir Meclisi'nde *Yeni İstanbul* gazetesinde yazan kişilerin kalemlerini kiraya verdikleri birçok kez ifade edildi ve bir protesto bildirisi yayınlama kararı alındı. Kemal Türkler de konu üzerine söz alarak "hakiki komünistlik fikirlerinin yazarın yazısında mevcut olduğunu" söyledi.¹⁷

Yine Ocak 1962'de toplanan Türkiye Maden-İş Sendikası Genel Kurulu'nda konuşan Kemal Türkler sık sık alkışlarla kesilen konuşmasında, komünizmin ancak sosyal adaletle önlenileceğini ve komünizmin sosyal adaletin olmadığı yerde yeşereceğini söylemiş ve "Bu bakımdan memlekette sosyal adaletin yerleşmesini istemiyenlere karşı durun. Hakiki komünistler sosyal adaleti istemiyenlerdir. Sosyal adaleti istemiyenler bugün çeşitli yer ve rollerde karşımıza çıkmaktalar. Bunları Türk Milleti önünde protesto ediyoruz, onlardan şikâyetçiyiz" görüşlerini dile getirerek kendilerine karşı kullanılan komünist suçlamasını "sosyal adaleti istemeyen" işverenlere yöneltmişti.¹⁸ TIP kurucusu ve başkanvekili olan Türkler'in bu söylemini kendi düşünce dünyası yanında, antikomünizmin gücü ve yoğun anti-komünist propaganda karşısında bir meşruiyet arayışının, aşırı temkinli bir tutumun ifadesi olarak da okumak mümkün.

Özellikle Maden-İş'in 1974 Genel Kurulu ve DISK'in 5. Genel Kurulu (1975) sonrasında TKP'nin DISK'te artan etkisiyle birlikte Kemal Türkler'in TKP üyesi olup olmadığı tartışma konusu oldu. Türkler'in özellikle İkinci Milletçi Cephe hükümetinin kurulmasının ardından "Ulusal Demokratik Cephe" çağrısı yapması, 1975 sonrasında DISK'te etkisini artıran TKP'nin bir girişimi olarak değerlendirildi ve 1977 Aralık ayında toplanan DISK 6. Genel Kurulu'nda Kemal Türkler DISK Genel Başkanlığı'ni kaybetti. Genel-İş Sendikası Genel Başkanı Abdullah Baştürk DISK Başkanı seçildi. 1977 Genel Kurulu'nun ardından 1978 Genel Kurulu'nda T. Maden-İş ile DISK arasındaki gerilim 1 Mayıs 1978 kutlamalarından sonra daha da arttı. T. Maden-İş birkaç başka sendikayla birlikte (Banksen, Bayсен gibi) bir yıl süreyle DISK üyeliğinden ihraç edilirken, bazı T. Maden-İş yöneticileri kesin olarak, Kemal Türkler ise bir yıl süreyle geçici olarak DISK üyeliğinden ihraç edildiler.¹⁹

Ancak bu tartışma ve iddialara rağmen Türkler'in TKP üyesi olduğu

Türkler;
"Komünizm
ancak sosyal
adaletle
önlenabilir".

yönünde hiçbir belgeye, tanıklığa ve ize rastlamak mümkün olmamıştır. Konuştuğumuz dönemin çeşitli tanıkları Türkler'in TKP üyesi olmadığı yönünde görüş bildirdiler. Dönemin sendikacılarından bazıları Türkler'in çok zeki bir sendikacı olduğunu, iyi gözlemleyip iyi değerlendirdiğini; gerek Ecevit'e, gerek TKP'ye yaklaşırken güç dengelerini dikkate aldığını vurgulamaktadır.²⁰ Öte yandan Türkler'in Rus Devlet Arşivi'nde yer alan kişisel dosyasında da bu yönde bir bilgiye rastlamadık.²¹

Ele alacağımız ikinci sembolik-ironik olay, Enternasyonal Marşı nedeniyle Türkler'in tutuklanması, Türkler'in sosyalist solla ilişkisi açısından kayda değerdir. 19-22 Aralık 1979 tarihlerinde toplanan T. Maden-İş 23. Genel Kurulu'nun açılışında Maden-İş korusu ve delegelerin hep birlikte Enternasyonal Marşı'nı söylediği gerekçeyle Türkler başta olmak üzere divan başkanı ve bazı yöneticiler sıkıyönetim mahkemesi tarafından tutuklandı.²²

Maden-İş Genel Kurulu'nda Enternasyonal Marşı'nın okunması üzerine ortaya çıkan tepkilere cevaben Türkler şöyle diyor: "Enternasyonal Marşı iddia edildiğinin tersine hiçbir sosyalist ülkenin milli marşı değildir. İşçi sınıfının dayanışmasını sağlayan bir marştır. 1800'lü yıllarda Fransa'daki işçi sınıfı savaşimleri içinde bir Fransız işçisi tarafından yazılmıştır."²³ Bu açıklamaya rağmen Türkler ve 6 sendikacı Enternasyonal Marşı'nı söyledikleri için gözaltına alınmaktan kurtulamıyor; ancak 27 Aralık 1979'da Sıkıyönetim Mahkemesi'ndeki duruşmada serbest bırakılıyorlardı.²⁴

Ancak Enternasyonal Marşı okuma meselesi burada noktalanmıyordu. Tahliye edilmelerinden 17 gün sonra, Kemal Türkler ve 6 arkadaşı sendikal çalışmalar sırasında "Sosyal bir sınıfın öteki sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü amaçlayan propaganda yaptıkları" gerekçeyle, (Enternasyonal Marşı söylemek) 1. Ordu ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce tutuklanmaları kararlaştırılıyordu.²⁵

Kemal Türkler
1970'lerin
sonlarında.

TÜSTAY-DİSK Arşivi.

Sıkıyönetim Mahkemesi'nce haklarında tutuklama kararı verilen Kemal Türkler, Bank-Sen Genel Başkanı Metin Denizmen, Maden-İş yöneticileri Kemal Daysal, Bahtiyar Erkul, Mehmet Karaca ve baştemsilci Necdet Onaran, 16 Ocak 1980 günü basın toplantısı düzenledikten sonra Sıkıyönetim Komutanlığı'na teslim oluyorlardı. Türkler tarafından okunan ortak açıklamada "26 Aralık'ta aynı gerekçe ile Maden-İş'in dört yöneticisinin gözaltına alındığını, bir gün sonra da Sıkıyönetim Mahkemesi'nce serbest bırakıldıklarını, 17. gün sonunda ise haklarında tutuklama kararı verildiği" belirtilerek bu durum eleştiriliyor ve Demirel Hükümeti'ni suçluyordu.²⁶ Türkler ve arkadaşları Enternasyonal Marşı'nı söylemekten dolayı yaklaşık 1 ay tutuklu kalıyor ve 12 Şubat 1980'de itiraz üzerine tahliye ediliyorlardı.²⁷

Maden-İş kongresinde Enternasyonal Marşı'nın söylenmesi 12 Eylül darbesi sonrasında açılan DİSK davası iddianamesinde de DİSK'in işlediği suçlar arasında sayılıyordu. Sıkıyönetim askeri savcısı Süleyman Takkeci iddianamesinde "250-300 kişinin katıldığı bu toplantı koro halinde "Enternasyonal Marşı" ve "16 Haziran İşçi Marşı" söylenmesi ile açılmıştır. Kapanış sırasında da açılışa olduğu gibi

bir kez daha "Enternasyonal Marşı" söylenmiştir. Kemal Türkler, Metin Denizmen, Kemal Daysal, Bahtiyar Erkul, Mehmet Karaca ve koroyu teşkil eden kişiler hakkında soruşturma açılmış, tutuklama kararı alınmış ve Askeri Savcılığımızca Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nde kamu davası ikame edilmiştir" ifadelerine yer veriyordu.²⁸

1959 yılında Menderes'e başvurarak okuttukları mevlidin radyodan yayını isteyen Türkler, 20 yıl sonra Enternasyonal Marşı'nı söylediği için tutuklanıyor ve bir ay tutuklu kalıyordu. Bu 20 yıl, asırlık mevlitten enternasyonale bir sendikacının öyküsüydü.

Kemal Türkler'in yaşamında mevlitten enternasyonale geçen 20 yıl, bir sendikacının yaşamöyküsünde deneyimin ve değişimin önemini göstermesi açısından oldukça dikkate değerdir. Kılı kırk yaran titizliği, temkinliliği ve ölçülülüğü ile tanınan Türkler'in mevlitten enternasyonale yolculuğu, aynı zamanda değişen koşulları ve güç dengelerini dikkate alan esnekliğini ve risk almayı bilen dik duruşunu da özetliyor.

AZİZ ÇELİK
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İİBF ÇALIŞMA EKONOMİSİ
VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BÖLÜMÜ

Kemal Türkler'in Yaşamöyküsünden

Kemal Türkler, 1954-1980 arasında aralıksız 26 yıl Türkiye Maden-İş'in, DISK'in kuruluşundan Aralık 1977'ye kadar aralıksız 10 yıl DISK'in Genel Başkanlığını yürüttü. Türkler, 15 Aralık 1961 Sarıhanlıca başı mitingi, 1963 Kaval grevi-direnşi, 1964 Singer grevi ve 1969 Singer işgali, 1969 Türk Demirdöküm işgali, 15-16 Haziran 1970 direnişi, 1976 DGM direnişi ve MESS Greverleri ile 1 Mayıs 1976 ve 1977 kutlamalarının da aralarında olduğu döneme damgasını vuran büyük işçi eylemlerinin mimarı ve uygulayıcısı olarak kararlı ve direngen bir sendikacı kimliğiyle öne çıktı. 1926 yılında Denizli'de doğan Kemal Türkler, işçiliğe 1948 yılında Emayetaş Fabrikası'nda başladı. Türkler, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 2. sınıfından ayrıldı.²⁹ Türkler, Emayetaş Fabrikası'nda dört yıl çalıştı. Türkler'in fiili işçiliği bu dört yıldır. Türkler 1952'den başlayarak, 1980'e kadar 28 yıl profesyonel sendikacılık yaptı. Emayetaş Fabrikası'nda çalışırken 1951 yılında İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'na (daha sonra Türkiye Maden-İş adını aldı) üye oldu. İşçi mümessilliğine seçildi. Türkler, işyerinde toplulukla iş uyumunu sağlama çabalarıyla işten atıldı. Ancak İl Hakem Kurulu Türkler'i işe iade etti. Türkler, sendikanın Bakırköy şubesinde 6 ay şube sekreterliği, iki yıl şube başkanlığı yaptı daha sonra 15 yıl sendikanın genel sekreterliğini yaptı.³⁰

Sendikanın 1954'te toplanan genel kurulu sırasında kurucu üye ve ilk genel başkan Yusuf Sidal sendikanın gelişmesini istediği için, diğer eski genel başkan Uzeyir Kuran da yorgunluğunu ileri sürerek görevi kabul etmeyince sendikanın genel başkanlığına Türkler seçildi. Türkler İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde (İİSB) üç dönem Yönetim Kurulu üyeliğinde bulundu.³¹ Türkler'in sendikanın genel başkanlığına seçilmesinden sonra, sendikanın hızla gelişmesi karşısında önce federasyon kurma gündeme geldi ancak federasyon kurmanın "bünyeye uymayacağı" görüldüğü "milli tip" sendikada karar alındı.³² Ekim 1956'da toplanan 10. Büyük Kongre, sendikanın Türkiye çapında örgütlenmesine karar verdi ve sendikanın adı Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası (Türkiye Maden-İş) olarak değişti. Maden-İş Başkanı Kemal Türkler daha sonraki yıllarda Türk-İş içinde de Türkiye tipi sendikayı ısrarla savundu: "Federasyonların aktif olmaya imkanı yoktur. Federasyonların yapmakta olduğu işlerin tam sıhhatli olduğu iddia edilemez. Ama Türkiye tipi sendika her meseleye müdahale etmek imkânına bulabilir."³³ Maden-İş bu değişikliğin ardından hızla örgütlenmeye ve büyümeye başladı.³⁴ Kemal Türkler, iyi bir örgütçü olarak takdir topladı. Akis Temmuz 1957'de Kemal Türkler için, "İzmit'te boru fabrikasının açıldığı günlerde hemen bir şube kurarak iyi bir sendikacı ve teşkilatçı olduğunu bir defa daha gösteriyordu" değerlendirmesini yapacaktı.³⁵

Kemal Türkler, 1961 Sarıhanlıca mitinginde aktif görev aldı. Ziya Hepbir'e göre miting önerisi Türkler'den geldi. Türkler mitingün konuşmacıları arasındaydı. Sendikalar henüz çıkmadan Ocak 1963'te Kaval'de başlayan "kanunsuz" grev ile Maden-İş ve Kemal Türkler diktatörleri üzerine çekti.³⁶ 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca çok sayıda işçi direnişi örgütledi. 4 Nisan 1964 günü, Singer grevi sırasında Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy ile birlikte gözaltına alınmalarıyla başlayan gözaltı ve tutukluluk serüveni sık sık tekrarlandı. Türkler, 13 Şubat 1967'de Rıza Kuas, İbrahim Güzelce, Kemal Nebiyoğlu ve Mehmet Aipdündar ile birlikte DISK'i kurdu ve DISK Genel Başkanlığına atandı. 1969 yılında zamanı müsait olmadığı için DISK Genel Başkanlığı'nı yeteri kadar yapamadığını ileri sürerek

genel başkanlıktan istifa etti, ancak DISK Yönetim Kurulu'nun talebi üzerine istifasını geri alarak görevine devam etti.³⁷

DISK'in kuruluşundan sonra karşılaştığı en büyük tehlike AP hükümetinin 1970'te 1317 sayılı yasa ile Sendikalar Kanunu'nu değiştirerek DISK'in ölüme set çekme girişimi oldu. Kemal Türkler liderliğindeki DISK bu girişime sert tepki gösterdi. DISK'in karşı çıkmasına rağmen yasa parlamentonun gündemine gelince 15-16 Haziran 1970 tarihinde İstanbul ve Kocaeli illerinde onbinlerce işçi iş bırakarak yürüyüş geçirdi. 15-16 Haziran işçi eylemleri üzerine sıkıyönetim ilan edildi. Kemal Türkler ile çok sayıda sendikacı ve işçi tutuldu. Türkler üç ay yakın Maltepe Askeri Cezaevi'nde tutuldu kaldı. Anayasa Mahkemesi'nin TİP ve CHP'nin baskısıyla 1317 sayılı yasanın bazı hükümlerini iptal etmesi üzerine DISK'i ortadan kaldırma girişimi sonuca ulaşmadı.

Türkler başkanlığındaki DISK, 12 Mart 1971 yarı-askeri müdahalesini Türk-İş'ten bile daha erken davranarak destekledi.³⁸ DISK, Türkiye'nin 1974 Temmuz ayında Kıbrıs'a gerçekleştirdiği müdahaleyi destekledi. Türkler, 20 Temmuz 1974'te Başbakan Ecevit ve Genelkurmay Başkanı Sanca'a bir telgraf çekerek DISK yönetiminin oy birliği ile askeri müdahaleyi desteklediğini açıkladı.³⁹ Türkler, Halil Tunç'a da bir telgraf çekerek Kıbrıs konusunda ortak hareket edilmesini teklif etti.⁴⁰

Kemal Türkler, DISK yönetimine 1 Mayıs'ın 1976'da Taksim'de bir mitingle kutlanmasını önerdi.⁴¹ Türkler'in bu önerisini kabul eden DISK yönetimi 29 Mayıs'ta sonra Türkiye'de ilk kez 1951 1 Mayıs kutlanmasını sağladı. DISK, Eylül 1976'da Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin yeniden yasalaşmasına karşı tutum aldı ve direnişe geçti, bunun üzerine Türkler ve bir grup DISK yöneticisi yeniden tutuldu.1977-78 yıllarında Turgut Özal'ın başkanı olduğu işveren sendikası MESS ile Türkler'in başkanı olduğu T. Maden-İş arasında yürütülen toplu iş sözleşmeleri uyuşmazlıkla sonuçlanınca, MESS grevleri olarak bilinen yaygın grevler yaşandı.⁴²

Türkler'in militan ve mücadeleci çizgisi, ters düştüğü ve yollarını ayırdığı sendikacılar tarafından da takdir edilmektedir. Örneğin eski Petrol-İş Genel Başkanı Ziya Hepbir: "Kemal Türkler ters adamdır ama eylemciydi", demektedir.⁴³

Kemal Türkler'e ait durum bildirimi, 1968.

TÜSTAY-DISK Arşivi.

YURTDIŞI GÜVENLİK İÇİ BAKANLIĞI
KURUMBAŞKANLIĞI
II. Utan Genel Kurul
Talepnamelerle ilgili
YURTDIŞI MİLLİ HİZMET

Genel Başkan
TARİHİ
DEĞERLENDİRİLMİŞ

TABLO I

1. Adı, Soyadı	Kemal Türkler	FOTOĞRAF
2. Boş Adı	Hüsnü	
3. Doğum yeri ve tarihi	Denizli 1926	
4. Yurtiçi Sendikası	Emayetaş	
5. Yurtiçi Sendikası	Maden-İş	
6. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
7. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
8. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
9. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
10. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
11. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
12. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
13. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
14. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
15. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
16. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
17. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
18. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
19. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
20. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
21. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
22. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
23. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
24. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
25. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
26. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
27. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
28. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
29. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
30. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
31. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
32. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
33. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
34. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
35. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
36. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
37. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
38. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
39. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
40. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
41. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
42. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
43. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
44. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
45. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
46. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
47. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
48. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
49. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
50. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
51. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
52. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
53. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
54. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
55. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
56. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
57. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
58. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
59. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
60. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
61. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
62. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
63. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
64. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
65. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
66. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
67. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
68. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
69. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
70. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
71. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
72. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
73. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
74. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
75. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
76. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
77. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
78. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
79. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
80. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
81. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
82. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
83. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
84. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
85. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
86. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
87. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
88. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
89. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
90. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
91. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
92. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
93. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
94. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
95. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
96. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
97. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
98. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
99. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	
100. Yurtiçi Sendikası	Türkiye Maden, Madeni Eşya ve Makine Sanayi İşçileri Sendikası	

YANLIŞ, 28. 2. 1968 TARİHİ.

Kemal Türkler Nasıl Öldürüldü?

Kemal Türkler 22 Temmuz 1980 günü İstanbul Merter'de, sabah evinden çıkıp sendikaya gitmek üzere arabasına binerken kurşunlanarak katledildi.

Türkler'in katilleri aradan geçen 30 yıla karşın cezalandırılmadı. 25 Temmuz 1980 günü yapılan ve büyük bir gösteriye dönüşen cenaze töreni aslında sadece Kemal Türkler'in kişisel yaşamının sonunu değil, Türkiye sendikacılığının bir döneminin sonunu da simgeliyordu. Bir buçuk ay sonra yapılacak 12 Eylül 1980 askeri darbesi, Kemal Türkler'in de önemli pay sahibi olduğu sendikalar hareketini 1946'dan o güne değin biriktirdiklerini silip süpürecekti.

Kemal Türkler'in öldürülmesi "MHP ve Ülkücü Kuruluşlar İddianamesi"nde şu şekilde yer almıştır:

"Sanık Alpaslan Türkeş'in DİSK yöneticilerinin yok edilmesi yolunda emrini vermesinden birkaç gün sonra Berker İnanoğlu'nun Mecidiyeköy'deki Dağhılar ticarethanesinin üstündeki yazıhanesine gelmiş, Berker İnanoğlu da Türkeş'in emri ile Yılma Durak ve Celal Adan'ı buraya çağırıştır. Daha önce yazıhaneye gelmiş bulunan Aydın Esi komünist haru-kecin kaynağı olduğu söylenen DİSK yöneticilerinin adreslerini tespit etmiştir. Yazıhaneye gelen Yılma Durak, Celal Adan, Ali Doğan ile Alpaslan Türkeş ve Aydın Esi arasında geçen konuşma sonunda Aydın Esi, saptığı adresleri Celal Adan'a yazdırmıştır. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Celal Adan tarafından hedef seçilmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra Kemal Türkler'in öldürülmesi için ülkücü militan arayan Celal Adan partı binasında, daha önce eylem yapmak istediğini söyleyen ve Ankara Bahçelievler'de 7 kişilinin öldürülmesi olayından aranan Ünal Osmanoğlu ile karşılaşmış, Kemal Türkler'in adresinin tespit edildiğini, Yılma'nın da bundan haberi olduğunu, bu işi yapmalarını söylemiş ve adresi Ünal'a vermiştir. (...) 22 Temmuz 1980 günü saat

Turkish union leader murdered by Islamic terrorists

From Sinan Fişek
Ankara, July 22

Mr Kemal Türkler, president of the Metal Workers' Union and the foremost figure of the leftist labour movement in Turkey, was assassinated today in Istanbul.

The union leader, accompanied by a bodyguard, had just left his home in the suburb of Merter and was preparing to climb into his car when least two men opened fire. He died on the way to hospital and his bodyguard was badly hurt. The terrorists escaped in a

It was the third killing in Istanbul of a well-known political figure within a week. Mr Abdurrahman Koksaloğlu, a member of Parliament for the opposition Republican People's Party (RPP), was murdered at his office last Tuesday.

In an attempt to get Turkey's two main parties together to combat terrorism, Mr İhsan Sabri Çağlayangil, the acting President, has invited Mr Süleyman Demirel, the Prime Minister and chairman of the conservative, Justice Party, and the Opposition leader, Mr Bülent

Türkler'in cenaze törenine Türk-İş üyesi işçiler de katılmıştı. Bunlardan bir grubu Kristal-İş Sendikası üyesiydi.

Fotoğraf Mehmet Üner, Kristal-İş Arşivi

"Türk sendikacılar teröristler tarafından katledildi".

The Times, 23.7.1980.

Kemal Türkler 22 Temmuz 1980 günü İstanbul Merter'de, sabah evinden çıkıp sendikaya gitmek üzere arabasına binerken kurşunlanarak katledildi.

08.00 sıralarında Abdülsamet Karakuş, Ünal Osmanoğlu, İsmet Koçak, Aydın Eryılmaz'ın kullandığı gasp edilen otolya Merter sitesine gelmişler, Ünal ve İsmet anayolda indikten sonra arabayı yakın bir yere park etmişlerdir. Saat 09.30 sıralarında İsmet Koçak, Kemal Türkler'in evinden çıktığını işaretleyerek bildirmiş plan ve işbölümü uyarınca arabasına binen Kemal Türkler ile koruma polisine Abdülsamet Karakuş, İsmet Koçak ve Ünal Osmanoğlu birlikte ateş etmişlerdir." 44

The Times'a özensiz bir haber: Türk sendika lideri İslamcı teröristler tarafından katledildi

Kemal Türkler'in ölümünden ardından The Times gazetesinde çıkan bir haber Türkler'in ölümünden İslamcı teröristlerin sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Ankara mahreçli Sinan Fişek imzalı haberde, AP'ye atılan "Türkiye İslam Birliği İttifakçıları" adlı örgütün olaydan sorumlu olduğu belirtiliyordu. 45 Haber ciddi bir özensizlik ve dikkatsizlik ürünüydü. Haberde yer alan tuhaf "İslamcı teröristler" iddiası, Kemal Türkler ile aynı gün işkenceyle öldürülen Demokrat gazetesi muhabiri Recai Ünal'ın katilleriyle Türkler'in katillerinin birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyordu. 46

DİPNOTLAR

1. Kemal Türkler hakkında ayrıntılı ve sağlıklı bir biyografik çalışma ne yazık ki yoktur. "Kemal Türkler Kürsüde" adlı çalışma Maden-İş Sendikası'nın arşivlerinde bulunan Rasim Öz tarafından yazılmıştır. 2 ciltlik kitapta oldukça kısa bir Türkler biyografisi yer almaktadır. Kitap, adına uygun bir biçimde Kemal Türkler'in açıklama ve konuşmalarından oluşmaktadır. Belgeleştiren önemli bir çalışma olan kitap, biyografik niteliğinden ötürü Rasim Öz (Yayınla Hazırlayan). *Kemal Türkler Kürsüde*, 2 cilt. İstanbul: Kemal Türkler Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2002.
2. Türkler hakkında biyografik bir kitapçık ise Birleşik Metal-İş Sendikası tarafından hazırlanmıştır. Kısa bir yaşam öyküsü niteliğindeki kitapçık gerekçesi (madde hata ve eksikler) gerekçe olarak açıklanmaktadır. Birleşik Metal-İş Sendikası, *Altınentene Adının Bir Yorumu Kemal Türkler*, İstanbul. (tarihisi) Türkiye Sendikalar Anılsözlüğü'nde yer alan Kemal Türkler maddesi ise çok önemlidir (1998).
3. Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler'den Başbakan Meridere'ye 13.11.1959 tarih ve 230/59 sayılı yazı, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* 030.01.23.730.4. Yazının aldığı yer alan RU YÖ kısıtlamasının Genel Sekreter Ruhi Yılmaz'ın aldığı olduğu anlaşılmaktadır.
4. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında faaliyetleri durdurulan sendikalar arasında yer alan T. Maden-İş Arşivine İstanbul Şikayeti Komutanlığı tarafından el konuldu. DISK ve bağlı sendikaların 1992'de faaliyetlerine yeniden başlamalarıyla birlikte DISK ve bağlı sendikaların arşivleri DISK'e iade edildi. DISK Genel Merkez Arşivi ve bazı yer sendikası arşivleri DISK tarafından korunmaktadır. Maden-İş kendi arşivini olarak kendi binalarından birine yerleştirdi. Ancak daha sonra bu binaların kiraya verilmesi sırasında arşiv korunmadı. Yapılmış arşivler arasında T. Maden-İş Arşivinin akıbetini tam olarak öğrenemedik. Ancak T. Maden-İş Arşivinin sendikaya ait binaların kiraya verilmesi sırasında hükümetin DISK'e SEKA ya satılması olduğu bir olasılık olarak görülmektedir. Buğün T. Maden-İş Arşivinden çok az sayıda belge Birleşik Metal-İş Sendikası ve Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TOSTAV) arşivlerinde bulunmaktadır.
5. Maden-İş gazetesini 1. Nisan 1959. Sayı 11. (Maden-İş gazetesini için Lower Çarşık'te resimlenmektedir).
6. Sendikaları bu dünyevi tutumu sendika yayın arşivine Maden-İş gazetesinde de görülmektedir. Gazetede zaman zaman sanat dünyasından haberlere ve kadın markaları türü eserlerine yer verilmektedir. Bunlardan birinde deniz kıyısında mayolu bir kadın markası fotoğrafının altında şu ifade yer almaktadır: "Yaz, dışarıya mevsimdir. Artık ona da pozdayo." Maden-İş gazetesini, 19 Ekim 1957. Sayı 13.
7. Maden-İş gazetesini, 1. Mayıs 1959. Sayı 5. 1950'li yıllar boyunca gazetelerinin azlığı nedeniyle sendikaların sık sık balo ve eğlence geceleri düzenledikleri bilinmektedir.
8. Kemal Türkler ile uzun yıllar birlikte çalışmış olan Sinan Pamukçu, Türkler'in aynın iltiz, kılı kırk yaran, her şeyi en ince ayrıntısına kadar hesap eden, şüpheli ve temkinli kişisel özelliklerine vurgu yapmaktadır. Sinan Pamukçu ile görüşme, 24 Ekim 6. Kasım 2007.
9. Aziz Çelik, *Vesayette Siyaset Türkiye'de Sendikalar: Parti-Devlet İhtilali (1946-1967)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
10. Çelik, 2009.
11. Onlar Grubu'nun "Basın Toplantısı Bildirisi", (tarihisi), TÜSTAV Laiklik-İş Kolektifine, Onlar (İdealistler) Grubu Tekstil Federasyonu Başkanı Celal Beyaz, İstanbul Tekstil ve Örmecilik

- Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Bahir Ersoy, İstanbul Öleyis Sendikası Başkanı Mustafa Çiçek, Türkiye Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler, Türkiye Su-İş Sendikası Başkanı Cemil Serinbaşoğlu, İstanbul Gıda Sanayi Sendikası Başkanı Zuhur Tetey, İstanbul Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri İbrahim Güzelce, Türkiye Laiklik-İş Sendikası Başkanı Rıza Kuas, Türkiye Çikolata ve Şekerli Sanayi İşçileri Sendikası Başkanı Ahmet Muşlu ve İstanbul Yaprak Tütün İşçileri Sendikası Başkanı Hüseyin Uslubaşlan olmaktadır.
12. M. Sadık Sıde, *Çalışma Hayatı, Türk-İş ve Sendikalar*, Ankara: Şeker-İş Yayınları, 2004, s. 63.
13. Nihat Sargın, *TIP, Yıllar (1961-1971) Anılar Belgeler 2*, İstanbul: Felis Yayınevi, 2001, s. 1326.
14. Maden-İş'in 7-10 Eylül'de yapılan Genel Kurulunda 12 Ekim seçimlerine ilişkin olarak 8'e karşı 61 oyla alınan kararda şöyle yazılı: "denimekteki... Bir haris olmak üzere mevcut işçi partilerinin tüzük ve programları ile hükümetin hakim anlayışından yandırı...".
Yüksek sınıfların partileri emekten, emenden yana bir düzümün içerisinde olmadıkları gibi, aracıya, tehcere, taprak oğlusu müessesine ve Mustafa Kemal'in yadigarı yolda emperyalizme karşı da kesin vaziyet almamaktadır.
Bu durum karşısında, 12 Ekim seçimlerinde sendika olarak tüzük ve programı sınıfla ideolojimizi savunan TIP'in desteklenmesine, Bu örgüt içerisinde: emekçilerin, köylülerin, emekten yana namuslu aydınların ve tüm ezilen halk tabakalarının gönül birliği ile çalışma yapmalarına, Sendikamızın bütün kademlerinde Partiye sahip çıkacak militan yetiştirilmesi için sınıfla apidan devrimci eğitim yapılmasına ve Türkiye'nin kuruluşa adına yapılan eylemlerinin desteklenmesine karar verilmiştir."
15. Sovyet araştırması Korniyenko, cıddı bir hata yaparak Kemal Türkler'in 1961 seçimlerinden kısa bir süre sonra TIP'ın ayrıldığını iddia etmektedir. Korniyenko, Radmir Platonovich, *The Labor Movement in Turkey (1918-1960)*, Moscow: Institute of the Peoples of Asia, Academy of Science USSR, 1965, s. 104. (Kitabın Rusça orijinalinden U.S. Department of Commerce, Clearing House for Federal Scientific and Technical Information-Joint Publications Research Service tarafından yapılan çeviri, çoğaltma, Washington, 1967).
16. DISK, 5. Denem Çalışma Raporu (1973-1978), İstanbul: DISK Yayınları, No. 6, 1975, s. 79.
17. DISK, 5. Denem Çalışma Raporu, s. 17.
18. Müessesiler Heyeti toplanırsa, *Jeni İstanbul* u protesto eden bir deklarasyon yayınlanmasını kabul etti. Derhal kaleme alınan ve mikrofondan okunan deklarasyonda şöyle denilirdi: "Jeni İstanbul gazetesi'nin 9-14 tarihli nüshalarında Tarih Buğra imzalı yazılar okundu. Merkur yazılarının tüm olarak Türk işçisinin komünizmin yeşermesine müsait bir vasat içine olduğu, açıkça ifade eder mahiyette olduğu Türk-İş Müessesiler Heyetini, İzzana İslah davet etmiştir. (...) Bu yazılar ve onun gibiler nice bilmedikleri k. Türk işçisi her şeyin önünde memleket menfaatinin görevidir. (...) Türk işçisi her şeyi ile komünizmi İslah ediyor. Türk işçisi komünizmin amansız düşmanı ve her zaman karşıdandır. Türk işçisinde arama yapmadan evvel bu kişileri kendi cephelerini araştırmalıdır." *Türk-İş Müessesiler Heyeti Tutumunu*, çoğaltma, s. 42. (Tutanak için Yıldırım Koç'a teşekkür ediyorum).
19. Önce, 22 Ocak 1962.
20. Cavan Koç ve Yıldırım Koç, *DISK Tarihi, Efsane mi Gerek mi*, 1967-1980, Ankara: Epos Yayınları, 2008, s. 515-516.
21. Sinasi Yeldan ile görüşme, Ayrıntı, 21 Temmuz 2007. (Görüşme Murat Özveri ile birlikte yapılmıştır).
22. Kemal Türkler'in Dosyası, *Kuayya Devlet Sosyalı Sosyal Tarih Arşivi*, Fon 495, *Liak 266*, Dosya 320, Rusçadan çeviren: Rustem Anz. (Dosyaya ulaşımını sağlayan: Erden Akbulut'a teşekkür ediyorum).
23. Rasim Öz, *Kemal Türkler Kürsüde*, İstanbul, 2002, Cilt 1, s. 21.
24. Milliyet, 26 Aralık 1979.
25. Milliyet, 28 Aralık 1979.
26. Milliyet, 17 Ocak 1980.
27. Milliyet, 13 Şubat 1980.
28. İstanbul Şikayeti Komutanlığı Askeri Savcılığı, *DISK (İşçi) Bağlı Sendikalar-İşçileri Küçü ve Kuruluşları Soruşturması İddianame*, 25 Haziran 1981, s. 17.
29. Hukuk Fakültesi'nden ayrılmak zorunda kalmasına rağmen Türkler'in kendini hukukçu görme eğilimi tartışılıp anlaşılmaktadır. Eski MESS yöneticisi Avukat İhsan Lök, Türkler'in kendisine hep "medekayın" diye hitap ettiğini ancak bunu sendikacı bağlamında değil, hukukçuluk bağlamında söylediğini aktarmaktadır. Zafar Aydın tarafından İhsan Lök ile yapılan görüşme, İstanbul: 1 Şubat 2009.
30. Türkiye Devrimi İçin Sendikaları Konfederasyonu 11. Olağan Genel Kurul Delegeilerine Ait Durum Belgesi-Kemal Türkler, *TÜSTAV DISK Kolektifine*, Kemal Sülker, "Kemal Türkler", *Sosyalist Kültür Anılsözlüğü*, Cilt 8, s. 1232-1233.
31. Maden-İş'in Haberleri, 963/19, Fırat Koşkuğu Kişisel Arşivi.
32. Maden-İş'in Haberleri, 963/19.
33. "Kemal Türkler'in Konuşması", *Türk İş Müessesiler Heyeti Zabit ve Raporları (14-15.16.4.19.58)*, Ankara: Bahaoglu Matbaası, 1958, s. 87.
34. Türkiye Maden-İş, Maden-İş 1. Tanıtım, Nasil Kuruldu, Gelgit, Çalkıyor, İstanbul: Türkiye Maden-İş Sendikası Yayınları, 1965, s. 7-8.
35. *Akla, 20 Temmuz 1957*.
36. Zafar Aydın, "Anımsatma" *Bir Grevin Öyküsü*, Ruvel 1963, İstanbul: TÜSTAV-Sosyal Tarih yayınları, 2010.
37. Kemal Türkler'in DISK Genel Başkanlığı'ndan İstifa mektubu, 29 Mayıs 1969, *TÜSTAV İstiklak Kolektifine*, DISK Yönetim Kurulu'nun Kemal Türkler'in istifasını geri almasını talep eden yazısı, 16.6.1969, *TÜSTAV Laiklik-İş Kolektifine*, Emek tarihî yazısında bilimsel bir istifa olayının zaman darlığından ötesinde nelerle dayalı olarak olduğu bir olasılık olarak görülmektedir.
38. Koç ve Koç, *DISK Tarihi, Efsane mi Gerek mi*, 1967-1980, Ankara: Epos Yayınları, 2008, s. 173-174.
39. Kemal Türkler'in Başkanlık Ectivve Genelkurmay Başkanı Sarıca'nın teklifleri, 20 Temmuz 1974, *TÜSTAV DISK Arşivi Kolektifine*.
40. Kemal Türkler'in Türk-İş Başkanı Halil Tunç'a telgrafı, *TÜSTAV DISK Arşivi*.
41. Mehmet Karaca ile görüşme, İstanbul, 4-11 Haziran 2007.
42. MESS grevleri için bakınız: Can Şafak, "Mess Grevleri (1977-1980)", *Çalışma ve Toplum*, Sayı 33, 2007/2, s. 11-14.
43. Ziya Heptilire görüşme, 8 Mayıs 2008.
44. Ankara-Çankırı-Kastamonu illeri Şikayeti Komutanlığı Askeri Savcılığı, *İddianame (M.H.P. ve Ülkücü Kuruluşları)*, Evrak No: 1980/7040, Esas No: 1980/7040, Karar No: 1981/600, s. 396.
45. The Times, 21 Temmuz 1980.
46. Milliyet, 23.7.1980.

1914'TE RUMLARIN SÜRÜLMESİ

YABANCI HEYETİN GÖZLEMLERİ VE SEYREK KÖYÜNÜN FOTO HİKÂYESİ

FUAT DÜNDAR

Rumlara yönelik saldırılar 1914'ün Mayıs ayında doruk noktasına ulaştığı zaman iç ve dış baskılar yoğunlaşır. İçişleri Bakanı Talât Paşa Rumlara yönelik saldırıların olduğu bölgeye yabancı diplomatların katıldığı bir inceleme gezisi önerir. 20 Haziran-11 Temmuz arası Bursa'dan İzmir'e kadar olan bölgede gerçekleşen inceleme gezisine yabancı ülke konsolosluklarının temsilcileri, farklı aşamalarda iştirak ederler. Elinizdeki yazı bu geziye katılan heyetin hazırladığı raporu ele almaktadır.

Ege Bölgesi haritası.

Makedonya olmaması ve elden çık-maması düşüncesiyle İslamlaştırma ve Türkleştirme amaçlı nüfus politi-kasını hayata geçirir. 1913-1914 yılları arasında, Bulgarların ardından Rum-ları göçmelerini hedefleyen bir po-litika uygulanır.

Bu politikanın askeri, etnik, politik nedenleri vardır. Trakya'daki Rum nüfus başkent İstanbul için, Ege Bölgesi'ndeki Rum nüfus da Anadolu için bir tehdit olarak algılanır. Ada-ların bir kısmının İtalya'dan alınması ile Yunanistan'ın Anadolu'ya yakınıl-ğı birkaç mil mesafeye düşmüş, İzmir gibi Ege kıyısındaki yerleşim yerleri sınır kenti haline dönüşmüştür. Ay-rıca son Balkan Savaşı'nda toprakla-rını iki katına çıkaran Yunanistan'ın irredentist Megali idea politikası ciddi bir politik tehdit olmaya baş-lamıştı. Batı Anadolu'nun büyük bir kesimini içeren toprak talebi İttihat-çıların, Makedonya'dan sonra sıranın Anadolu'ya geldiği inancını pekiştiriy-ordu. Üstelik adalaran sandallarla Ege kıyılarına geçen Yunan ve Rum çeteleri ciddi güvenlik sorunu yarat-maktaydılar. Özcesi, Anadolu'daki ve özellikle Ege kıyısındaki Rum nü-fus askeri, etnik ve politik bir sorun olarak kodlanmış ve çaresinin de bu nüfusun Yunanistan'a gönderilmesi düşüncesini pekiştirmişti.

Yüzbinlerce Balkan Türk'ü ve Müslü-man'ı kayıp topraklardan Osmanlı'ya sığındığı sırada Enver Bey İpaşal önderliğinde 1913 Bâbüli Darbesi gerçekleşir. Bu darbe, Balkanlar'dan

kovulan Müslümanların, Türklerin, ortak kimlikleri mültecilik olan gru-bun bir darbesi sayılabilir. Make-donya mahreçli İttihad ve Terakki Cemiyeti, Anadolu'nun ikinci bir

"25 Haziran Seirek köyü [Seirek Köyü ve Ulujak'ı (Ulucak)] ziyaret ettik. 300 haneli Rum köyü Seirek'i terk edilmiş olarak bulduk." (solda)

"Bize ulaşan bilgilere göre, 14 Haziran'da yöre Müslüman çeteler tarafından saldırıya uğramış ve karışıklımda da Rum köylüler kendini savunmuş, 35-40 Rum hayatını kaybetmiş. Evler ve kiltür yağmalanmış ve 30 ev yakılmış." (Köy okulu ve kilisenin avlusu)

Donanması oldukça güçlü olduğundan, Yunanistan'la bir savaşa sürüklenmekten kaçınmak gerekiyordu. Bu yüzden I. Dünya Savaşı'na kadar, perde arkasında ITC'nin olduğu ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın yürüttüğü Ege kıyısındaki Rumların 'gönüllü göçmelerini' sağlayacak bir politika devreye sokulur. Bu amaçla üç temel metot uygulanır; muhacir iskânı, şiddet ile korku salmak ve ekonomik boykot ile yaşam koşullarını zorlaştırmak. Bu makalenin amacı *Modern Türkiye'nin Şişresi* çalışmamda geniş yer verdiğimiz bu politikanın, detaylarından biri olan, olayları incelemek için oluşturulan yabancı inceleme heyeti gözlemlerini aktarmak ve elimizdeki nadir görsel kaynak olan Sarayköy vakasını  ne  ıkarıktır.

İNCELEME HEYETİNİN OLUŐTURULMASI

Rumlara yönelik saldırılar 1914' n Mayıs ayında doruk noktasına ulaştı   zaman i  ve dış baskılar yoğunlaşır. İçişleri Bakanı Talât Paşa Rumlara yönelik saldırıların olduğu bölgeye yabancı diplomatların katıldığı bir inceleme gezisi önerir. 20(?) Haziran-11 Temmuz arası Bursa'dan İzmir'e kadar olan bölgede gerçekleşen inceleme gezisine yabancı ülke konsolosluklarının temsilcileri, farklı aşamalarda iştirak ederler. Yabancı heyetin bir kısmı Talât Paşa'ya iştirak ederken, grup kendi incelemesini genelde ayrı yapar.

21 Haziran gecesi 6 büyük devletlin (İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan) İstan-

bul konsolosu acil olarak bir araya gelir. Hemen ertesi gün, bir inceleme heyetinin İzmir'e gönderilmesi kararı alınır. Toplantıya iştirak eden Fransız elçisine göre konsolosluklar adına inceleme gezisine dragomanların ( evirmen) gönderilmesi kararlaştırılır. Heyette Fransızca yazım biçimi ile; Ledoux Bey (Fransa), Matthews Bey (Britanya), Toukholka Bey (Rusya), Chabert Bey (İtalya), Schoenberg Bey (Almanya) ve Coglievina Bey (Avusturya-Macaristan) yer alırlar. bazı gazeteciler de gezinin belirli kısımlarına katılırlar, E. Whittall (*Times*), Herr Pfeiffer (*Deutsche Tageszeitung*) ve *Hamburger Nachrichten* gazetesinin İstanbul sorumlusu). Fransa adına seçilen konsolosluğun birinci dragmanı Ledoux Bey, Marmara kıyısında "desatre" bildirilen yerleri gezip Quai D'orsay'a (Fransız Dışışleri Bakanlığı'na) bir rapor ile bildirirken, Britanya adına da Matthews Bey, 21 Temmuz 1914 tarihli gözlem raporu en detaylı rapor olarak Foreign Office'e iletilir.

Britanya konsolosluk temsilcisi, kendisine çevirmenlik yapan Mr.

Braithwaite ile Mudanya'nın Trilias yerleşim yerinden inceleme gezisine çıkmış. 22 Haziran Bursa, 23 Haziran Bandırma'daki incelemeden sonra 24 Haziran'da Menemen'e varıp diğer inceleme heyeti ile birleşir. Fransız, Rus, İtalyan, Alman ve Avusturya delegelerinden oluşan heyet ise, 22 Haziran İzmir'den incelemeye başlamış ve ardından Urla, Seferlihisar, Manisa'ya gezer. 6 konsolos yetkilisi Menemen'i gezdikten sonra, aşağıda foto hik yesini vereceğimiz Seirek köyü de (dokümanlarda Seirek keuy) dâhil Rum köylerini gezdikten sonra, 26 Haziran'da Sakız kanalından  eşme'ye iner. Ardından Foça'yı ve civar bölgesini ziyaret edip, Aydın'a kadar olan bölgede iki günlük incelemeye koyulurlar. 3-4 Temmuz'da Soma ve Bergama'yı, 5 Temmuz'da da Ayvalık'ı gezerler. Çanakale Boğazı'ndan İzmir'e kadar tüm kıyıların Rumlardan arındırıldığını ve bunun da "g r nd    kadarıyla bir emirle harekete geçen Müslümanlar tarafından katı bir metotla hayata ge irildi ini" ve asıl sorumlunun h k met olduğu belirtilir. 

Konsolosluk temsilcilerini de düşünen önemli soru, Rumlara yönelik saldırıların olduğu bir süreçte Talât Paşa'nın nasıl böyle bir geziyi teklif etmeye cesaret ettiği. Gerçek bir süre sonra anlaşılır. Ziyaretin başladığı günlerde, Yunanistan'ın İstanbul konsolosu Rumlara yönelik saldırıların kesildiğini haber verir. Ancak, Talât Paşa ziyaretinden sonra durum eski haline geri dönmüş. Hatta geziye katılan İngiliz ve Fransız

gözcülerin raporlarına göre, Talât Paşa'nın ziyaretinden sonra, o bölgede olaylar daha da şiddetlenmiştir. Ziyaretin hemen öncesi ve sırasında bir olaya rastlanmazken, sonrasında olayların kaldığı yerden -hem de şiddetlenerek- devam etmesi, konsolosluk yetkililerini Talât Paşa'nın olayları önlemek için değil, organize etmek için ziyareti gerçekleştirdiği düşüncesine sevk eder. Aşağıda inceleme heyetine katılan Britanya konsolosluk yetkilisinin raporundan sadeleştirilerek, yorumsuz aktarma yapılacaktır. Rumlara yönelik eylemlerin nasıl örgütlendiğini, politikanın nasıl hayata geçirildiğine dair ilginç ve çarpıcı bilgiler içermektedir.

İNCELEME HEYETİNİN İNGİLİZ ÜYESİNİN RAPORU:

Birkaç gün önce göreve başlayan Trilias (5-6 bin Rum ve birkaç yüz Müslüman) nahiye müdürü Salim Efendi 24 yaşında olup, ihtiyat subayı olarak Balkan Savaşı'nda yer almıştır. Rumların Yunanistan'ın teşvikiyle göç ettiğini ileri sürer. Oysa, müdürün önünde konuşmaktan kaçınan Rumlar, asıl sebebin Müslüman çetelerin saldırısı ve bunun yarattığı panik-stricken olduğunu belirtir. Mudanya-

Bursa arasında bulunan Misoplo adlı Rum köyü, komşu köylülerden oluşan grup tarafından kuşatılmış ve saldırı tehdidinde bulunmuşlar. Bursa şehir merkezinde ise Yunan karşıtı ekonomik boykot İttihad'ın yerel teşkilatı tarafından yürütülüyor ve hükümet yetkilileri de teşvik edici bir rol oynuyor. Rum dükkanlar korkudan kepenklerini açmıyor. 3 bin Rum'un yaşadığı iddia edilen Filadar köyü önce tehdit edilir, 8 gün sonra da Rumlar saldırıya karşılık verir. Bir süre sonra 15 Rum, köy yolu üzerinde saldırıya uğrar. Rumlar, jandarmasının köye silahlarını teslim etmeleri için geleceğini duymuşlar. Tansari ve Ainessi gibi Gürcü Rum köyü de kısmen yağmalanmış ama köylüler henüz göçmemişler. 800 Rum'un yaşadığı Başköy tamamen talan edilmiş ve kilisedeki kutsal simgeler tahrip edilmiş. "Meryem Ana figürü üzerinde 10 delik saydım, anlaşılan atış talimi için kullanılmış". Sımaları tanıdık gelen, komşu köylülerden oluşan çete birçok farklı kimlikten insanları barındırmaktadır, en başta da Çingene ve Kafkasyalılar.

350 nüfuslu Karacaova köyü, kilise dahil yağmalanmış. Kilise ikonunu, saldırganlar yemek pişirmek için kullanmış. Kalın sopalarla köylüler dövülmüş, bir kadın kaçırılmış. 15 Haziran'da Başköy saldırısında geri püskürtülen çete Karacaova'ya saldırmış ve sabahleyin yine Başköy'e saldırarak ele geçirmişler. Çatalağıl köyüne saldırıyı gerçekleştirenler ise civar köylerden 500 kişilik bir gruptur, bunlar 4 gün de köyde kalmışlar. Ardından Rum köylüler geri dönmeye başlamış. 550 nüfuslu Ekişeh (İkizce ?) köyüne saldırıda 1-2 kişi öldürülmüş. Kafkasyalıların çoğunlukta olduğu Uluabad (veya Lubat) köyündeki 12 Rum hanesi yağmalanmış ve Rumlar kaçmak zorunda kalmışlar. Bu sırada komşu Rum köyünden Abulliond'den hiçbir yardım almamışlar. Mikhalitch kaymakamı Cemil Bey, Başköy'deki kuyuda iki cesedin intihar eden Rumlara ait olduğunu, kilisenin ise silah deposu olduğu için arandığını savunur. Savcı ise öldürülen Müslümanların 9 kişi, Rumların ise daha az (7 kişi)

Müfettiş Şükrü Bey, Times gazetesinden Mr. E. Whittall, iki Rum papaz ve birkaç köyleşkil sakini ile birlikte köye gidildi. Köy sakinleri bize bir yaşının kuyudaki cansız bedenini gösterdi ve yakılan bir evin altında kömüre dönmüş iki cesedi gördük. Kuyudaki cesedin Kristofor Karagöz'e ait olduğunu da söylediler.4

olduğunu savunur. Bir Rum'a göre saldırılar jandarma komutanı Abdülkadir tarafından organize edilmiş ve ganimete savcı ve yüzbaşı da ortak olmuş. 5 bin Rum ve 4 bin Ermeni'nin yaşadığı Bandırma'ya 500 Rum köylüsü sığınmış durumda, köylerine dönmeye korkuyorlar.

Menemen'de inceleme heyetinin diğer üyeleri ile birleşilir. Seferihisar, Urla ve Manisa'yı gezmiş olan diğer heyet, boykotun çok sistemli uygulandığını ve bölge Rumlarına paniğini

"Çukurköy adlı Müslüman köyünde yaşayan Rumlar, kendilerinin de Seirek köyüne yapılan saldırıya katılmaları istendiği, lama bununl köyün imamı tarafından engellendiğini belirttiler."

İncelemeye İzmir'den başlayan heyet Urla, Seferihisar, Manisa, Çeşme, Foça, Aydın, Soma, Bergama, Ayvalık'ı gezer. Çanakkale Boğazı'ndan İzmir'e kadar tüm kıyıların Rumlardan arındırıldığını ve bunun da "göründüğü kadarıyla bir emirle harekete geçen Müslümanlar tarafından katı bir metotla hayata geçirildiğini" ve asıl sorumlunun hükümet olduğunu belirtir.

hâkim olduğunu belirtirler. Menesh köyü sakinleri saldırı sonrası yakın bir Yunan adasına sığınmış, Menemen'e (5-6 bin Rum, 7-9 bin İslam) civar köylerden binlerce Rum sığınmış. Kaymakam haziran ortasında görevle atanmış. Seyrek köyü gibi Ulucak köyü de boşalmış, saldırıyı komşu köyler (Harmandalı gibi) yapmış, eşkali belirlenenlerin ismi Şükrü Bey tarafından not edilir. Mayısın sonlarında 5-6 bin Balkan muhacir Katopanaya'ya gönderilmiş. Çeşme (2 bin İslam, 8 bin Rum ve az sayıda Yahudi) Rumları muhacirlerin gelişi, çetelerin saldırısı ve devlet memurlarının olumsuz tavırları yüzünden yakındaki Yunan adalarına kaçmış. Bir kısmı mallarını çok ucuz fiyattan Müslüman ve Yahudilere satmak zorunda kalmış. Geriye 80-100 Rum kalırken, 1.000 muhacir iskân edilmiş. 5 bin Rum'un yaşadığı Katopanaya'dan ise geriye sadece 5-6 yaşlı Rum kalmış ve hanelerin üçte biri ise muhacirlerle iskân edilmiş durumda. Eski Foça ve (Yeni) Foça'daki saldırıları İzmir Polis Komiseri Hadjim Bey organize etmiş. İnceleme heyetinin ziyaretinden önce hane kapılarının bir kısmı boyanmış, balta izi olanlar ise kalay parçaları ile örtülmüş, ki-

liseye yönelik tahribat ise 'acemice' örtülmeye çalışılmış. 6 bin Rum nüfuslu Eski Foça'ya yapılan saldırıya ve göçe, aralarında Fransız arkeolog Felix Sartiaux'un bulunduğu bir grup Fransız tanık olmuş. Şükrü Bey, kaymakam, yörenin ve Menemen'in jandarma komutanlarının yargılanacaklarını ileri sürer. Eski saat, dişiş makinesi, sandalye, peynir gibi yağmadan geriye kalan mallar bir depoda toplanmış. 5.550 Rum nüfuslu (Yeni) Foça'da da benzer şeyler yaşanmış. Ayrıca, iki Rum kadınının Müslüman hanesine kapatıldığı iddia edilir. Heyete eşlik eden bir Rum papaza göre, aralarında papazların da bulunduğu 100-110 kişi öldürülmüş.

30 Haziran - 1 Temmuz arası İzmir-Aydın Demiryolu güzergâhındaki yerler gezilir. Torbalı'da boykot zorla ve yetkililerin yardımıyla hayata geçirilmekte. Aziziye ve Baltık'te Rumların komşu Müslümalara ürünlerini satmalarına izin verilmiyor. Bu yasaklı delen bir Rum köylüsü dövülerek kolu kırılmış. Ama göçmeleri de engellenmektedir. 400'ü Rum olan 500 nüfuslu Değirmencik köyünde bira ve soda satışı yasaklanmış. Köylüler, inceleme heyeti gittikten sonra

katledilecekler diye korkutulmuşlar. 400'ü Rum, 1.000'ü İslam olan Karapınar'da boykot komitesi 14 kişiden oluşur. Rumlardan alışveriş yapan Müslümanlar dövlümüş ve aldıkları mallar da yakılmış. Müslümanlar sürülerini, Rum bahçe ve tarlalarında otlatıyor ve itiraz edenler tehdit ediliyor. Köşk köyünde (100 Rum, 500 İslam) boykot, İzmir boykot komitesinden gelen iki kişi tarafından, Makedonya'daki Yunan zulmünü resmeden posterler eşliğinde yapılan propaganda sonrası başlar. Şimdiye kadar 5-6 hane göçmüş. 750 Rum'ı içeren 7.500 nüfuslu Akçe köyünde şimdiye kadar 20 aile göç ederken, Rumlar tarlaya gitmekten çekmiyor, Rum dükkanlar açık ama Müslümanların alışverişini engelleniyor, resmi yetkililer boykotu açıkça destekliyor ya da pasif kalıyorlar.

10 bini Rum, 30 binlik Nazlı kasabasında 6 hafta önce başlayan boykot yüzünden, Rum işçiler ilçeyi terk edemiyor. Müslümanların Rumlarla her türlü ekonomik ilişkisi engelleniyor, hatta fakir Rumlar açlık tehlikesi ile karşı karşıya. 'Millet' imzalı dağıtılan broşürde Rumların göç etmeleri gerektiği, aksi halde büyük

belaya uğrayacakları belirtilmiş. Karajasu ve diğer köylerden 50 silahlı Zeybek'in baskısından kaçan Rumlar kiliseye sığınmışlar.

Aydın'da boykot çok sert. İngiliz şirketinde çalışan Müslüman kadınların çalışmaları engelleniyor. Arnavutluk ve Sırbistan'dan geçen ay 2 bin muhacir gelmiş. Bayındır'da boykot kadı ve vergi müdürü tarafından yürütülüyor. Rumların meyve ağaçları kesilmiş. Rumlarla ortak olan veya işyerlerinde çalışan Müslümanlar engelleniyor, ayrıca Rumlar hasatlarını kaldırmıyor. Tire'de Rum karşıtı politikayı 2 ay önce göreve başlayan kaymakamın arkadaşları yürütüyor. Tütün çardakları yakılmış, tarlalar-da çalışan Rumlar saldırıya uğramış. 15 bini Rum olan 20 bin nüfusluk Ödemiş'e geçen 4 ayda binlerce muhacir yerleştirilmiş. Boykot İttihatçı avukat Refik Bey'in hükümet konağı önündeki mitingde, Rumlar-dan Makedonya Müslümanlarının ödün alınması söylevi sonrası (16 Haziran) başlamış. 25 Haziran'da tütün tarlalarına giden Rumlara ateş açan çetenin lideri Sarıköylü Hasan Efendi tutuklandıktan sadece birkaç

saat sonra hapisten kaçmış. Rumlara yönelik dayak, tahrik, sözlü saldırı, hırsızlık gibi eylemler yoğunlaşmış. Göçleri engellenmesi, tüm Rumlar hemen ilçeyi terk edecek durumda. Lightha köyü Rumları, aynı köyün Müslümanları tarafından yağmalanır, yiyecek maddelerinden yoksun bırakılırlar. Ödemiş Rumları, deve sahipleri Müslüman olduğu için yarımlarını köye gönderemiyor. Birgeç köylülerinin de tütün mahsülleri çalınmış, çalışmalarına izin verilmiyor-muş ve çok zor durumdalarmış.

3 Temmuz'da kasaba demiryolu güzergahında gezilen yerler... Manisa'da boykot şiddetlenmiş. Rum'dan odun alan bir Yahudi dövülüp aldığı odun yakılmış. İki Rum öldürülmüş. Çiftçiler hasatlarını toplamaya korkuyor, fakir Rumlar açlık tehlikesi ile karşı karşıya. Soma'da ise boykottan dolayı Rumlar göçmek istiyor ama izin verilmiyor. 1.500 Rum'dan 300'ü boykotun başlarında göçmüş. Bergama'da ise 5-6 bin Rum, aynı gün de ilçeyi terk etmiş. Bir Rum'un ifadesine göre 600 kişilik bir çete köyü basmış, terk etmemeleri durumunda katledileceklerini söyle-

mişler. İzmir valisi getirdiği muhacirlerle, ilçeye iskânı bizzat örgütleyen kişi. Rum kilisesi, "papazın anahtarı kendisiyle götürdüğü" gerekçesiyle inceleme heyetine gösterilmez. Diğer kilisenin ise yağma hali gizlice tespit edilmiş. Şükrü Bey, bu tahribatı "kendi kiliselerine bile saygıları yok" diyerek, göçen Rumların yaptığı iddiasında bulunur. 8 hafta önce göreve atanmış, 2.600 Rum'un yaşadığı Kınık mahallesi müdürüne göre hiçbir sebep yokken Rumlar paniğe kapılıp bir gece kilisede toplanmış ve sabah ışığında yaya olarak köyü terk etmişler. Ancak müdür, heyetin terk edilmiş Rum evlerini gezmesine müsaade etmez. Bir süre sonra gerekçe anlaşılır; artık bu haneler muhacirler tarafından kullanılmaktadır. 20 bini Rum olan 25 bin nüfuslu Ayvalık'ta ise, 10 gün önce göreve atanmış kaymakam saldırıların muhacirler tarafından yapıldığını öne sürer. İlçenin dışında 1.500 asker kamp kurmuş durumda ve Müslüman halk "Yunanistan ile çıkması olası savaşa hazırlık olsun diye" silahlandırılmış.

SEYREK KÖYÜNÜN FOTO HİKÂYESİ

Bu heyetin gezdiği yerlerden ve tamamı Rum olan Seyrek köyünün fotoğrafları elimizde olduğu için önemli bir örnektir. Fotoğraflar, Avusturya-Macaristan konsoloslugu adına heyete katılan Coglievina Bey tarafından çekilmiş. Köy Talât Paşa'nın ziyaretinin hemen sonrası (14 Haziran), 3 bin kişilik bir çetenin saldırısına uğramıştır. Kısa süreli bir direnişin ardından, köylüler Menemen'e sığınmış. Sözü, İngiliz konsoloslugu adına heyete katılan delegeler ve fotoğraflara bırakalım: (bkz. metindeki fotoğraflar).

DİPNOTLAR

1. Talât Paşa'ya eşlik eden Fransız drogmanından "Jusuf D'orsay'a 29 Temmuz tarihli rapor için bkz., NANTES, Athenes/Amihassaeur/Serie A/389, no 451.
2. W. Matthews'ten Brianya İstanbul Charge d'Affaires konsolosluk yetkilisi Esquire Beaumont'a gönderilen 21 Temmuz 1914 tarihli rapor için bkz. Foreign Office (FO) 195/2458, file 1080, 551-536.
3. W.D. Matthews'den Isaacofa, H.D. Beaumont'a gönderilen 21 Temmuz 1914 tarihli rapor, FO 195/2458, 3980, sf. 551-562, enclosure 100-7-11.
4. FO 195/2458, sf. 595-596.

SMS GOEBEN'İN "SİĞİNMASI":

OSMANLI HARB-İ UMUMİ YOLUNDA

MUSTAFA AKSAKAL

27 Ekim 1914 akşamı karanlığında, Osmanlı filosu iki Alman gemisi refakatinde Boğaz'dan çıkıp Karadeniz'e açılarak savaş ilan etmeden Rus limanlarını topa tutar ve bazı gemileri batırıp seksen kişiye yakın esir alır. Bu konuda sıklıkla sorulan bir soru, Balkan Savaşları sonrasında yaralarını sarmaya muhtaç Osmanlı'nın liderlerinin neden Avrupa düvel-i muazzaması arasındaki kanlı savaşa katılmaya karar verdikleridir.

Genellikle zannedildiğinin tersine Temmuz Buhranı sonrasında Osmanlı devlet adamları, maceracı bir siyaset izlemek yerine, Almanya ile bir askeri ittifak imzalayarak dünyayı sarsan gelişmelerden elden geldiğince yararlanmaya çalışmışlardır. Onlar, 2 Ağustos tarihinde imzalanan bu ittifakı, devletin geleceğini teminat altına alacak ve sanayileşmenin dahi dahil olduğu pek çok alanda gelişmesini sağlayacak bir zemin olarak görüyorlardı. Bu nedenledir ki, Almanya, Osmanlı ricâlini ittifakın feshiyle tehdit etmeye başladıktan sonra, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de liderleri olan devlet adamları başka bir çareleri olmadığını kabul edip, müttefiklerini üç ay oyaladıktan sonra savaşa girme kararı aldılar.

II. Wilhelm'in İstanbul'da karşılanması.

Goeben İstinye'de.

Kaynak 1 ve 2: Goeben'in İstanbul'a "Sığınması"

Habsburg Veliahı Franz Ferdinand'a yönelik suikastın gerçekleşmesinden önce dahi SMS *Goeben*'in Osmanlı donanmasına verilmesinden söz ediliyordu (Kaynak 1). Sadrazam Said Halim Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa 1 Ağustos'ta *Goeben* ile bazı diğer Alman ve Avusturya harp gemilerini talep etmişlerdi. Aşağıda transkripsiyonu verilen belgede Berlin'deki Osmanlı Askeri Ataşesi Cemil Bey, bu talep hakkında bilgi sunmaktadır (Kaynak 2).

KAYNAK 1:

Bu Günlerde Tekrar Limanımıza Gelecek Olan *Goeben* Drednotu
Evvelki günkü nüshamıza haber verdiğimiz vechile efencî Mayıs'ın on beşinci günü Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye arz-ı ta'zimât etmek üzere gelecek olan Alman amiralın rakib olacağı *Goeben* ismindeki drednot kruvazörünün resmini ka'ri'lerimize takdim ediyoruz. *Goeben* drednotu İstanbullularca meçhul değildir. Bu tarzdaki sefâin arasında

ilk defa olarak limanımıza gelmiş olan bu güzel sefine-i harbiye Balkan muharebeleri esnasında uzun müddet İstanbul limanında kalmıştı. 23 bin tonilato cesametinde olan bu drednot kruvazörü saatde 28 buçuk mil kadar bir sür'at-ı seyre de malikdir ki bu sür'at ve bu kuvvette bir gemi ilk defa olmak üzere yalnız Almanya donanmasında vücuda getirilmişti. *Goeben*'in bir de *Moltke* isminde bir eşi vardır ki bir aralık Avrupa gazetelerinde bu iki gemiden birinin Hükümet-i Osmaniye tarafından satın alınacağı da mevzu-ı bahs olmuştu.

Halbuki bî'münasebe o zaman da söyledığımız gibi Almanya hükümeti için bu iki gemiyisatmak ihtimali varid-i hatır olamaz. *Goeben* zırhlısı Balkan harbinden beri memleketine avdet eimceyrek hep Akdeniz'de kaldı. Avrupa me'hâfil-i bahriyesinin kıl-ıv kallerine bakılırsa kuvvetli bir zırh ile bir torpido sür'atine malik olan ve aynı zamanda 28 santimetrelilik on seri ateşli top taşıyan bu kal'a-ı seyyare İttifak-

Müşelles ve İttifak-ı Muselles devletleri arasında bir muharebe zuhur ettirgi takarinde Akdeniz'e bizim İlamidi'ye'nin vaz'fesiy'e mukellel olacakmış. Fil-hakika Akdeniz'deki bugünkü vaziyet-i bahriyeye nazaran *Goeben* için bunda muvaffak olmak pek kolay bir şeydir. *Goeben*'in Mayıs'ın on dördülünde Çanakkale Boğaz'ından murûruna müsaade edilmek için irade-i padişahi sâdir olmuşdu.

Kaynak: Tanin, 7 Mayıs 1914.

KAYNAK 2:

Berlin Cemil Bey'den varid olan 3 Ağustos 1914 tarihli şifrenin halidird. Fevklâde Mahrem
Goeben zırhlısının Donanma-yı Hümayuna ile beraber Bahr-ı Silyâ'ihü hareketine İmparatorun III. Wilhelm'in belki müsaade edeceğini Harbiye Nezaretinden pek mahrem olarak öğrendim.

Kaynak: Askerî Tarih ve Stratejik Elit Başkanlığı Arşivi (ATAS), 3 Ağustos 1914, Birinci Dünya Harkı, Klasör 243, Yeni Dosya 1009, Fihrist/2.

Kaynak 3 ve 4: Neden Almanya?

Osmanlı Devleti açısından en tehlikeli Büyük Devlet şüphesiz Rusya'dı. Aşağıdaki belgede (Kaynak 3), İstanbul'daki Rus elçisi hükümetine Ağustos'un ilk günlerinde Osmanlılara şimdilik güvenliği için söz verip, sonradan Rus hükümetinin dilediği takdirdir bu sözüne sadık kalmayarak Boğazları ilhak edebileceğini söylüyor. Bu şifre telgraf, Alman istihbaratı tarafından elde edilerek, Osmanlı devlet adamları tarafından okunmuştur. Paris'te benzer bir fikir takip ediliyordu; şimdilik söz verip, sonradan Boğazlar kontrol altına alınabilirdi (Kaynak 4).

KAYNAK 3 (ASLI ALMANCA):

Wir sind sehr glücklich, dass wir Ihnen mitteilen können, dass die russische Regierung Ihnen versichert hat, dass sie sich für die Sicherheit der osmanischen Provinzen interessiert und bereit ist, die bulgarische Grenze zu sichern. Wir sind sehr glücklich, dass wir Ihnen mitteilen können, dass die russische Regierung Ihnen versichert hat, dass sie sich für die Sicherheit der osmanischen Provinzen interessiert und bereit ist, die bulgarische Grenze zu sichern. Wir sind sehr glücklich, dass wir Ihnen mitteilen können, dass die russische Regierung Ihnen versichert hat, dass sie sich für die Sicherheit der osmanischen Provinzen interessiert und bereit ist, die bulgarische Grenze zu sichern.

KAYNAK 4 (ASLI ALMANCA):

Osmanlı, bizim savaşı ve Almanya ile Avusturya'ya karşı kazanılacak bir askeri zaferi [...] Boğazlar ve İstanbul'u ilhak etmek için kullanacağımızdan korkuyor. Dolayısıyla Ponsot, Osmanlıların sınırlarını yatıştırmak için Osmanlı toprakları güvence altına olduğuna dair söz vermemizi öneriyor. Başbakan Gaston. Doumergue'ye göre, öyle bir garanti vermemiz bizi savaşın sonunda Boğazlar meselesini arzu ettiğiniz şekilde çözmekten alıkoymayacaktır.

Kaynak: Paris Rus elçisi İtvolkskiden Rus hariciye nazırı Sazonov'a, 11 Ağustos 1914. Die Internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus, II. Seri, Cilt 6/1, no. 65 (Berlin: Reimar Hobbing, 1991-93), S. 44, no. 102.

Kaynak 5 ve 6: Alman Baskısının Şiddeti Artıyor

Berlin'den Askeri Ataşe Cemil Bey savaşın ilk gelişmelerini anlatıyor ve Alman müttefiklerinin Osmanlı üzerindeki baskısının neden arttığını açıklıyor.

KAYNAK 5:

Berlin Ataşe Militeri Cemil Bey'den varid olan 12 Ağustos 1914 tarihli şifreli telgrafnamenin halidird
Gayet Mahremdir
Bizzat Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından açılacaktır.

şunları söyledi: Devlet-i Aliye vicdani karar vermiyor, bizimle beraber harp etmiyor. Hiç olmaz ise *Goeben* ile *Breslau*'u bırakın bunlar' yalnız başına da Karadeniz'i tutarlar. Eğer hükümetiniz ister ise zahiren protesto etsin, hatta istiyorsa havaya endahat bile etsin... *Goeben*'nin Karadeniz'e girib tekrar avdetine ıgmaz-ı ayn etsin. Eğer siz karar verirsiniz Bulgaristan'la Romanya'yı yürür, alm-ı İslam kazanır.

Kaynak: ATASE, Klasör 243, Yeni Dosya 1009.

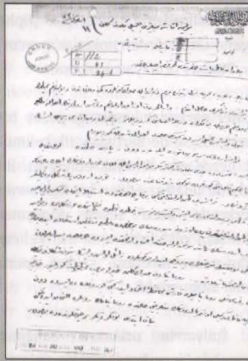
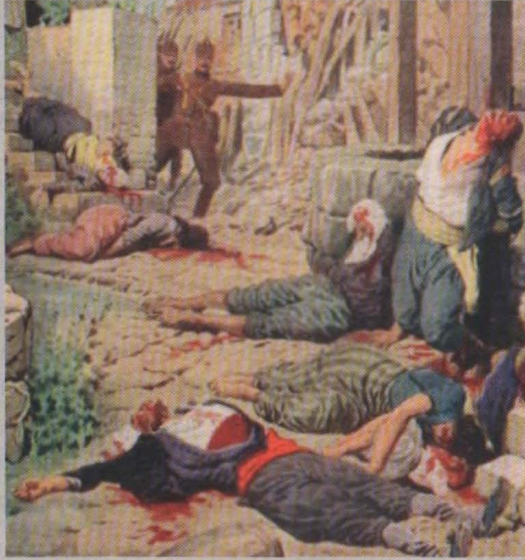
Fihrist 7.4.

KAYNAK 6:

Berlin Ataşe Militeri Cemil Bey'den gelen 11 Eylül 1914 tarihli şifre
Bizzat Nazır Paşa Hazretleri tarafından açılacaktır
Hariciye, Harbiye, Bahriye nezaretlerinde mü'min zevât ile son günlerdeki mülakatdan ve bulunduğum muhitin te'sirâtından şu fikri hâsil etdim. Dar ül-harben uzun olduğu ve düşman ordularının ahvaline muttali olamadığım cihetle bu fikrin derece-i isabeti keskinlemez. Ve neticeli bir

meydan muharebesiyle işin de bütünü değişmesi muhtemel ise de şimdiki halde ahvalı şöyle görüyorum:

Fransa Ordusu ser'i bir manevra ile Verdun-Paris hatında. Evvelâ mukabil taarruz, şimdi de ciddi mukavemet göstermeğe muvaffak olması ile Alman Garb Ordusu'nun ilk planının kısmen akim kaldığını görenlerde bugün şu kanaat mevcuttur. Garb Ordusu pek müşkil bir vazife karşısındadır. Fransa'yı zannolunduğu gibi bir kaç haftada istila etmek mümkün olmayacak. Belki kat'i bir meydan muharebesi işi değiştirmese hatve hatve feih etmek lâzım gelecek ve bu iş evvelce zannolunduğundan pek uzun sürecek. Bundan da bittabi müttelkeyn istifade edecekler. Garb Ordusu'nun nihayet muvaffak olacağına ilimad olunmakta ise de her halde beş Eylül'den evvelki muvaffakiyetli taarruzların verdiği umidler bu günlerde zâil olmuş ve işin bütün müşkilatı ramamiyle hiss olunmağa başlamıştır. Romanya'dan son gelen haberler mucib-i mahruzîyet görülmüyor. Hariciye Nezareti mehâfilî Romanya'lılara karşı muhafaza-i itimad eder gibi görünümdedir ise de dün Bahriye Nazırı Vekilî Avusturya ordusunun mağlubiyeti hâlinde Romanya'nın Ruslara iltihak edeceğini beyan etti. Bu fikir diğer bir çoklarındaki da mevcuttur. Bu ahvâl dolayısıyla bizim Ruslar'a bir an evvel harbe girmemiz pek isteniyor. Mısır üzerine hareket doğrudan doğruya İngilizlere ilân-ı harb çıkmak ve Yunanlılara ve diğer güna muhatarata karşı İstanbul ve Trakya'yı boş bırakmak istemiyorsanız seyyar orduyu Çatalca hattında ve İstanbul havâlisinde bırakarak donanmanızla Kara Deniz'i tutunuz ve Hoca Bey(?) ve sair imamları bombardıman ve işgal ediniz ve Erzurum'daki askerle de Kafkasya'ya giriniz diyorlar. Hariciye Nezareti'nde bu sözleri bana çok söylediler. Evvelce bizim iştirakımızı arzu etmeleri bir müttelik kazanmak nev'inde bir taleb idi. Şimdi ömlerine çıkan an-be-an müşkilâta karşı muavenetimize ihtiyac hissediyorlar. Romanya ve Bulgaristan'dan ziyade bize ümid bağlıyorlar. Fransa'daki işi çabuk bitirmek fâkriyle ilk yürüyüş ve taarruzların fevkalâde uzun ve yedireli yapılması askerin haddinden ziyade

yorgun düşmesine efrad, zabitan ve erkândan çok telefât vuku'una ve pek ziyade mühimmat sarfına sebep olmuşdur. Mesela bir jiva karargahından yalnız bir emir zabiti kalmıştır. Bu ahval ile bittabi ordusunun kuvvetinden gâib etmiş ve nihayet o ilk savlet ve şiddet bu gün aynıyla kalmamıştır.

"Osmanlı ordusunun Trakya'ya dahlulünü müteakib görüldüğü manzara-i vahşiyanel!" I. Dünya Savaşı arefesinde Trablusgarb ve Balkan savaşlarının imajları Osmanlı'nın bir ölüm-kalım noktasına vardığını ilan etmekteydi.

Tüccarade İbrahim Hilmi, Türkiye Uyanı Dersaadeti: Kütüphane-i İslam ve Askeri, 129 (1911/1910).

"Berlin Ataje Militeri Cemil Bey'den gelen 11 Eylül 330 tarihli şifre."

Daha ihtiyatkarane hareket edilebilirdi diyenler dahi vardır. Bazı güna panikler fedaî olmuş ise de zabitan ve ceneralleri fedakârlığı ile derhal men' edilmiştir. Yeni teşkil edilmekte olan kolorduların mükemmel olması arzu edildiğinden endahi-i cüz ve tam ta'limleri yapıyorlar. Henüz sevk olunmadılar. Bugünkü muharebatda cephaneye hedefli fevkalâde olduğundan bütün silah fabrikaları bilâ fâsıla imalâtta meşguldurlar. Bu sebeble bizim Krupp Fabrikası'na sipariş ettiğimiz mühimattan uzun bir zaman için ümid yoktur. Balâdaki müşkilâta rağmen Alman ordusunun nihayet muvaffak olacağına itimadım vardır. Mamafih Fransız ordusu kat'i bir hezimeye uğratılmasını ve mütemadi ric'ate ve yeniden mukavemetler ibrazına muvaffak olursa müttelkeyn nihayet fazla kuvveti getirebilirler. Alman ordusunun kıymet-i harbiyesi işbu surette dahi kendisine galibiyeti te'min edebilir fakat o zaman bu galebe zayıf bir galebe olacaktır.

Kaynak: ATASE, 24 Eylül 1914 Birinci Dünya Harbi, Klasik 243, Yeni Dosya 1009, Fihrist 24/1, 5.

SONUÇ

Osmanlı liderleri savaş girmemeyi tercih ve silahlı bir tarafsızlık siyaseti takip etseleirdi, bu büyük çatışma sonrasında İstanbul'dan Bağdat'a, Mekke'den Kahire'ye çok farklı bir dünyanın oluşacağı kuşkusuzdu. Ama mevcut belgelerin bize gösterdiği, Osmanlı'yı savaş götüren yolun

Alman hayranlığı veya Alman altını asfaltıyla değil, Osmanlı ricâli ve entelektüellerinin Rusya'nın Fransa ve İngiltere'nin zafer sonrasında bölgeyi aralarında taksim etmelerinin korkusuyla döşeli olduğudur. Dolayısıyla 1914 Mayıs'ında Talât Bey'in veya Ağustos'unda Enver Paşa'nın, Rusya'ya yaptıkları ittifak teklifleri gerçekte diplomatik birer

tiyatro oyununun sahnelenmesinden öteye gitmiyordu. Kâzım Karabekir'in 1937'de dediği gibi, "Her içtimai hadise gibi harbe girişimiz dahi, bir tek insan iradesinin eseri değil, birtakım girift amillerin muhassalasıdır."

MUSTAFA AKSAKAL
ASSISTANT PROFESSOR
TARİH BÖLÜMÜ
AMERICAN UNIVERSITY

BİR ETİMOLOJİ SORUNU:

"PEZEVENK" KELİMESİNİN KÖKENİ HAKKINDA

EDHEM ELDEM

Murat Bardakçı Refii Cevad Ulunay'a dayanarak kelimeyi şöyle analiz ediyor:

"Pezevenk", İtalyanca "beyaz balık" manasına gelen *pesce bianco*'dan geliyormuş.

Bu "beyaz balık" ise aslında uskumru olup, uskumru da dışısının yumurtalarını yiyen tek balık türü olduğundan, kadın(lar)dan geçinen erkeklere verilen bir isimmiş.

Zaten İngilizce uskumru manasına gelen *mackerel* kelimesi de *pezevenk* veya muhabbet tellalı manasında kullanılmış. Bu mantık pek tatmin edici gözüküyor.

Geçenlerde kulak (ve göz) misafiri oldum, televizyondaki programında Murat Bardakçı "pezevenk" kelimesinin kökeni konusunda bazı izahatta bulunuyordu. Üzerinde durduğu iddia ise, sanılanın aksine bu kelimenin Farsça kökenli olmadığıydı. Kulak kabarttım, zira ben de bu ifadenin Farsçadan geldiğini zannettiğim gibi, beklenmedik veya akla gelmeyen, şaşırtıcı etimolojik kökenler de her zaman ilgimi çekmiştir. Zaten tarihçiler her zaman etimolojiye meraklı oluyorlar galiba... Bir müddet hevesim kursağımda kaldı, zira konuyu orada bırakmaya niyetli görünüyör, bilgisini dinleyicilerle günümüzün moda tabiriyle "paylaşmaya" yeltenmiyordu; neyse ki etrafındakilerin ısrarlarına dayanamayıp sonunda meseleyi açıklamaya razı oldu.

Mesele şuymuş: "Pezevenk", İtalyanca "beyaz balık" manasına gelen *pesce bianco*'dan geliyormuş. Bu "beyaz balık" ise aslında uskumru olup, uskumru da dışısının yumurtalarını yiyen tek balık türü olduğundan, kadın(lar)dan geçinen erkeklere verilen bir isimmiş. Zaten İngilizce uskumru manasına gelen *mackerel* kelimesi de *pezevenk* veya muhabbet tellalı manasında kullanılmış. Ancak ilk heyecanımı çabuk söndürdü, zira bütün cazibesine rağmen yukarı-

daki mantık silsilesinde hiç de tatmin edici bulmadığım, hatta çok şüphe uyandıracak türden noktalar mevcut. Bunları sıralayacak olursam:

1. Her ne kadar kastettiği *pesce bianco* idiye de Bardakçı, ilk kelimeyi *pezze* gibi telaffuz ediyordu. Bu şekilde telaffuz edilen bir kelimenin Türkçede "peze" sesine dönüşmesi makul olabirdi, ama asıl kelime olan *pesce*'nin "peşe" şeklini alması daha muhtemeldi.

2. İtalyanca uskumru balığının *scombro/sgombro* (Türkçe uskumrunun atası olan Yunanca *σχομπρ* ya da *σχομβρος* ile aynı kökenden) olarak adlandırıldığını biliyordum, ama ona mukabil "beyaz balık" adıyla anıldığı bana pek muhtemel gelmiyordu, zira -balık mütehasssı olmamakla birlikte - uskumrunun pek de beyaz etli olduğunu düşünmüyordum.

3. İngilizce *mackerel* kelimesinin zikredilmesine de şaşırmıştım, zira bu lisanda bu balığın adı "pezevenk" manasında kullanılmamaktadır. Bu mana sadece Fransızcada kullanılmakta ve *maquereau* diye bilinen uskumru -kadınlar için *maquerelle* şekline dönüştürülerek- muhabbet tellalı manasında kullanılmaktadır.

Gerçi bunun küçük bir karışıklık olduğunu, muhtemelen Bardakçı'nın aklına Fransızcasının gelmediğini düşünmek mümkündür.

4. Ancak bununla bağlantılı daha önemli bir nokta, Fransızca "pezevenk" manasındaki *maquereau* kelimesinin aslında uskumru balığıyla alakası olmadığını hatırlıyor gibiydim.

Bu şüpheler kafamda belirlediğinde kitaplarımdan ve bilgisayarımdan uzaktan olduğumdan meselenin he-men peşine düşemedim. Fakat birkaç gün sonra şüphelerimde haklı olduğumu ve bu şaşırtıcı etimolojinin aslında tamamen yanlış olduğunu tespit edebildim. Bu tespitlerimi de aynı şekilde sıralamaya çalışayım:

1. İtalyanca *pesce bianco* ifadesi uskumru için değil, gerçekten bembeyaz etli olan morina ve benzeri balıklar için kullanılır. Uskumru ise *sgombro*, *lacerto* veya *maccarello* gibi isimlerle bilinirken *pesce azzurro* (mavi balık) olarak da tarif edilebilmektedir.

2. İtalyancada "pezevenk" manasına gelen birçok kelime varken -protettore, pappone, magnaccia, rußjia-no- *pesce bianco* veya uskumrunun asıl adlarından herhangi birinin bu manada kullanıldığı vaki değildir.

3. Fransızcadaki *maquereau* kelimesiyle ilgili şüphe de doğru çıktı: 13. yüzyıldan beri muhtelif şekillerde yazılan bu kelime (*makerele, maquereaus...*), Felemenkçe *makeln* (ticaret yapmak) kelimesinden türemiş olan *makelare* (aracı, simsar) kelimesinden menkuldür. Başka bir deyişle, uskumru balığıyla hiçbir bağlantısı bulunmamakta, sadece ses benzerliğine dayanmakta, bu yüzden de başka lisanslarda aynı tesadüfî eşleşmeye rastlanmamaktadır.²

Özetlemek gerekirse, Türkçe "pezevenk" kelimesini İtalyanca *pesce bianco* tabirine bağlayacak hiçbir etimolojik dayanak mevcut olmadığı gibi, ileri sürülen bu bağlantının tamamen hatalara ve yanlış anlamalara dayandığı anlaşılmaktadır. Fransızca yanlış bir etimolojiden türetilen ve İtalyanca yanlış bir etimolojiye bağlanan bir olduğun ancak Türkçe açısından da yanlış bir etimolojik kurgu ortaya çıkabilmektedir.

Bu durumda sanıyorum daha heycansız ve sağlamcı etimolojik izahlara dönmek gerekecek. Bu konuda da malzeme çok zengin. Her ne kadar Redhose sözlüğünde kelimenin kökeni olarak "başta giden" manasına gelen *ptā aheng, ptā āveng, ptāvēng* kelimelerini veriyorsa da,³ Steingass'ın meşhur Farsça sözlüğünde çok daha çeşitli ihtimaller belirlemektedir. Gerçekten de bu kaynağa göre "pezevenk", "deyyus" (kendini karısını satan) veya "aldatılmış/boynuzlu" manalarına gelecek çok sayıda kelimenin birkaçı inandırıcı birer köken oluşturabilecek nitelikte gözükmektedir: *Pazanak/Pazenek* (پازنک),⁴ *parwand/pervend* (پروند),⁵ *pazhawand/pejevend* (پژوند).⁶

Buna ilaveten etimolojik sözlüğünde Sevan Nişanyan, "pezevenk" kelimesinin Ermenice poz (fahişe) ve *avak* (bey, sahip) kelimelerinden oluşan *pozavak* ifadesinden kaynaklanabileceğini söylemektedir.⁷

İtalyan etimolojisini reddetmek mümkünse de Fars veya Ermeni köken konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Zaten buradaki amacım ilginç gözüken bir

etimolojik kurgunun neden yanlış olduğunu göstererek bu konuda daha dikkatli olunması gerektiğine işaret etmektir. Ele alınması gereken son nokta ise, Bardakçı'nın bu hataya nasıl düştüğü meselesidir. Gazete sütununda bu meseleyle tekrar değindiğinde okuyucularına *Milliyet* gazetesinin 6 Nisan 1956, 9 Ocak 1963 ve 6 Mart 1968 tarihli nüshalarına bakmalarını salık vermektedir. Ben de öyle yaptım. Her üç nüshada aynı yazar, aynı sütunda aynı hikâyeyi üç kere aktarmaktaydı. Yazar, dönemin meşhur gazetecilerinden ve "Taktimden Bir Yaprak" başlıklı bir sütunu bulunan Refii Cevad Ulunay (1890-1968) idi; aktardığı hikâye de tam tamına Bardakçı'nın sunduğu etimolojiyi vermekteydi.

Peki, bütün bunlar ne manaya gelir? Refii Cevad Ulunay yanılmaz bir kaynak mıdır? Daha da önemlisi, kendisi bir etimoloji uzmanı mıdır? Andreas Tietze gibi senelerini Osmanlı tarihine, edebiyatına ve Türk filolojisine vakfetmiş bir bilim insanının, eksikleri de olsa, natamam da olsa, başlatmış olduğu bir etimoloji sözlüğünü yerden yere vurup yok mesabesinde sayan birinin Refii Cevad Ulunay'ı bu konuda bir otorite olarak göstermesi nasıl bir mantığa sığar? Belli ki Refii Cevad Bey bir yerlerden duyduğu, hoş ve eğlenceli bulduğu, ama ciddi bir şekilde inceleme ihtiyacı duymadığı veya imkân bulamadığı bu rivayeti aktarmaktan zevk alıyordu; ama bu gazete köşesi sohbetini hiç araştırmadan ciddiye alıp garip bir etimolojik kökenin ispatı sayıp ortaya çıkararak, ardından da buna itiraz edenleri aşağılamak sanırım çok doğur bir davranış olmasa gerek.

Konuyu bir latifeyle bağlamak isterim. Bundan iki sene önce Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanan René du Parquet ismindeki bir Fransızın İstanbul'da geçirmiş olduğu 1864-1865 yıllarına ait anılarında aynı kelimeyle ilgili hoş bir hikâye yer alıyordu. Bu hikâyeye göre meşhur bir sadrazam, Viyana'da kendine araba yaptırmış ama Frenk usulüne göre arabanın kaplarına boyanacak arma konusunda karar verememişti. Bunu

duyan ve gayet nüktedan olan serasker, "Siz zamanında Harbiye nazırı, sonra da Adliye nazırı olmamış mıydınız?" diye sorup müspet cevap alınca şunu teklif etmiş: "O halde arma olarak bir kılıç ve bir terazi çizdirip, yanına şu deyişi ekletirsiniz: 'Tart ve Yen' ". Buradaki hicvi anlamak için metnin Fransızcasına dönmek gerekiyor: Tart, *pèse*, Yen ise *vaincs* olunca, Tart ve Yen sözü, *Pèse et vaincs*, yani fonetik olarak "pez-e-ven(k)" halini alıyor...⁸

Pek tabii olarak bu hikâyeyi ciddiye alıp, tabir caizse "sazan gibi atlayıp", gerçekliğini sorgulamaya, 1865'ten önceki seraskerlerin hangilerinin nükteli bilindiğini veya sadrazamların arasında hangilerinin hem Harbiye hem Adliye nezaretinde bulunduğunu araştırmaya, hatta o dönemlerde Harbiye tabirinin kullanılmadığı-

nı hatırlatmaya bence gerek yok. İtalyan lisanına gene müracaat edip vezir bir sözü tekrarlayalım: *Se non è vero, è ben trovato*, yani "yalan da olsa, güzel bulunmuş"... Aslında du Parquet'in aktardığı bir anekdotun Refii Cevad Ulunay'ın etimolojik keşfinden pek bir farkı da yok.

Refii Cevad Ulunay'ın 9 Ocak 1963 tarihli yazışma kopyası.

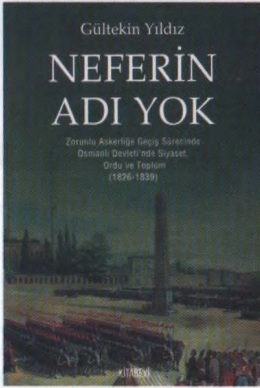
- 1 Türkiye ve İstanbul'da uskumru ve çeşitleriyle ilgili muassas bilgi için bkz. Karekin Devedjian, *Pêche et pêcherie en Turquie*, İstanbul, Imprimerie de l'Administration de la dette publique ottomane, 1926, s. 23-29, ek s. 3.
- 2 *Trésor de la langue française informatisé*, Attili, CNRS, <http://atililatilil.fr/>
- 3 James W. Redhouse, *Türkçeden İngilizceye Lügat Kitabı, A Turkish and English Lexicon*, İstanbul, H. Mattheosian, 1921, s. 447, 464-465.
- 4 Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*, London, Routledge & K. Paul, 1892, s. 230.
- 5 A.E. s. 246.
- 6 A.E. s. 249.
- 7 Sevan Nişanyan, *Sözcüklerin Soyagacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, <http://www.nisanyansozluk.com/>
- 8 René du Parquet, *İstanbul da Bir Yıl*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 35-36.

GÜLTEKİN YILDIZ, NEFERİN ADI YOK:

ZORUNLU ASKERLİĞE GEÇİŞ SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASET, ORDU VE TOPLUM (1826-1839)

KAHRAMAN ŞAKUL

Yıldız ortaya koyduğu birçok yeni bilgi ve bulgunun yanı sıra (örneğin hakkında çok az şey bilinen Osmanlı tüfek üretimi ve yerli sanayi kurmanın güçlükleri, zorunlu askerlik hizmeti bağlamında şekillenen aşiret politikaları vs.) bizleri II. Mahmud'un ıslahatlarından bu yana süregiden "modernleşme" sürecimizin sosyo-politik sonuçları üzerine yeniden düşünmeye davet ediyor. Kitap günümüzde gündemden düşmeyen ordu-siyaset-iktidar ilişkilerini tarihsel bir düzlemde ele almaya çağırması açısından da değerli bir çalışma.

Tarihçiliğimizde yenicheriliğin kaldırılması ve devamında Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulmasıyla beraber düzenli askerliğe geçiş sosyo-politik açıdan bir ilerleme olarak görülmüştür. Bu görüşe göre devamlı surette her türlü ıslahatın önünde engel teşkil eden yenicherilerin bertaraf edilmesiyle nihayet Osmanlı İmparatorluğu uzun zamandır ihtiyaç duyduğu ıslahatlara girişebilmişti. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yard. Doç. Gültekin Yıldız'ın kitabının tezi ise II. Mahmud'un askeri reformlarının siyasi statükoyu korumaya yö-

nelik tepkici bir restorasyon olduğu, yani sosyo-politik açıdan bir ilerleme olmadığıdır. Yazarın ifadesiyle II. Mahmud'un düzenli ve daimi bir orduya geçişi "asgari 'sosyo-politik maliyetle' azami silahlı güç kazanmak" içindi ve dış tehditten çok, yeni mutlakiyetçi idareye muhalefet eden iç "mihrakları" bastırmaya yönelikti. Bu noktada yazara göre yenicheriler devlet düşmanı ilan edilirken, Bektaşiler de din düşmanı olarak mimlendiler. Nihayetinde, yenicheriler uzunca bir müddetten beridir yönetici ricalin karşısında bir nevi örgütlü muhalefet rolünü üstlenir olduklarından 1826 senesinde Vaka-yı Hayriye ile ortadan kaldırılışları Sultan Mahmud'un muhalefeti ezip mutlakiyetçiliğinin önünü açması manasına gelmekteydi. Bununla beraber Mahmud'un amacı yenicheriler, Bektaşiler ve ayanlar gibi kendi ricali haricinde kalan tüm geleneksel siyasi oyurcuları Osmanlı siyaset hayatından silmek olsa da Kavalalı Mehmed Ali Paşa bertaraf edilemeyecekti. (I. Bölüm).

Yazarın bu eleştirel yaklaşımı takdir değerdir ve yerli-yabancı kaynaklara dayalı olarak yer yer farklı disiplinlerden beslenerek desteklenmektedir. Örneğin, II. Bölüm'de, Fransız İhtilali

ile yurttaşlardan kurulu zorunlu ordu arasındaki ilişki bağlamında Sultan Mahmud'un zorunlu daimi ordusu ile kurulan yeni düzen arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Osmanlı örneğinde zorunlu ordu bir şiddet tekelinin kurulmasını hedeflemişti ve bu durum içinde birçok kesimin tepkisine yol açmıştı. III. Bölüm ise konuyla ilgili çalışmalarda bugüne kadar pek de sorgulanmayan bir meseleye ayrılmıştır. Burada düzenli ordu endüstriyel bir iş rejimi olarak ele alınmakta ve modern talim aracılığıyla askerlerin bedeni üzerinden kurgulanan iktidar masaya yatırılmaktadır. Bu yenilikçi ve disiplinler-arası yaklaşım –Fatih Yeşil'in doktora teziyle birlikte– Osmanlı askeri tarihçiliğinde ilk defa sergilenmektedir (Bkz. Fatih Yeşil, "Nizamı Cedid'den Yenicheriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826", Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2009). Bu yaklaşımda talim, zorunlu orduya asker yetiştirme menin ötesinde itaatkâr bir teba üretme amacına hizmet etmekteydi. Ayrıca yazır burada yeni ordunun Rusya ve Mısır karşısındaki başarısızlıklarına bakarak yeni orduyla asıl maksadın yeni kurulan mutlakiyetçi idareyi desteklemek olduğunu tartışmaktadır. Bu noktada, orduya subay yetiştir-

tirecek okulların geç açılması, subay kadrolarının lıyakatten çok, saraya sadakat kistasına uygun insanlarla doldurulması yazarın temel argümanlarıdır ve harplerdeki başarısızlıkları da bu nedenlere bağlamaktadır.

IV. Bölüm ise kitabın temel tezi olan yeni ordunun memleket müdafaasından ziyade içeride yeniye –ve eskiye– oranla daha kısıtlı siyasi katılım öngören otoriter bir rejim tesis etmek için kurulduğu düşüncesini başka açılardan ele almaktadır. Kitabın en ilginç argümanlarından biri burada ulemanın ıslahatlarda üstlendiği rol üzerinedir. Geleneksel tarihyazımımız yeniliklere karşı çıkan ‘örümcek kafalı ulema’ algısına yaygınlık kazandırmıştı. Yeni ve sorgulayıcı yaklaşımlar ise son 30 senedir aslında tek tip bir ulemadan bahsedilemeyeceği ve üst düzey ulemanın çeşitli askeri reformları meşrulaştıran bir rol üstlendiklerini ortaya koyarak ulemaya bir nevi iade-i itibar sağlamıştı. Yıldız ise ıslahatlara sağladıkları dini meşruiyetten dolayı ulemaya ilerici bir rol biçmenin yanlış olacağını ve onların aslında Mahmud’un yeni rejimine hizmet eden ideolojik bir kadro olarak değerlendirilebileceklerini tartışmaktadır.

Öte yandan yazar bu dönemde Batı’dan yapılan teknoloji transferini de yüzyıllardır Avrupa ve Osmanlılar arasında süregelen askeri teknoloji alış-verişinin bir devamı olarak görme eğilimindedir ve bu dönemdeki teknoloji transferinin öncelikle oranla ne gibi niteliksel yenilikler getirdiğini yeterince vurgulamamak-

neksel tarihyazımına duyduğu tepkiden kaynaklanmış gözüküyor.

Bu kitap arşiv kaynaklarına dayanarak ortaya koyduğu birçok yeni bilgi ve bulgunun yanı sıra (örneğin hakkında çok az şey bilinen Osmanlı tüfek üretimi ve yerli sanayi kurmarının güçlükleri, zorunlu askerlik hizmeti

Gültekin Yıldız ıslahatlara sağladıkları dini meşruiyetten dolayı ulemaya ilerici bir rol biçmenin yanlış olacağını ve onların aslında Mahmud’un yeni rejimine hizmet eden ideolojik bir kadro olarak değerlendirilebileceklerini tartışmaktadır.

tadır. 1826 sonrasında yapılan teknoloji transferinin Batılılaşma olarak sunulmasını Gabor Agoston’un önceki ki yüzyıllar bağlamında aynı konuyu inceleyen çalışmalarına dayanarak sorgulamaktadır.

Yazarın bu tutumu II. Mahmud’un ıslahatlarını her türlü eleştiriliktan uzak bir şekilde överen ve her yönlü yeni/ilerici olarak sunan gele-

başlığında şekillenen aşiret politikaları vs.) bizleri II. Mahmud’un ıslahatlarından bu yana süregelen “modernleşme” sürecimizin sosyopolitik sonuçları üzerine yeniden düşünmeye davet etmesi ve günümüzde de gündemden düşmeyen ordu-siyaset-iktidar ilişkilerini tarihsel bir düzlemde ele almaya çağırması açısından da çok değerli bir çalışmadır.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikli ilgiyevar eklenir, ardından da aylık 500 TL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor. Türkiye’nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı’na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları yıl süreyle, Toplumsal Tarih dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayımlatabiliyor. Toplumsal Tarih dergisi için ücretabonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dıştım A.Ş.

Bekay Emlak İnş. ve Tic. A.Ş.

Sağlık destinasyonu için

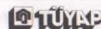
EkinFuarcılık Ltd.

MUDO

Pulver Kimya A.Ş.

TUYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL
TARİH VAKFI

YAKIF MERKEZİ

Zin dıncapı Dığırmen Sokak No: 15 E minönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdestu@tarikhvakfi.org.tr

GÜNNÜLLÜK PROJE VE FOMGELİTİME
İLETİŞİMCİLİSİMERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİPROJESİ
Zindancapı Dığırmen Sokak No: 15 E minönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarikhdestu@tarikhvakfi.org.tr

ZAMANA DİRENMEYE ÇALIŞAN BİR 17. YÜZYIL OSMANLI YAPISI

YENİCE HAN

FERHAN BÜYÜKYÖRÜK - ÇAYLAN ULUTAŞ

Eski Antalya-Korkuteli Karayolu üzerinde, Güzle köyünde bulunan ve 17. yüzyıl ikinci yarısı Osmanlı mimarisinin örneklerinden biri olan Yenice Han, günümüzde zaman zaman çobanlar tarafından ahır olarak kullanılmakta, kaçak kazılara maruz kalmaktadır. Dileğimiz, küçük onarımlarla kurtarılabilecek bu hanın kültür hayatına kazandırılmasıdır.

Yenice Han.
ön cephe,
kuzey köşeden
bakış.

Avludan girişe
bakış.

Yenice Han; Eski Antalya-Korkuteli Karayolu üzerinde, Güzle köyünde, antik çağlardan beri Pamphylia bölgesini Pisidia ve Phrygia bölgesine bağlayan yolların kesiştiği Yenice Boğazı olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır. Termessos (Güllük Dağı) antik kentinin sur duvarlarına yakın bir konumda olup, Termessos Milli Parkı'nın sınırları içerisinde.

Tipik Osmanlı hanlarının planında, tek katlı, avlulu ve üç kapalı mekânlıdır. Hayvanlar ile insanların bir arada ikamet için uygundur. Diş

cephedeki köşelerde, girişi oluşturan kemerlerde, ayaklarda ve pencere kenarlarında, yani sağlam olması istenen yerlerde düzgün kesme taş bloklar, geri kalan yerlerde ise moloz taş kullanılmıştır. Büyük blokların duvarların alt kesimlerinde daha çok kullanıldığı, üstte ise moloz taşların tercih edildiği görülmektedir.

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan yaklaşık kare planlı 23,6 x 28,8 m boyutlarındaki hana basık kemerli, hiçbir süslemesi olmayan basit bir kapıdan girilmektedir. Kitabesi yoktur.

Girişin her iki yanında hizmet ya da idari birimlere ait olabileceği düşünülen simetrik iki oda bulunmaktadır. Sivri tonoz örtülü mekânlar orta kısımda birer adet sivri tonoz kaburgası ile desteklenmiştir. Aydınlatma dar yüzlerde yer alan mazgal pencerelerle sağlanmıştır. Zeminde açılan kaçak kazı çukurları ve yoğun toprak dolgu sebebiyle taban bölümü görülememektedir. Bu kısımlarda da giriş ve iç kemerler dışında moloz taş ve harç ile düzensiz bir duvar örgüsü yapıldığı izlenebilmektedir. Sağdaki tonozun girişi moloz taş, harç ve

ağşap hatıl kullanılarak günümüzdeki bir kullanım sebebiyle örülerek daraltılmıştır. İç kısımlar kalın beyaz bir siva ile sıvanmış, ancak bu siva çoğu yerde dökülmüştür.

Basık kemerli dış kapıdan sonra çatının eğimine bağlı olarak yüksekçe yuvarlak kemerli bir açıklıktan avluya ulaşılmaktadır. Üç yönden avluyu çevreleyen kapalı mekânların giriş kısımları basık kemerlidir.

Girişin karşısındaki barınak olarak kullanılan kapalı alan ile giriş ve iki yanındaki odalar, kapı açıklığının dışında simetriktrir. Sivri tonozla örtülü mekân, eşit aralıklarla dört adet sivri tonoz kaburgası ile sağlamlaştırılmıştır. Aydınlatma için dar yüzlerinde bulunan mazgal pencereler kullanılmıştır. Zemindeki sekiler ve duvardaki hatıl oyuklarından, insanların sekiler üzerine konulan yataklarda, hayvanların ise daha alt kattaki zeminde konakladıkları anlaşılmaktadır.

Avlunun sağında ve solunda yer alan kapalı kısımlar da simetriktrir ve kapının karşısında hanın arka duvarına yaslanan diğer kapalı alandan daha kısa boyuttadır. Sivri tonozla örtülü olup, ikiye adet tonoz kaburgası ile desteklenmişlerdir. Üç kısımlardaki dışa açılan duvarlarda ikiye adet mazgal pencereleri bulunmaktadır. Her iki mekân arasındaki tek fark; sağdaki kapalı odanın ortasında, avluya açılan kapının karşısında bulunan ve dışa açılan basık kemerli çıkış kapısıdır. Hayvanların girişi için kullanılmış olabileceği düşünülen bu açıklık, sonradan moloz taş ve harçla düzensiz bir şekilde kapatılmıştır. Duvar örgüsü girişin sağındaki odadaki eklentilere benzediği için bütün bu uygulamaların aynı zamanda yapılmış olduğu söylenebilir.

Kişin insanların ve hayvanların birlikte konakladığı anda, aydınlatma için pencerelerin yanı sıra tavanda oluşturulan açıklıklardan da yararlanılmıştır. Avludaki sıvanmış iki adet çukur ise sonraki dönemlerde su tutma amacıyla yapılmış olmalıdır.

Hanın çatısı oluklu kiremitlerle, dış cepheden iç kısma yükselen bir mayile örtülmüştür.

Yenice Han'ın konumu, tanımı ve inşa tarihi ile ilgili oldukça ilginç birinci el bilgileri Evliya Çelebi'den alıyoruz:

"Menzil-i Yenice Hân: Dâr-ı emândır. Adalya hâkinde bir yalçın kayalı dereli yerde üç kıt'a hândır. Adalya ile İstanaz mâbeyninde vâki' olmuştur. Ayende vü revendeye ârâmgâhıdır. Henüz binâ olunur. Ve bir kahvehânesi ve bir kaç nev-binâ dükkânları var.

Ve Adalya kal'asının dizdârı Celeb Ca'fer Ağa hânın mukâbelesinde nev-binâ bir çeşme-i âb-ı zülâl inşa ederken hakîrin bi'l-bedâhe bu târihi celi hatt ile tarhî r olunmuşdur. Târih:

Sâhibü'l-hayra suna mâ-i Kevser
Şâd ola rûh-ı Hüseyin-i Hayder
Evliyâ dedi anın târihin
Şâd lul hurrem ola ayn-ı Ca'fer
Sene 1078¹

Evliya Çelebi'nin bu satırlarına göre han onun bölgesi dolaştığı tarihlerde yeni inşa edilmektedir. Çelebi, hanın karşısına Adalya Kalesi dizdârı Celep Cafer Ağa tarafından yaptırıldığını kaydettiği çeşmeye ise H. 1080 (M. 1669) tarihini düşmüştür.

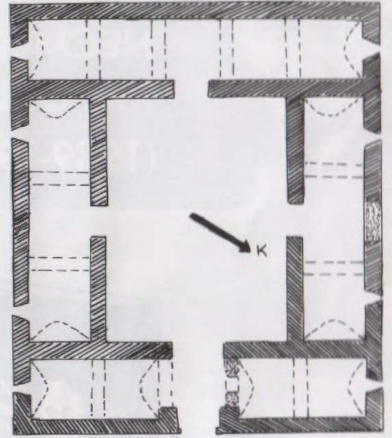
Yakın zamana kadar Yenice Kahve adıyla yolcuların uğrak yeri olarak kullanılagelen bu alanda birkaç İslami mezar da vardır. Bunlardan birinin mezar taşındaki yazıta göre Menteşe Mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu mezarın yazıtı:

"Meskenin dağlar başı sahraya hacet kalmadı

İçtim ecel şerbetini lokmana hacet kalmadı

Hep onuldu yaralarım cerraha hacet kalmadı. 1229² şeklindedir.³

Yazıtın M. 1813 yılında öldüğü anlaşılan Menteşe Mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın, 1812 yılında Tekelioğlu İbrahim Paşa'nın isyanını bastırmak

Yenice Han planı.

üzere görevlendirildiğini; fakat görevine başlamadan 1813 yılında öldüğünü Başbakanlık Arşivi belgeleri de doğrulamaktadır.³ Niçin buraya gömülü olduğu ise şimdilik bilinmemektedir.

Hanın 1940 yılında millî müdâfaa için istimlak edilerek, cephanelik ve karakol olarak kullanıldığı Başbakanlık Arşivi belgelerinden öğrenilmektedir.⁴ 1942 yılında 52. Alay Komutanlığı'na tahsis edilmiş ve 1948 yılına kadar askeriye tarafından kullanılmıştır.

Osmanlı mimarisinin örneklerinden biri olan Yenice Han, günümüzde zaman zaman çobanlar tarafından ahır olarak kullanılmakta, kaçak kazılara maruz kalmaktadır. Dileğimiz, küçük onarımlarla kurtarılabilecek bu hanın kültür hayatına kazandırılmasıdır.

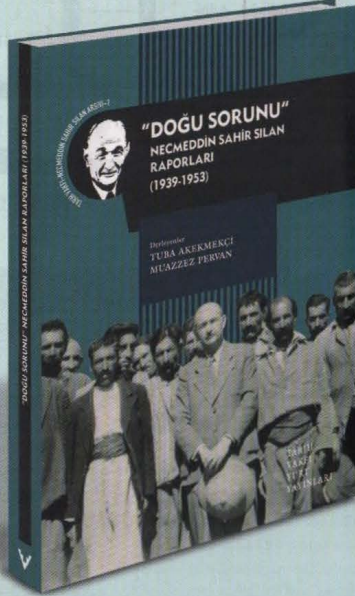
FERİHAN BÜYÜKYÖRÜK-ÇAYLAN ULUTAŞ
ANTALYA ARKEOLOJİ MÜZESİ

DİPNOTLAR

1. Yücel Dağlı-Seydi Ali Kahrman- Robert Darkoçlı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap, YKY İstanbul, s. 145; S. Fikri Erten, Antalya Tarih-i kısmı, Antalya 1948, s. 51.
2. S. Fikri Erten, Antalya Tarih-i kısmı, Antalya 1948, s. 52.
3. Tarih: 29/2/1229 (Ölüm), Dosya 277, Gömlek No-46268, Fon Kodu HAT.
4. Tarih: 30/11/1940 Sayı: 147662/ Dosya: 46-352 Fon Kodu: 30-18.1.2 Yer No: 93.110-6; Tarih: 21/10/1940 Sayı: 145672/ Dosya: Fon Kodu: 30-18.1.2 Yer No: 92.100-7.

"DOĞU SORUNU" NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
**TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN**

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, MART 2010

Necmeddin Sahir Silan'ın CHP ve DP'ye 1939-1953 yılları arasında sunduğu 13 raporun derlenmesiyle oluşan bu kitap, "Doğu sorunu"nda devletin izlediği toplumsal mühendislik sürecini dönemin yakın bir gözlemcisinin kaleminden yansıttıyor. Ağırıklı olarak Bingöl ve Tunceli ile ilgili olan bu raporların dokuzu CHP'ye, dördü DP'ye verilmiş.

Raporlar; Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına, dar "demokrasi" söyleminde burun kıvrınlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde genişlediğini kanıtlayacak nitelikte. Kuşkusuz raporlar toplumsal mühendislik bağlamında önem taşıyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkıya diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri, inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemek.

Necmeddin Sahir Silan, Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçilmiş olduğu yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmiş. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüş. Raporlarında ise "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemi uygulayarak bölge hakkında zengin bir bilgi toplamış. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyaset anlayışını benimseyen Necmeddin Sahir Silan, arşiviyle de tarih alanına özgün bir katkıda bulunmuş, bizlere dünü bırakmıştır. Bu ilk kitabı, Türkiye'nin dününü aydınlatan ve kolay ulaşılamayacak olan Silan'ın diğer arşiv malzemeleri izleyecektir.

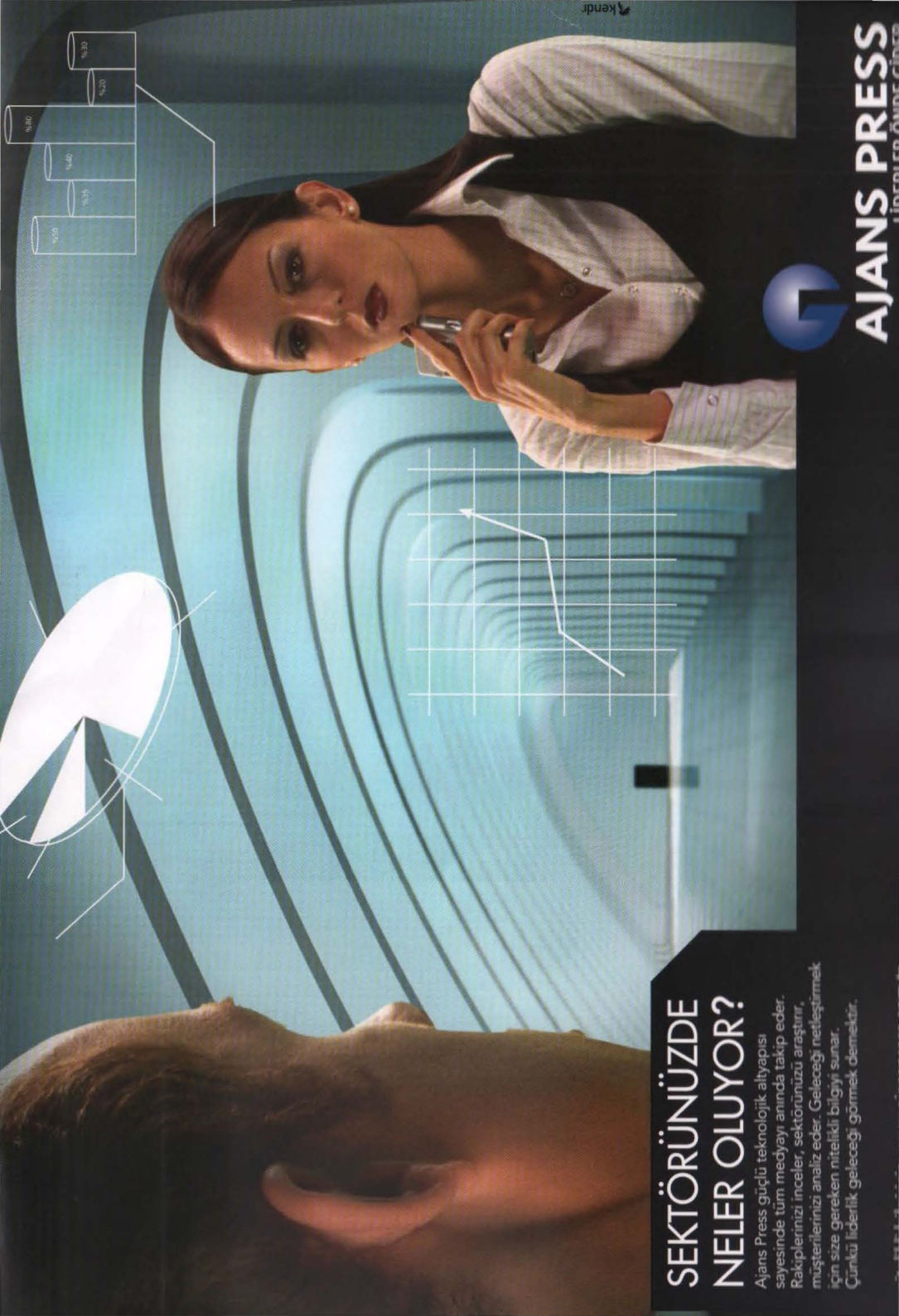
Zafer Toprak, "Sunuş"

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

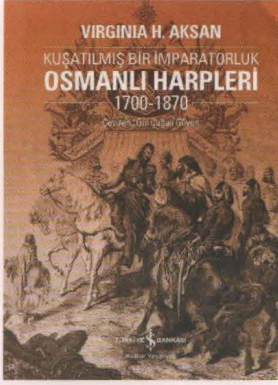
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

AJANS PRESS
LİDERLERİN GELECEĞİ

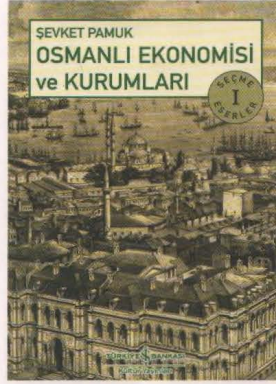

İş Bankası Kültür Yayınları'nda tarih...

Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870

Virginia H. Aksan Çev: Gül Çağalı Güven
650 Sayfa/ 24 TL

Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları

Şevket Pamuk, Seçme Eserleri I, 3.Baskı
211 Sayfa/ 12 TL

Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme

Şevket Pamuk, Seçme Eserleri II, 2.Baskı
365 Sayfa/ 16 TL

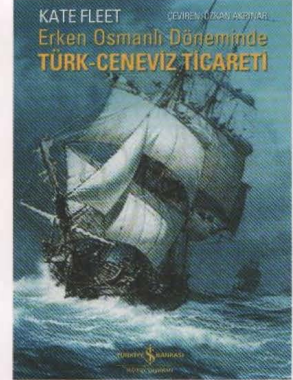
Orta Halli Osmanlılar

Suraiya Faroqhi Çev: Hamit Çalıskan
312 Sayfa/ 19 TL

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale, Kutü'l-Amare ve Filistin Cephesi

Edward J. Erickson Çev: Kerim Bağrıaçık
356 Sayfa/ 18 TL

Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti

Kate Fleet Çev: Özkan Akpınar
278 Sayfa/ 18 TL